

Univerzita Karlova v Praze

1. lékařská fakulta

Doktorský studijní program v biomedicině

Studijní obor: dějiny lékařství

Mgr. Bohdana Divišová

Francouzská nemoc v konsiliární literatuře 16. století

The French Pox in the 16th Century Medical Consilia

Disertační práce

Školitel: doc. Mgr. Karel Černý, PhD.

Praha, 2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem řádně uvedla a citovala všechny použité prameny a literaturu. Současně prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s trvalým uložením elektronické verze mé práce v databázi systému meziuniverzitního projektu These.cz za účelem soustavné kontroly podobnosti kvalifikačních prací.

V Praze, 16. 5. 2016

BOHDANA DIVIŠOVÁ

Bibliografická identifikace

Jméno a příjmení autora: **Mgr. Bohdana Divišová**

Název disertační práce: **Francouzská nemoc v konsiliární literatuře 16. století**

Název disertační práce anglicky: **The French Pox in the 16th Century Medical Consilia**

Obor: **Dějiny lékařství**

Školitel: **Doc. Mgr. Karel Černý, PhD.**

DIVIŠOVÁ, Bohdana. *Francouzská nemoc v konsiliární literatuře 16. století*. [*The French Pox in the 16th Century Medical Consilia*]. Praha, 2016. 159 stran. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, 1. Lékařská fakulta, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK. Školitel doc. Mgr. Karel Černý, PhD.

Abstrakt:

Konsilia tvořila důležitou součást středověké i raně novověké odborné lékařské literatury. Literární konsilium obsahovalo písemné vyličení jednoho konkrétního případu pacienta, jeho stavu a nemoci a radu na léčebný postup, kde lékař v souladu s dobovým diskurzem rozebral příznaky, určil diagnózu i prognózu a doporučil přesnou farmakologickou léčbu i případné technické zákroky (venesekci apod.) Konsiliární literatura byla v 16. století běžnou součástí praxe mnohých významných lékařů a dnes je neprávem opomíjeným pramenem k dějinám medicíny, farmakologie, dietologie, dějin všedního dne apod. První část dizertace je věnována definici žánru, počátečním etapám jeho vývoje i zachycení specifík v období středověku. Hlavním tématem práce se však staly výsledky sondy raně novověkých konsiliárních sbírek patnácti významných lékařů z Itálie (B. Vettori, G. B. Da Monte, V. Trincavelli, A. M. Venusti, G. Capodivaccio, C. Guarinoni), Francie (J. Fernel, G. De Baillou) a německy mluvících oblastí střední Evropy (J. Crato, R. Solenander, D. Cornarius, J. Wittich, T. Mermann, J. Mattheus). Na podkladu prozkoumání téměř sedmi tisíc konsilií z dvaceti dvou sbírek či sborníků z per vybraných autorů byly vytyčeny společné znaky konsilií daného období, odlišeny příbuzné žánry a nastíněny možnosti dalšího vývoje bádání. Pro názornější předvedení variabilnosti konsilií a zároveň jako ukázky získání informací, jichž by bylo možné využít k obohacení našich vědomostí o dějinách medicíny i blízkých oborů, byla ve druhé části dizertace věnována detailnější pozornost konsiliím, týkajícím se léčby francouzské nemoci (syfilis).

Klíčová slova: raný novověk – dějiny medicíny – konsilia – francouzská nemoc

Summary:

Consilia played an important role in medieval but also early modern professional health literature. Literary “consilium” contained a written statement of one particular case, the patient's condition and disease as well as advice on a medical procedure where a doctor in accordance with the contemporary discourse analyzed symptoms, determined the diagnosis, prognosis and recommended its pharmacological treatment including possible technical interventions (venesection etc.). In the 16th century, the Consilia Literature was a common part of many eminent physicians’ practice whereas nowadays it is unjustly neglected source of history of medicine, pharmacology, dietetics and so on. The first part of the dissertation is devoted to the definition of genre, the initial stages of its development and description of the specifics of the Middle Ages. However the results of fifteen eminent physicians of Italy (B. Vettori, G. B. Da Monte, V. Trincavelli, A. M. Venusti, G. Capodivaccio, C. Guarinoni), France (J. Fernel, G. de Bailly) and of the German-speaking areas of Central Europe (J. Crato, R. Solenander, D. Cornarius, J. Wittich, T. Mermann, J. Matthaeus), became the main theme of work of early modern consultative collections. On examination of nearly seven thousand consilia from twenty two different collections or anthologies of selected authors, there were set out some common periodic features of consilia that distinguished related genres and outlined options for the further development of research. For better illustrative demonstration of consilia variability as well as example of different ways of obtaining information that could enrich our knowledge of the history of medicine and the nearby fields, in the second part of the dissertation, detailed attention was paid to consilia analysis relating to the treatment of the French disease (syphilis).

Key words:

Early Modern Period – History of Medicine – Medical Consilia – French Pox

Poděkování

V první řadě musím poděkovat svému školiteli doc. Mgr. Karlovi Černému, PhD. nejen za rady ohledně samotné práce, ale především za nezměrnou ochotu, s níž mi po celou dobu pomáhal napravovat mé opakované lapsy v práci s počítačem.

Dále srdečně děkuji doc. PhDr. Ludmile Hlaváčkové, CSc., která obětavě prováděla první korektury ještě nehotové práce, i ostatním kolegům z Ústavu dějin lékařství, s nimiž jsem mohla diskutovat některé odborné problémy.

V neposlední řadě chci poděkovat celé své rodině, především ovšem svému manželovi Františkovi, rodičům a sestře, kteří mi byli oporou při četných tvůrčích krizích, a dále svým přátelům, kteří po léta trpělivě naslouchali mým nářkům nad nedostatkem času, mentálních schopností a jazykových znalostí.

Obsah:

1. Úvod	3
1.1. Vymezení tématu, cíle práce	3
1.2. Sekundární literatura	7
2. Konsiliární literatura	12
2.1. Konsilium, definice žánru	12
2.1.1. Konsiliární paradigma	13
2.1.2. Příbuzné žánry	15
2.1.3. Sbírký, sborníky	17
2.1.4. Vznik konsiliární literatury	18
2.1.5. Počáteční etapy vývoje a jejich představitelé	19
2.1.6. Šíření konsiliární literatury do zaalpské Evropy	20
2.1.7. Shrnutí	25
2.2. Konsiliární literatura v 16. století	27
2.2.1. Obliba žánru v 16.století-bibliografie	28
2.2.2. Vybraní představitelé konsiliární literatury 16. století	31
2.2.2.1. Představitelé italské konsiliární literatury; shrnutí	34
2.2.2.2. Představitelé kons. lit. z německy mluvících zemí; shrnutí ..	48
2.2.2.3. Představitelé francouzské konsiliární literatury; shrnutí	72
2.2.3. Celkové shrnutí	77
2.2.3.1. Autoři – počet, postavení, kariéra	77
2.2.3.2. Sbírký – sborníky	79
a) převaha sborníků, vliv reklamy, finance, vydavatelé	79
b) editoři, zásahy, důvody vydání konsilií, dedikace	81
c) počet konsilií ve sbírce či sborníku	84
d) způsob shromáždění konsilií pro edici	84
2.2.3.3. Pacienti	87
a) sociální postavení, jména a datace v konsiliích	87
b) nutnost vidět pacienta, žadací dopisy, spolupráce mezi lékaři, proces vzniku konsilia-záznamu	88
c) fin.odměny, konexe, poštovní spojení	92
2.2.3.4. Pravá konsilia versus příbuzné žánry	95
2.2.4. Paralipomena	99

3. Francouzská nemoc a konsiliární literatura	101
3.1. Historický exkurz	101
3.2. Francouzská nemoc v konsiliární literatuře 16. století	106
3.3. Konsilia k léčbě příjice	108
3.3.1. Představitelé italské konsiliární literatury	108
3.3.2. Představitelé německé konsiliární literatury	130
3.3.3. Představitelé francouzské konsiliární literatury	135
3.4. Shrnutí	137
4. Závěr	144
5. Seznam pramenů a literatury	149
5.1. Seznam archivních pramenů	149
5.2. Seznam starých tisků	149
5.3. Seznam sekundární literatury	151

1. Úvod

1.1. Vymezení tématu, cíle práce

V předkládané práci se pokusím propojit dva lékařské fenomény 16. století, z nichž jednomu - opomíjenému a málo známému - bude paradoxně věnována její větší část, a naopak fenomén populární a relativně prozkoumaný se v této práci objeví pouze jako doplněk. Konsiliární literatura byla v 16. století běžnou součástí praxe mnohých více či méně významných lékařů a dnes je neprávem opomíjeným pramenem (nejen) k dějinám medicíny. Rovněž francouzská nemoc byla v 16. století již „zavedeným“ pojmem a oproti konsiliární literatuře jí byla a je historiky věnována mnohem větší pozornost. Přestože v názvu práce figuruje na prvním místě, francouzské nemoci bude využito pouze pro názornější předvedení variabilnosti konsilií a zároveň jako ukázky získání informací, jichž by bylo možné využít k obohacení našich vědomostí o dějinách medicíny i blízkých oborů.

Pod označením „*consilium*“ se již na konci 13. století ustálilo písemné vyličení jednoho konkrétního případu pacienta, jeho stavu a nemoci, s radou na léčebný postup a předpisy lékaře-konsiliáře, jež si vyžádala nějaká význačná osoba, nebo – a to častěji – jiný lékař, který takovou osobu právě ošetřoval. Konsilia začala být záhy lékaři, autory i příjemci, shromažďována do kolekcí, které se staly základem svébytného literárního druhu. V době vrcholícího humanismu raného novověku měl za sebou tento žánr již přes dvě stě let existence, a třebaže jeho popularita neklesala od jeho vzniku takřka až do 19. století, stojí dosud nezaslouženě mimo zájem historiků.

Důvodem je dosud častý metodologický pohled na dějiny medicíny: sledování vývoje úspěchů a vědeckých postupů „největšího dobrodiní lidstva“, které vedly k současné úrovni znalostí a vývoje naší západní medicíny. U elitní lékařské špičky, s níž jsou konsilia spojena a jež se starala o extrémně úzký okruh pacientů, byla vždy sledována nanejvýš produkce děl, v nichž se dal „vystopovat“ vývoj idejí umožňujících překotný rozvoj medicíny od počátku 19. století; v 16. století zajímaly historiky i lékaře samozřejmě především pokroky v anatomii, popřípadě fyziologii. Je pochopitelné, že v prakticky zaměřených konsiliích nikdo diskuze o moderních lékařských teoriích, nebo samotné převratné objevy nehledal. Konsiliární literatura je ve stínu i proto, že - jak se v současných pracích neustále zdůrazňuje - univerzitně trénovaní lékaři představovali až do 20. století minoritu v celé škále zavedených léčitelských praktiků a reprezentovali tak nejméně důležitý sektor lékařské péče.

Pohled na dějiny medicíny se však přece jen v posledních desetiletích mění; badatelé přestávají sledovat „pokrokové“ a odsuzovat „nepokrokové“ lékařské názory a teorie, ale začínají se více zajímat o vystižení diskurzu každého specifického stupně vývoje medicíny.¹ Proto by neměla unikat pozornosti praktická činnost lékařů, která nám prostřednictvím konsilií dokumentuje celou šíři jejich kontaktů a úroveň i možnosti dobové péče o elitní vrstvu populace. Ve své práci se pokusím ukázat, jak mohou být konsilia užitečná pro získávání představ o obecném diskursu, tak detailech o životě graduovaných, špičkových lékařů a jejich (movitých) pacientů. Pro svou práci jsem si vybrala konsiliární literaturu 16. století, neboť v této době již byla konsiliární literatura šířena knihtiskem, byla relativně dostupná a pěstovala ji řada lékařů.

Rovněž francouzská nemoc byla již v průběhu 16. století rozšířena ve všech sociálních vrstvách obyvatelstva a to samozřejmě i v těch nejvyšších.² Jako nemoc s chronickým průběhem a neověřitelným množstvím rozličných symptomů a potíží, byla přímo předurčena, aby se stala ideálním tématem velkého počtu konsilií. Když se tato nemoc začala šířit, vyvolala mezi současníky řadu kontroverzí, debat a samozřejmě i strachu; rané reakce obsahovaly směs praktických, spekulativních a morálních vysvětlení nemoci odvolávajících se na přírodní procesy stejně jako morální propad a potencionální překročení sociálních tabu. V prvních letech po vypuknutí epidemie k sobě poutala tato „nová“ nemoc pozornost velké části vědecké lékařské komunity; od poloviny 16. století, když se změnila z epidemické na endemickou a pozbyla nádechu novosti, přestala být v centru pozornosti.

Jak se univerzitně vzdělané špičky medicíny stavěly k léčbě nemoci, která byla nahlížena jako léčitelná a (nejen) sexuálně přenosná? Projevilo se již během tohoto období tak často proklamované pojmání této nemoci jako stigmatu? Na tyto i další otázky nabízí nejlepší odpovědi studium konsilií; třebaže v průběhu 16. století byla sepsána o francouzské nemoci řada teoretických lékařských spisů, nejlepší možnost postihnout, jak elitní lékaři reagovali na tuto nemoc v praxi v době její relativní novosti, i v době kdy se již v raně novověké společnosti ustálila, nabízejí právě konsilia. Na konsiliích k léčbě francouzské nemoci lze

¹ Blíže k vývoji a historiografii dějin medicíny viz Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007, dále jen ECKARD – JÜTTE, *Medizingeschichte*; nebo Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014.

² Osobní lékař papeže Alexandra VI., Gaspar Torella (1452-1520) nazval novou nemoc díky jejímu rozšíření v nejvyšších vrstvách společnosti „*morbis curialis*“, obdobně tak učinili i další lékaři. Blíže viz Werner Friedrich KÜMMEL, *De morbis Aulicis: on diseases found at court*, in: Vivian NUTTON (ed.), *Medicine at the courts of Europe, 1500-1837*, London 1990, s. 18-19.

dokumentovat jak přínos jejich studia pro obohacení našich znalostí, tak i omezení a hranice využitelnosti, s nimiž musí historik medicíny při studiu konsiliární literatury počítat.

Dizertační práce, kterou předkládám, je rozdělena do dvou hlavních tematických bloků; první je věnován konsiliární literatuře jako celku, druhý se zabývá pouze rozbořem konsilií věnovaných léčbě francouzské nemoci. Vzhledem k malému povědomí o konsiliární tvorbě je nutné věnovat první kapitole definici konsilia, jeho hlavním znakům a struktuře; ve čtyřech podkapitolách objasním vymezení tohoto žánru vůči příbuzným druhům odborné literatury, zmíním předchozí etapy vývoje a přiblížím kontinuitu středověkých konsilií s raně novověkými. Druhá kapitola o konsiliární literatuře 16. století, je rozčleněna do pěti hlavních podkapitol, jež budou věnovány časovému vymezení a především rozboru konsiliárních sbírek a sborníků vybraných představitelů (viz níže). Zvolení představitelů medicíny jsou s krátkými biogramy a načrtnutím obsahu, formy a pojetí sbírek konsilií uskupeni podle své jazykové příslušnosti do tří podkapitol. Tyto podkapitoly, zakončené stručným resumé, jsou dovršeny celkovým sjednocujícím shrnutím, které je pro lepší přehlednost dále členěno do kratších subkapitol, zabývajících se jednotlivými problémy a tématy: osobnostmi samotných autorů, specifiky sbírek konsilií, příbuznými odbornými žánry této doby a v neposlední řadě samozřejmě pacienty. Druhý tematický blok bude započat historickým exkurzem do dějin francouzské nemoci, bez něhož by nebylo možné pochopit řadu informací a názorů, které se objeví při zkoumání jednotlivých konsilií k léčbě příjice. Rozbor těchto konsilií je opět seřazen do tří podkapitol podle jazykové příslušnosti svého tvůrce. Nejzajímavější výsledky celé sondy budou shrnuty v závěru práce.

Předkládaná dizertace je založena na práci s konsilii sepsanými v průběhu 16. století; většina jich byla vydána tiskem ve sbírce či sborníku v témže století, ale několik citovaných titulů se objevilo až po větším časovém odstupu. Jejich autory byli představitelé slavných lékařských fakult a osobní lékaři příslušníků vládnoucích rodů; kvůli srovnání bylo zařazeno i několik zástupců méně slavných, nikoli však bezvýznamných městských lékařů. Při výběru autorů jsem se zaměřila na osobnosti, které měly spojitost s našimi zeměmi a naší historií; nicméně ohledně situace, která zde v 16. století (nejen) v medicíně panovala, i pro zajištění co nejobjektivnějších výsledků studie, bylo nutné jejich nevelký počet doplnit. Vzhledem k tomu, že italské lékařské fakulty a jejich zástupci představovali vrchol evropské univerzitní medicíny 16. století, a že právě zde v období středověku konsiliární literatura vznikla a šířila se do zaalpské Evropy, bylo nemyslitelné nevybrat alespoň několik slavných jmen z řad jejich profesorů. Nutnost zařadit do sondy představitele německé medicíny není třeba vzhledem k postavení našich zemí dlouze zdůvodňovat. Zástupci francouzské konsiliární literatury pak

byli zahrnuti vzhledem ke skutečnosti, že pouze ve Francii se vyskytovaly univerzity, jež mohly svou slávou i návštěvností konkurovat italským zařízením; právě srovnání s italskými „soupeři“ slibuje přinést zajímavé výsledky.

Na základě sondy do konsiliárních sbírek z per 15 lékařů snad bude možné získat dostatek dokladů pro vymezení hlavních rysů tohoto žánru, jeho odlišení od jiných odborných žánrů, zjištění případných nuancí v pojetí autorů středověkých konsilií a v neposlední řadě pomocí získaných informací načrtnout obrázek praxe elitních lékařů, jejich vzájemné komunikace, popřípadě přiblížit svět (i utrpení) jejich pacientů. Konsilia podávají o pacientovi většinou pouze strohé informace, nicméně i sledování obvykle uvedeného sociálního statutu pacientů i sporadicky uváděná jména – obzvláště pokud se týkají osobností známých z „velkých“ politických dějin – může přinést zajímavé výsledky. Ohledně lékařů nás bude zajímat především způsob komunikace mezi zúčastněnými kapacitami, informace o spolupráci a naopak i případné konflikty a diskrepance při postupu v léčbě. Detailnější pohled na sbírky a sborníky konsilií jistě mohou přinést nové poznatky o způsobu jejich sestavování, samotném procesu vydávání, zásazích editorů a bez zajímavosti nebude ani sledování paratextového materiálu, jako například dedikačních dopisů apod. Těmto i dalším položkám budou věnovány jednotlivé podkapitoly celkového shrnutí, v němž budou rovněž porovnány závěry vyplývající z rozboru konsiliární literatury italské, německé a francouzské.

Hlavním tématem druhého bloku se stanou konsilia pro pacienty trpící francouzskou nemocí sepsaná lékaři, jejichž sbírky a sborníky budou přiblíženy v první tematické části. Jak již bylo řečeno v úvodu, francouzská nemoc se nemá stát hlavním badatelským cílem této studie, má být využita k demonstraci zajímavosti a přínosnosti studia konsilií. Uskutečnění tohoto záměru by ovšem nebylo možné bez stručného zasazení této choroby do historických souvislostí a alespoň stručné zmínky o její ontologii, čemuž je věnována první kapitola. Další kapitola, která bude opět členěna podle jazykové příslušnosti dotyčných lékařů, se již zabývá rozбором samotných konsilií; výsledky budou stručně shrnuty v poslední kapitole. Jakkoli závěry studie nepřinesou žádná převratná zjištění, podaří se jistě prokázat, že detailní studium konsiliární literatury 16. století je obohacující a zajímavé, že se v konsiliích mohou odrážet nové trendy a směry, vliv různých škol i nové objevy a ideje, tedy vše, co lékařský diskurs formovalo a ovlivňovalo; nic by totiž nebylo dál od pravdy, než že nám jsou známy všechny aspekty historie medicíny té doby.

1.2. Sekundární literatura

Moje práce tematicky koresponduje se soudobým zájmem historiků medicíny o raně novověké literární žánry, v nichž se obrazy názny následujícího vývoje 17. století a předznamenávaly jej. Přestože přetrvává zájem odborníků i o „starší“ druhy odborné literatury, jakými byly traktáty, dietetické návody (*regimina*) nebo komentáře k dílům (nejen) antických autorit, pozornost věnovaná žánrům, opřeným o humanisty zdůrazňovanou autopsii – *observationes, casus, historiae*, popř. *historiae raras*, či *consilia* – narůstá ve zcela nesrovnatelné míře.³ Nežli přistoupíme k jednotlivostem, je samozřejmě pro pochopení řady souvislostí a zmínek nutné upozornit nejprve na práce shrnující dějiny lékařství v raném novověku. Nejpřístupnějšími jsou z němčiny přeložená a částečně českými reáliemi doplněná *Kronika medicíny*, nebo novější monografie britského historika R. Portera, vydaná rovněž v českém překladu;⁴ kromě těchto prací lze najít základní informace i v řadě dalších odborných příruček, z nichž jmenujme za všechny pouze „*The Oxford Handbook of the History of Medicine*“;⁵ pro svou čtivost a dostupnost je možné doporučit i kompilaci americké historičky M. Lindemann.⁶

O dějinách medicíny v Čechách pojednává nejuceleněji a nejpodrobněji práce našich předních historiků medicíny L. Hlaváčkové a P. Svobodného;⁷ zde lze přirozeně najít obsáhlý index starších českých prací z oboru. Z těchto starších autorů si zaslouží připomenout především dvě jména osobností, jejichž práce – u prvního stará téměř století a u druhého více než století – neztrácí na odbornosti a kvalitě: G. Gellner a Č. Zíbrt.⁸ Středobodem celoživotního zájmu M. Říhové se stala „*regimina sanitatis*“; její práce jsem hojně využila v kapitole věnované spektru lékařských žánrů ve středověku a jejich odlišení od konsiliární literatury.⁹ Při studiu detailnějších znalostí filosofického kontextu a dějin lékařství 16. století v našich zemích nelze opomenout monografii T. Nejeschleby, který se věnoval jedné

³ Blíže o těchto příbuzných druzích lékařské literatury viz podkap. 2.1.2. a 2.2.3.4. této práce.

⁴ Heinz SCHOTT (ed.), *Kronika medicíny*. Praha 1994; Roy PORTER, *Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001.

⁵ Mark JACKSON (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Medicine*, Oxford 2012.

⁶ Mary LINDEMANN, *Medicine and Society in Early Modern Europe*, Cambridge 1999.

⁷ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

⁸ Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři čeští od konce doby jagellovské*, Praha 1935; Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938; Čeněk ZÍBRT, *Staročeská tělověda a zdravotní věda*, Praha 1924.

⁹ Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999; *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha-Litomyšl, 2010; *Regimen sanitatis pro krále Václava*, Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis, 35, 1995, s. 13-28; *Středověká pražská regimina*, Sborník lékařský, 98, 1997, č. 1, s. 39-43.

z nejcharakterističtějších postav té doby.¹⁰ Za pozornost stojí rovněž diplomová práce F. Hrbka, která přináší řadu poznatků o méně známých tvůrcích traktátů s lékařskou tematikou doby předbělohorské.¹¹ Pro úvod do současného pohledu na problematiku formování evropské učenecké komunity, při němž hrály svou roli i nemoci, je nutné doporučit analýzu L. Štorchové, věnovanou formalizovanému diskursivnímu modu humanistické tvorby v našich zemích.¹²

Stejně jako dizertační práce je pojata tematicky ve dvou rozdílných částech, budou pro přehlednost zmíněny odděleně i literární podklady, z nichž jsem nejvíce vycházela. Z úzce odborných prací, jež zachycují základy raně novověké medicíny, bez jejichž pochopení nelze o dobové medicíně pojednávat, jsem využívala v prvních kapitolách především soubor studií o tvůrci humorálního systému Galénovi z pera španělského historika L. G. Ballestra; jakkoliv jde o reedici, jeho práce v žádném případě neztrácí na hodnotě.¹³ Druhým, neméně významným historikem, bez jehož prací bych se neobešla, je současný přední britský historik medicíny I. Maclean; z jeho studií nelze pominout „*Logic, Signs and Nature in the Renaissance*“, která přímo encyklopedicky zachycuje nejdůležitější rysy a složky medicíny raného novověku a je tedy předurčena stát se základním pramenem k jakémukoliv historickému studiu o této době a problematice.¹⁴ Z jeho dalších nesčetných prací jsem dále vytěžila především studie zabývající se otázkou distribuce (nejen) lékařských odborných knih a vznikem knižního trhu v raném novověku a neméně zásadní studii o literárním žánru, který byl konsiliím nejbližší: lékařské korespondenci.¹⁵

Při vyhledávání podkladů v sekundární literatuře jsem však nenalezla žádnou práci – souhrnnou ani dílčí – která by pojednávala výhradně o konsiliární literatuře 16. století; konsilia byla a jsou různými historiky připomínána spíše v souvislosti s jejich příbuznými žánry, nebo při výčtu děl jednotlivých lékařů.¹⁶ Zásadní práci, o níž jsem se mohla opřít, se

¹⁰ Tomáš NEJESCHLEBA, *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, Praha 2008.

¹¹ Filip HRBEK, *Lékaři, „preláti“ a humanisté – morová nákaza v traktátech předbělohorské doby*. Diplomová práce FF UJEP, 2013.

¹² Lucie ŠTORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha 2011.

¹³ Jon ARRIZABALAGA – M. CABRÉ – L. CIFUENTES – F. SALMÓN (eds.), *Galen and Galenism. Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*, Aldershot-Burlington 2002

¹⁴ Ian MACLEAN, *Logic, Signs and Nature in the Renaissance. The Case of Learned Medicine*. Cambridge 2002, s. 261-262. Dále jen MACLEAN, *Logic, Signs*.

¹⁵ Ian MACLEAN, *Learning and the Market Place. Essays in the History of the early Modern Book*, Boston 2009; Ian MACLEAN, *Scholarship, Commerce, Religion: the Learned Book in the Age of Confessions, 1560-1630*, Cambridge-Harvard 2012; Ian MACLEAN, *The Medical Republic of Letters before the Thirty Years War*, *Intellectual History Review*, 18/1, 2008, s. 15-30.

¹⁶ Jako příklad Charles D. GUNNOE, Jr., *Thomas Erastus and the Palatinate*, Leiden-Boston 2011. Konsilia se objevují pouze v souhrnném výčtu děl, o jejich přiblížení či rozbor autor neprojevil zájem.

stalo již dvacet let staré dílo italských autorek J. Agrimi a Ch. Crisciani „*Les consilia medicaux*“, postihující dobu vzniku a formování konsiliární literatury především v době středověku. Autorkám se přes problémy, které stály (a stojí) v cestě úplnému a vyčerpávajícímu osvětlení všech aspektů tohoto tématu, např. omezený počet moderních edic i souhrnných prací týkajících se konsiliární tvorby jednoho konkrétního autora či jednoho geografického území v pevně vymezeném období, podařilo úspěšně definovat tento samostatný literární žánr a vysvětlit jeho vznik i vývoj v rámci dobových ekonomických i vědeckých souvislostí. Do své studie zahrnuly i prozkoumání spojitosti žánru s antickou a arabskou medicínou a věnovaly se i příbuzným středověkým druhům lékařské literatury; velmi přínosný je i jejich jazykovědný rozbor konsilií a způsobu jejich písemného zachycení. Přestože jejich práce vychází výhradně ze studia středověkých a raně novověkých sbírek italských lékařů, dokázaly načrtnout modely struktur a typů jednotlivých konsilií, které jsou platné pro celé období existence konsiliární literatury. Závěry těchto autorek se budou objevovat především v následující kapitole, týkající se vzniku a rozvoje konsiliární literatury. Jejich studie bude citována zdánlivě příliš často, nicméně vzhledem k tomu, že svou prací položily první základní kámen pro zkoumání konsiliární literatury jako takové, má jejich citovanost své opodstatnění.

Velmi přínosné a zásadní jsou práce soudobé americké historičky N. Siraisi, která se věnovala především výuce medicíny na italských lékařských fakultách období středověku i raného novověku.¹⁷ Ve své práci využívám především „*Medicine and the Italian Universities, 1250-1600*“ obsahující reedici jejích nejvýznamnějších studií, z nichž na některé bude zvláště upozorněno.¹⁸ Výuce medicíny na italských univerzitách se věnují přirozeně i novější práce, z nichž je nutné připomenout alespoň monografii P. F. Grendlera a sborník vydaný předními historiky medicíny O. P. Grellem, A. Cunninghamem a J. Arrizabalagou.¹⁹ V souvislosti s konsiliární literaturou, která v univerzitním prostředí vznikla a byla využívána k výuce, nelze neupozornit na Siraisinu monografii o zakladateli konsiliární literatury T. Alderottim.²⁰ V nemalé míře jsem využila i závěry její poslední práce „*Communities of Learned Experience*“, která zachycuje lékařskou korespondenci 16. století. Třebaže jde o záznam

¹⁷ Nancy G. SIRAISSI, *Avicenna in Renaissance Italy. The Canon and Medical Teaching in Italian Universities after 1500*, Princeton-New Jersey 1987; *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago-London 1990.

¹⁸ Nancy SIRAISSI, *Medicine and the Italian Universities, 1250-1600*, Leiden-Boston-Köln 2001.

¹⁹ Paul GRENDLER, *The Universities of the Italian Renaissance*, Baltimor-London 2011; Ole Peter GRELL – Andrew CUNNINGHAM – Jon ARRIZABALAGA, *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789*, Farnham-Burlington, 2010.

²⁰ Nancy G. SIRAISSI, *Taddeo Alderotti and His Pupils*, Princeton 1981.

univerzitních přednášek a ne zcela ucelenou komplexní studii, Siraisi ukázala, že v 16. století probíhala nejrušnější písemná lékařská komunikace mezi německy mluvícími zeměmi a Itálií a většina lékařských latinsky psaných sbírek dopisů vyšla tiskem právě v těchto regionech.²¹ Dá se tedy předpokládat, že vzhledem k velké žánrové blízkosti konsilií a lékařských dopisů to mohlo být podobné i v případě konsiliárních sbírek této doby.

Korespondence mezi lékaři, popřípadě mezi pacienty a lékaři se těší především v posledním desetiletí stoupajícímu zájmu, žádná z dostupných prací s touto tematikou se však nezabývá výhradně obdobím 16. století.²² Mezi řadou nových studií od renomovaných historiků medicíny, kteří se věnují studiu raně novověkých literárních žánrů, patří k nejpřínosnějším pracím jednoznačně německo-francouzský sborník „*Krankheit in Briefen*“, v němž jsou studie časově vymezeny 17. až 21. stoletím.²³ Rovněž zatím nejnovější práce australského historika R. Westona „*Medical Consulting by Letter in France, 1665-1789*“, je věnována výhradně konzultační literatuře a situaci ve Francii v pozdním období raného novověku.²⁴ Tato monografie se mi stala podkladem především pro podkapitolu věnovanou příbuzným literárním druhům 16. století; přestože jde o časově pozdější žánr odlišující se v řadě bodů, je konzultační literatura postavena na stejném principu jako literatura konsiliární – na pomoci pacientovi na dálku.²⁵ Je ovšem charakteristické, že ačkoliv latinská slova „*consilium*“ a „*consultatio*“ byla po celou dobu existence těchto žánrů zaměnitelná, R. Weston existenci konsiliární literatury takřka nezaznamenal. V souvislosti se studiem epistemologického vývoje dalšího příbuzného druhu odborné literatury „*historiae*“ přinesla zajímavé postřehy týkající se i konsiliární literatury americká historička G. Pomata.²⁶ Vedle těchto prací jsem vycházela i z několika dalších článků či zmínek ve studiích a monografiích, na něž upozorním v průběhu práce.

Francouzská nemoc byla vybrána jako příklad, protože se každoročně stává tématem řady odborných i populárních statí a také monografií. Jednou ze základních studií, o jejíž výsledky

²¹ Nancy G. SIRAIISI, *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*. Baltimor 2013.

²² Přehled viz ECKARD – JÜTTE, *Medizingeschichte*, s. 184.

²³ Martin DINGES – Vincent BARRAS (edd.), *Krankheit in Briefen im deutschen und französischen Sprachraum 17.-21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007.

²⁴ Robert WESTON, *Medical Consulting by Letter in France, 1665-1789*, Farnham-Burlington 2013. Dále jen WESTON, *Medical Consulting*.

²⁵ Pro stručnost jsem využila tohoto rozdílu a nadále používám termín „konzultační literatura“ výhradně pro označení tohoto žánru v 17. a 18. století; mnou zkoumaný materiál ze 16. století označuji jako konsiliární literaturu.

²⁶ Gianna POMATA, *Praxis Historialis: The Uses of Historia in Early Modern Medicine*, in: Gianna POMATA – Nancy SIRAIISI (eds.), *Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, Cambridge-London 2005, s. 105-146. Dále jen POMATA, *Praxis Historialis*.

jsem se často opírala, představuje monografie již staršího data z pera francouzského historika J. Quetela.²⁷ Třebaže je době, která nás zajímá, věnována menší část jeho díla a některé názory či údaje již byly překonány, je tato monografie přehlednou prací zachycující dějiny příjice od jejího vzniku až do 60. let 20. století. Je ovšem přímo typické, že je zaměřena výhradně na francouzské prameny, italské či německé jsou použity pouze výběrově.

Jako naprosto zásadní práci pro dějiny francouzské nemoci 16.století je nutné označit „*The Great Pox*“ od předních historiků medicíny J. Arrizabalagy, J. Hendersona a R. Frenche.²⁸ Jakkoliv se opírali více o italské prameny, šíření epidemie a reakce v různých městech či dvorech Itálie, neopomněli věnovat pozornost i situaci v zaalpské Evropě. Nedocenitelná je především úvodní studie, věnovaná historiografii francouzské nemoci s navrženým dělením podle textové, bio-bibliografické a historické tradice. Přes potíže, jako nedostatek dílčích studií o daném problému, se jim podařilo vytvořit pro studium francouzské nemoci stejně základní dílo, jako pro studium konsiliární literatury představuje „*Les consilia medicaux*“.

Vynechat nelze ani nejnovější obsáhlou publikaci z pera historika medicíny K. Černého, která se sice týká výhradně moru, nicméně v ní lze nalézt řadu podnětných detailů a odkazů, i dobře vystižený širší diskurz společný pro všechny kontagiózní nemoci.²⁹ Z nepřeberné řady nedávných studií zabývajících se dějinami francouzské nemoci bych přednostně jmenovala dvě, z nichž jsem těžila nejvíce. V novější z nich se autorka L. J. McGough na základě zpracování archivních materiálů zachytila sociálně kulturní diskurz již endemicky rozšířené nemoci v Benátkách 16. století.³⁰ Přestože je tato studie dosti výrazně gendrově zaměřená, patří k pracím, jež by při studiu dějin příjice neměly být přehlédnuty. Významnější a pro nás - vzhledem ke geografické vzdálenosti i historii - zajímavější je studie německé historičky C. Stein „*Negotiating the French Pox*“, popisující reakce na francouzskou nemoc v raně novověkém Augsburgu.³¹ Kromě rozboru deseti raných německých traktátů o nové nemoci vypracovala na pramenných podkladech přehled fungování, podmínek přijetí a léčby příjice ve specializovaném městském i soukromém špitále bankéřské rodiny Fuggerů. Obě výše vzpomenuté práce přinášejí řadu podnětných informací a dokladů, které pomáhají odstraňovat

²⁷ Jean QUETEL, *The History of Syphilis*, Baltimore 1990. První vydání „*Mal de Naples*“ (neapolská(!) nemoc) se objevilo již roku 1986.

²⁸ Jon ARRIZABALAGA – John HENDERSON – Roger FRENCH, *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*, New Haven-London 1997.

²⁹ Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014.

³⁰ Laura J. MCGOUGH, *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice: the Disease that Came to Stay*, Basingstoke-New York 2010.

³¹ Claudia STEIN, *Negotiating the French Pox in Early Modern Germany*, Aldershot-Burlington 2009.

některá schématická tvrzení, jež se v souvislosti s francouzskou nemocí neustále tradují a objevují se i ve studiích nejrenomovanějších historiků.

V současné technické době není třeba zdůrazňovat, že v práci použité biografické informace jsou čerpány především ze slovníků, jež jsou většinou přístupné na internetu. Jmenovat je nutné především *Dizionario biografico degli Italiani*³² a *Allgemeine deutsche Biographie*.³³

2. Konsiliární literatura

2.1. Konsilium a definice žánru

Termín „konsilium“ je dnes spojován výhradně s prvotním významem tohoto latinského slova, a to s metonymickým označením institucionálního shromáždění, při němž má skupina několika odborníků dosáhnout společného rozhodnutí. Jeden z dalších významů tohoto slova charakterizuje odbornou radu kvalifikované a zkušené osoby a tento význam je z našeho pohledu důležitější, neboť byl rozhodující pro vznik celého literárního žánru a dal mu ve 14. století i název. Konsilium tedy byla písemná rada lékaře, který byl kolegou požádán o pomoc při řešení případu; konsiliář byl při stanovení své diagnózy odkázán na zprostředkované informace a ke způsobu léčby musel dospět na základě své zkušenosti a především důvěry ve svou vlastní učenost. Lékař obvykle začínal stanovením celkového složení (komplexe) a symptomy pacienta, pokračoval diagnózou a často i prognózou a poté se věnoval terapii, kde předložil podrobné rady pro způsob léčby, předpisy s naordinovanými léky a hlavně detailně popsané dietetické zásady. Jak bude zmíněno dále, konsilium mohlo být i jen zápisem toho, co již uděláno bylo, tedy záznamem skutečné lékařské porady, což konsilia přibližuje příbuzným žánrům jako *historiae* a *observationes*.

Nejvýznačnějším přínosem a zároveň „novátorstvím“ konsiliární literatury byla skutečnost, že oproti ostatním tehdy pěstovaným odborným literárním druhům se konsilia

³² <http://www.treccani.it/Portale/ricerche/searchBiographie.html> (1.2.2015); vzhledem k tomu, že jsou zde osobnosti řazeny podle abecedního pořádku, bude na tuto stránku upozorněno u pojednávaných osob pouze www.treccani.it.

³³ <http://www.deutsche-biographie.desfz37308.html> (1.2.2015). Jakkoliv i zde se nacházejí osobnosti v abecedním pořádku, bude pro eliminaci nejasností mezi *Alte deutsche Biographie* a *Neue deutsche Biographie* citován tento elektronický zdroj jako ADB a NDB.

orientovala na skutečný život. Na rozdíl například od traktátů či komentářů k Avicennovi a jiným starým autoritám, které ustrnuly v zajetí teorie, čelili autoři prakticky zaměřených konsilií reálným výzvám a okolnostem; konsilia tedy ukazují údaje a metody, na kterých v praxi spočívalo veškeré lékařovo rozhodování o léčbě pacienta, a odrážejí jeho každodenní profesní činnost. Pro nás nejvýznamnější rozlišení mezi přímou činností (návštěvou a konzultací, během které byly někomu poskytnuty rady k určitým problémům) a konsiliem přineslo právě písemné zachycení; sepsané konsilium se stalo součástí profesionálního aktu a představovalo zvláštní činnost týkající se vědecké teorie. Konsilia byla zvláště v období svého vrcholného rozkvětu hojně publikována, protože pro autora představovala významný důkaz jeho učenosti, vážnosti i úspěchů a pro čtenáře byla nejen poučením, ale i demonstrací záslužnosti lékařského umění.³⁴ Vzhledem k tomu, že se v průběhu vývoje tohoto žánru ustálila jeho kodifikovaná a poznatelná struktura, bylo možné určit podobu typickou pro klasické „ideální“ konsilium a charakterizovat jednotlivé součásti.

2.1.1. Konsiliární paradigma

Klasické či ideální konsilium sestává ze tří částí. V první jde o konstatování a prozkoumání stávající situace, druhá a třetí část obsahují lékařovy pokyny.³⁵ Konsilium obvykle nejvíce vyniká ve vykreslení případu, což předpokládá nejprve popis pacienta a charakteristiku jeho problémů. V ideálním konsiliu, jichž ovšem příliš nenalezneme, se o osobě chorého můžeme dozvědět jméno, pohlaví, věk, sociální postavení a většinou i pacientovo tělesné smíšení, které bylo nutným podkladem pro veškeré další rozhodování.³⁶ Nicméně typické konsilium se zabíralo spíše nemocí, ne nemocným, takže množství informací o pacientovi je případ od případu odlišné, tak jako se liší sdílnost různých konsiliářů. Popsané symptomy pacientovy nemoci byly dále dávány do souvislosti s dietetickým režimem, který měl pacient dodržovat, a nakonec přichází předpis léků s určenými dávkami jednotlivých přísad a „technické“ zákroky – pouštění žilou, „počištění“, lázně, vypalování, nebo vykuřování.

³⁴ Blíže Gundolf KEIL, *Konsilium*, in: Robert H. BAUTIER – Robert AUTY (edd.), *Lexikon des Mittelalters*, 5., München-Zürich 1991, s. 1370. Řadu dalších tvrzení tohoto autora, například o tom, že konsilia byla důležitým prostředníkem informací mezi akademiky a laiky, ne zcela odpovídají skutečnosti.

³⁵ Blíže AGRIMI - CRISCIANI, *Les consilia*, s. 88-89.

³⁶ Tělesné smíšení, *temperamentum*, součást humorální teorie spočívající na učení o složení těla ze čtyř hlavních šťáv (*humores*), z nichž u každého člověka jedna v mezích zdraví převažovala a určovala jeho smíšení čili temperament. Blíže např. MACLEAN, *Logic, Signs*, s. 241-242.

Tyto tři části konsilia odpovídají dvěma odlišným oddílům. První se týká diagnózy a druhý, který závisí na prvním, obsahuje tzv. regimen a farmakologickou léčbu. Každá ze tří částí, tedy *casus*, *regimen* čili *dieta* a *medicinalia* (společně označováno *cura*), mohou být odlišně strukturované a samozřejmě i různě bohaté na detaily. Nejrozmanitější bývá první část (*casus*), tedy ta, ve které je dosaženo definice nemoci. Na začátku se nachází obvykle seznam symptomů, nemocí a příznaků, které lékař dal do souvislosti s příčinami a se specifickou složkou komplexu pacienta.³⁷ Lékař rovněž musel stanovit hierarchii a vztah mezi příčinami (*primitivae*, *coniunctae*, *antecedentes* aj.), vyčlenit hlavní nemoci od nemocí odvozených a druhotných a formulovat diagnózu, prognózu a nakonec terapeutický plán.³⁸ *Casus* může mít podobu pouhého jednovětného oznámení, ale i velmi důkladné a dlouhé diskuze o diagnóze. Právě tato část konsilia se snadno mohla změnit v kontroverzní pojednání ve stylu scholastického sporu, nebo v teoretický rozbor připomínající traktát.

Struktura druhé části – regimina – je stálejší a jasnější. Lékař v něm předepisoval svému pacientovi styl života (diету), který si měl osvojit a který se týkal *sex res non naturales*.³⁹ Samozřejmě se pořádek těchto šesti věcí mohl měnit, některé mohly být vynechány, jiné pojednány obsírněji a opět se najdou i konsilia, kde je tato část vyřizena jednou větou. Farmakologická část bývá z hlediska struktury umístěována až na výjimky jako poslední. Bylo běžné, že si autoři pro organizaci tohoto oddílu našli vlastní formy, například podle účinku léků, podle způsobu užívání, podle složení apod. V průběhu vývoje konsilia podstoupila tato část v rozsahu užití terminologie významnou transformaci. Formule byly velice rozmanité, protože závisely na orientaci autora a potřebách individuální léčby pacienta, ale v pozdější době začali autoři pociťovat potřebu úpravy této části a došlo k přeskupení léků

³⁷ Příčiny, symptomy a nemoc představovaly v soudobé lékařské vědě samostatné jednotky, nemusely vzájemně souviset. Blíže MACLEAN, *Logic, Signs*, s. 261-262.

³⁸ Podrobněji o základech diagnostických metod viz např. MACLEAN, *Logic, Signs*, s. 276-332, nebo Luis García BALLESTER, *Galen as a Clinician: II. Diagnosis and prognosis*, in: Jon ARRIZABALAGA – M. CABRÉ – L. CIFUENTES – F. SALMÓN (eds.), *Galen and Galenism. Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*, Aldershot-Burlington 2002, s. 1640-1642, dále jen *Galen and Galenism*.

³⁹ Šlo o tzv. „věci nevrozené“ (někdy překládáno jako nepřirozené), které zahrnovaly funkce nepatřící přímo ke složení lidského těla, ale které člověk potřeboval k zachování života – vzduch (dýchání), tělesné cvičení, vyprazdňování, spánek a bdění, pokrm a nápoje a duševní hnutí (procesy). Při nepřiměřeném chování byly příčinou vzniku nemoci. Systém humorální teorie byl základem hippokratovsko-galénské medicíny a vysvětlení jeho principů lze najít v každé vědecko-populární publikaci zabývající se historií medicíny (nejen) této doby. Z publikací dostupných v českém jazyce lze jmenovat například Heinz SCHOTT (ed.), *Kronika medicíny*, Praha 1994, s. 54-55; Roy PORTER, *Největší dobrodíní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha, 2001, s. 76-79, 97-99; Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 20-21, 33-35; Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Kapitoly z dějin lékařství*, Praha 2005, s. 42-43 aj. Důkladně a především srozumitelně vložil tento systém též Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 243-244. Podrobněji o tomto tématu např. *On the Origin of the „Six Non-natural Things“ in Galen*, in: *Galen and Galenism*, s. 105-115. Ze starších prací stojí za zmínku díky názorným schematickým nákresem např. Heinrich SCHIPPERGES, *Homo Patiens*, München-Zürich 1985, s. 86-90.

a obecnějších pravidel pro jejich aplikaci.⁴⁰

Třístupňová struktura konsilia, která byla nastíněna výše, se stala také základem dělení konsilií, jak jej navrhly autorky Agrimi a Crisciani.⁴¹ Trojdílné složení je považováno za ideální schéma, přestože efektivně představuje jen jeden typ konsilií. Více variant lze samozřejmě najít nejen v jednotlivých etapách vývoje konsilií, ale i u jednoho autora, což platí nejen pro jimi zkoumaná konsilia doby středověku. Kromě trojdílného konsilia lze považovat za základní další dva typy, a to konsilium redukované na část terapeutickou (regimen) a farmakologickou, nebo dokonce pouze na část farmakologickou. Tyto tři typy se objevují v tvorbě všech významných autorů ve všech staletích, kdy byla konsiliární literatura pěstována. Je ovšem často neověřitelné, zda konsilium bylo ve zkrácené formě již napsáno, nebo zda jde o pozdější redakční úpravy pro zařazení do sbírky či pro tisk.

2.1.2. Příbuzné žánry

Výše přiblížená definice umožňuje odlišit konsilium od ostatních lékařských literárních žánrů, které se mu strukturou, povahou i rozsahem značně podobají, a které se rovněž mohou týkat individuální nemoci a léčby; patří sem spisy o praktické medicíně a chirurgii, traktáty, *exempla* (příklady), *mirabilia* (podivuhodnosti a zázračná uzdravení) a *practica*.⁴² Za nevýznamnější a svým vztahem nejúžeji svázané, někdy až splývající, žánry jsou ovšem považována *experta* (předpisy léčiv), pseudokonsilia (nepravá konsilia bez konkrétního příjemce), expertízy (znalecké, „soudní“ posudky), morová konsilia a regimina.⁴³ Poslední dva jmenované žánry si zaslouží díky své oblibě a hojnému zastoupení v humanistické lékařské literatuře podrobnější charakteristiku.

Protimorová konsilia, tedy rady, jak se před morem ochránit, jsou v podstatě součástí nepravých konsilií bez konkrétního příjemce; mor se nevyhýbal žádné vrstvě obyvatel, takže ochranné rady byly adresovány všem, často ovšem s přihlédnutím k movitosti

⁴⁰ AGRIMI – CRISCIANI, *Les consilia*, s. 29.

⁴¹ Podrobně viz AGRIMI – CRISCIANI, *Les consilia*, s. 27-38. Pro rozřídění různých typů konsilií lze najít velmi četná kritéria; podle zařazení do sbírky, podle druhu konzultace jedním či vícero lékaři, podle druhu nemoci apod.; možná jsou i sociologická hlediska.

⁴² Podle autorek Agrimi a Crisciani nebyla v době vzniku a rozkvětu konsiliární literatury výjimečnou tendence přetvořit konsilium do monografie, nebo monografii do konsilia pojmout; bylo rovněž obvyklé, že autor připojil k rozsáhlejšímu a obecnějšímu pojednání určitá specifická konsilia, čímž se zrodil *tractatus cum consiliis*. Nebylo ani vzácností, že autoři pojmenovali svá pravá konsilia názvem *tractatus*. Blíže AGRIMI – CRISCIANI, *Les consilia*, s. 18-26.

⁴³ Nejbližším žánrem v době raného novověku jsou ovšem *epistolae medicales*, blíže viz kap. 2.2.4.4. této práce.

adresované sociální skupiny. Nejdůležitější částí těchto konsilií bylo *regimen preservativum*, které se jinde objevovalo poměrně vzácně. V 15. století, kdy se konsilium etablovalo jako standardní žánr a mor se stal endemickou nemocí, často obsahovala konsilia, sepsaná za jiným účelem, zvláštní sekci o moru.⁴⁴

Regimina sanitatis patřila k „nejzajímavějším, nejčtivějším a nejživotnějším druhům středověkého lékařského písemnictví.“⁴⁵ K jejich rozmachu jako samostatného žánru došlo v téže době, kdy se rozvíjela literatura konsilií - od 13. do 15. století.⁴⁶ Od konsilií se lišila hlavně tím, že se netýkala specifické nemoci, objektem jejich zájmu byla správná životospráva, tedy uchování zdraví, nikoliv léčení choroby; neobsahovala diagnózy, ani symptomy, a poskytované předpisy či rady byly platné spíše všeobecně, v případě vypuknutí choroby pozbývaly platnosti.⁴⁷

Při rozboru vztahu konsilií a regimin vzniklých v rozmezí 14. a 15. století dospěly autorky Agrimi a Crisciani k několika důležitým postřehům. Podle jejich výzkumu velký počet středověkých konsilií nepopisuje jako téma jednu nemoc, ale ochranu zdraví stejně jako jako žánr regimin. Tato obecná ochranná konsilia zřejmě považovali autoři sbírek konsilií v této době za důležitější a umísťovali je do úvodu. Dále zdůraznily, že konsilium vždy obsahuje regimen, různě bohaté na detaily, i dietetické a léčebné rady. U velkého počtu zkoumaných konsilií se lékaři ani nezdržovali diskusí nad symptomy a nemocí, ale nabídli hned terapii a tato konsilia vystupují dokonce jako regimina navzdory tomu, že mají charakteristický znak konsilií - byla sepsána na žádost určitého pacienta stíženého konkrétní nemocí.⁴⁸ Toto prolínání a splývání žánrů, jak bude ukázáno níže, není nic neobvyklého ani

⁴⁴ V období druhé poloviny 14. století zaznamenaly autorky Agrimi a Crisciani mezeru či přinejmenším úbytek počtu konsilií a vyjádřily domněnku, že by mohlo jít o následek obrovské epidemie moru v první polovině 14. století. Blíže AGRIMI – CRISCIANI, *Les consilia*, s. 38.

⁴⁵ Milada ŘÍHOVÁ, *Regimen sanitatis pro krále Václava*, Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis, 35., 1995, s. 13.

⁴⁶ K dějinám vývoje a specifikům této literatury viz dále např. Čeněk ZÍBRT, *Staročeská tělověda a zdravotěda*, Praha 1924, s. 16, 85, 157, 170, 303.; Milada ŘÍHOVÁ, *Středověká pražská regimina*, Sborník lékařský, 98, 1997, č. 1, s. 39-43; TÁŽ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999, s. 95-98; Ortrun RIHA, „*Meister Alexanders Monatsregeln*“, Würzburger medizinhistorische Forschungen, Bd.30, Würzburg 1985.

⁴⁷ Blíže viz AGRIMI – CRISCIANI, *Les consilia*, s. 22; Heinrich SCHIPPERGES, *Regiment der Gesundheit*, Bild des Wissenschaft, 9, 1972, s. 1309-1315.

⁴⁸ Blíže Hans VERMEER, *Johann Lochners „Reisekonsilia“*, Sudhoffs Archiv, 56., Wiesbaden 1972, s. 145-196 nebo Ortrun RIHA, *Wissensorganisation in medizinischen Sammelhandschriften. Klassifikationskriterien und Kombinationsprinzipien bei Texten ohne Werkcharakter*, Wissensliteratur im Mittelalter 9, Wiesbaden 1992. Pro projednanou tematiku jsou obzvláště přínosné kapitoly 2.3.2. *Ärztliche Konsilien: Die Behandlung von Gicht und Pest*, s. 79-99 a následující kapitola *Prophylaxe: Regimen sanitatis*, s. 100-117.

v pozdějších dobách; postřehnout se dá dobře i na titulech, když jsou jednotlivé rady označovány jako *consilium sive regimen*, nebo *regimen sive consilium*.⁴⁹

2.1.3. Sbírký, sborníky

Konsilium, jak vysvítá z předchozích rozborů, bylo svou funkcí i epistemologickou úrovní výsledkem spojení mnoha prvků, což je činilo mimořádně vhodným ke shromažďování do sbírek. A právě prostřednictvím sbírek či sborníků se konsilia stala jedním z nejrozšířenějších druhů lékařské literatury středověku a humanismu; vytváření sbírek pak recipročně přispělo k ustálení jejich typického charakteru.⁵⁰ Autoři konsilií údajně přijímali již od prvních desetiletí 15. století vědecktější kritéria logiky i styl psaní, aby konsilia mohla být seskupena do sbírky či sborníku a přiblížila se jiným školním textům; z nich byla nejdůležitější *practica*, jejichž topologické a topografické schéma řazení (*a capite ad calcem*) tvůrci konsiliárních sbírek většinou sledovali.⁵¹ Právě používání konsilií a jejich sbírek pro didaktické účely bylo jedním z největších popudů pro jejich šíření po celé Evropě (viz níže.) Řazení konsilií do strukturovaných souborů ovšem přineslo rovněž velkou změnu ohledně „dokumentárních“ charakteristik konsilia. Svoboda vydavatele se dotkla řádu i zevrubnosti materiálu určeného k publikaci, takže začaly mizet personální údaje o nemocném a časová data, protože vědecký řád doktrinálního třídění žádné časové určení nepotřeboval. Evidentně docházelo i k významným úpravám textu, jako zkrácení nebo vynechání jednotlivých složek konsilia, ale postihnout tyto závažné změny je velmi nesnadné, pokud ne nemožné. Těmito problémy se zatím blíže nikdo nezabýval, neprobádanou zůstává i otázka vlivu, který na šíření a užívání konsiliární literatury musel mít objev knihtisku. Tyto i další problémy se jistě stanou tématy prací budoucích badatelů.

2.1.4. Vznik konsiliární literatury

⁴⁹ AGRIMI – CRISCIANI, *Les consilia*, s. 22.

⁵⁰ Blíže AGRIMI - CRISCIANI, *Les consilia*, s. 62-86. Autorky zde načrtávají vedle typologie konsilií i typologii jejich sborníků a vytyčily směry, modality a účel, podle kterých se sborníky konstituovaly. Prvním sborníkem ve vlastním slova smyslu, tedy *collectio-corporis* jednoho autora, byl údajně sborník Taddea Alderottiho, jenž byl také první, kdo ve velkém měřítku použil tento typ profesionálního spisu.

⁵¹ Vzorem pro toto řazení byla podle autorek 9. kniha Rhazesova Almansora, která byla v této době znovu objevena pro univerzitní publikum. Blíže AGRIMI - CRISCIANI, *Les consilia*, s. 69-73. Dalším nejdůležitějším byl zřejmě Avicennův Canon. Blíže Nancy SIRAISSI, *Avicenna in Renaissance Italy. The Canon and Medical Teaching in Italian Universities after 1500*, Princeton-New Jersey 1987.

Rozpravy mezi lékařem a pacientem, nebo mezi různými lékaři, kteří se radili o zvláštním případě, ústily údajně již v antice do textů, které obsahovaly popis případu, nebo léčebné předpisy týkající se speciální situace.⁵² Tato skutečnost dokazuje, že na určité úrovni medicínské epistemologie a vývoje, byla pocíťována potřeba sepsat pojednání, které shromažďuje údaje o určitém pacientovi a popis nemoci i její průběh tak, aby mohly být dány do vztahu s obecnou teorií nebo s individuálními terapeutickými předpisy. Zároveň je to důkaz, že tyto spisy byly vždy spojeny s profesionální činností lékařů, s jejich komunikací a výměnou informací s kolegy. V tomto smyslu mohou být považovány tyto texty za předchůdce středověkých konsilií, protože ačkoliv se prý nestaly jejich pramenem, je možné najít stopy těchto pojednání u některých autorů reprezentujících salernskou lékařskou školu.⁵³

Nicméně *Consilia medica* či *medicinalia*, která se od doby svého vzniku na konci středověku vyvinula do jedné z nejzajímavějších forem lékařské literatury, čerpala svůj vzor pro vznik i rozvoj především z právnícké literatury.⁵⁴ Nová právní věda je samozřejmě spjata s nejranějšími fázemi vzniku prvních univerzit, takže právo mělo příležitost ovlivnit vývoj univerzit mnohem více, než tak mohla učinit například filozofie.⁵⁵ A nebylo zřejmě náhodné, že zakladatel žánru Taddeo Alderotti (viz níže) vyučoval medicínu právě na univerzitě v Bologni, kde v té době ještě dominovala starší, proslulá právnícká fakulta. Studium práva hned od počátku vyneslo do popředí nový a pro vývoj univerzit existenciálně důležitý aspekt:

⁵² Autorky Agrimi a Crisciani uvádějí, že již v *Corpus hippocraticum* lze nalézt čtyři typy odborných textů pojednávaného druhu. Podrobnému rozboru nemohla uniknout díla nejdůležitější autority středověké i novověké medicíny Galéna z Pergamu (+199). Blíže k životu i dílu „otce evropské medicíny“ např. *Galen and Galenism*, passim. V souvislosti se spisy, které se týkají praxe a ovlivnily vznik konsiliární literatury, viz *Galen and Galenism*, „*The case histories*“, s. 1646-1651. Z klinických případů se zdá být napsáno ve formě konsilia pouze pojednání *Pro puero epileptico consilium*. Svou rozsáhlostí a rozdělením do kapitol připomíná tento text monografická a specializovaná pojednání, ale je napsán formou odpovědi.

⁵³ O arabských autorech, kteří byli pro evropskou medicínu neméně důležití, autorky poznamenávají, že sice vytvářeli, nebo překládali literaturu týkající se pojednání o klinických případech, ale jejich spisy – až snad na výjimku Rhazese – mohly oproti těm Galénovým a Hippokratovým ovlivnit středověké konsilium jen nepřímo nebo v nepatrné míře. AGRIMI - CRISCIANI, *Les consilia*, s. 12. Z děl pozdního arabského období mohla být ta pro konsiliární literaturu nejdůležitější rozšířena až na počátku 16. století. Blíže k tématu viz Nancy G. SIRAISSI, *Avicenna and the Teaching of Practical Medicine*, in: Nancy Siraisi (ed.) *Medicine and the Italian Universities, 1250-1600*, Leiden-Boston-Köln 2001, s. 63-78.

⁵⁴ Blíže Gundolf KEIL, „*Konsilium*“, in: *Lexikon des Mittelalters*, München-Zürich 1991, s. 1370; Chiara CRISCIANI, *Consilia, responsi, consulti. I pareri del medico tra insegnamento e professione*. In: Carla CASAGRANDE - Chiara CRISCIANI-Silvana VECCHIO (eds.), *Consilium. Teorie e pratiche del consigliare nella cultura medievale*, Firenze 2004, s. 259-279.

⁵⁵ Erich MEUTHEN, *Kölner Universitäts Geschichte. Die alte Universität*, I., Köln 1988, s. 8-9, dále jen MEUTHEN, *Kölner Universitäts Geschichte*. Nicméně konsilia by byla bez nového přírodně-filosofického myšlení nepředstavitelná; zcela jasný vliv zde měla, tak jako na mnoho jiných oblastí, přírodní filosofie, která ve 13. a 14. století získala vlastní význam. Blíže Gerhard BAADER, *Anatomie, Konsilienliteratur und der neue Naturalismus in Italien im Spätmittelalter und Frühhumanismus*, in: Wolfram PRINZ – Andreas BEYER – Gerhard BAADER (edd.), *Die Kunst und das Studium der Natur vom 14. zum 16. Jahrhundert*, Köln 1987, s. 127-141. Dále jen BAADER, *Anatomie, Konsilienliteratur*.

sepjetí s praxí.⁵⁶ Práva a medicína vykazovaly, pokud jde o logiku a epistemologii, velmi význačné analogie, takže mezi lékařskou a právnickou fakultou se zrodil úzký vztah. Toto sepjetí na jedné straně inspirovalo vznik lékařských rad „na dálku“ i brzké využívání konsilií při výuce,⁵⁷ na druhé straně zapříčinilo vznik vzájemné rivality mezi oběma fakultami i kategoriemi učitelů a zástupců těchto „lukrativních umění“, kteří měli velký vliv v městském i univerzitním prostředí.⁵⁸ Celkem jistě zde však sehrála významnou roli i skutečnost, kterou L. Brockliss zmínil v souvislosti s konzultační literaturou 18. století, ale jež platila i při utváření a vzniku konsilií v jejich počátcích: : „...*the practice of consulting by letter was encouraged by the contemporary concept of status. ...those who made their livings using their heads rather than their hands were more highly honoured*“.⁵⁹

2.1.5. Počáteční etapy vývoje a představitelé

Za tvůrce skutečných konsilií a konsiliární literatury je až na výjimky považován lékař Taddeo Alderotti – Thadeus Florentinus, který od roku 1260 do roku 1305 vyučoval medicínu v Boloni.⁶⁰ V jeho nejdůležitějších konsiliích se již objevuje řada typických znaků konsilií, např. adresát, *sex res non naturales*, dieta a farmakoterapie. Vedle Taddea Alderottiho (+1313) byli nejvýznamnějšími autory konsilií této doby Arnalda de Villanova (+1311) a Guglielmo Corvi (+1326). Nicméně vliv Alderottiho nelze úplně docenit, protože mezi jeho žáky patřilo množství významných lékařů, kteří dále utvářeli žánr konsilií, a z nichž mnozí

⁵⁶ Vstup vědeckého práva do praxe byl vyvolán zkomplikováním a diferenciací životních poměrů napřed v městském prostředí Itálie, pak i na sever od Alp. Blíže k tomuto tématu viz Ingrid BAUMGÄRTNER (Hg.), *Consilia im späten Mittelalter: Zum historischen Aussagewert einer Quellengattung*, Sigmaringen 1995.

⁵⁷ Studium konsilií patřilo k praxi studenta již před graduováním a v Montpellier bylo údajně povinné již od roku 1240. Blíže Nancy G. SIRAI, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago-London 1990, s. 73. O používání konsilií při výuce studentů blíže tamtéž, kap. „Medical Education“, s. 48-77.

⁵⁸ Tato řevnivost zavdala podnět mimo jiné k písemné diskusi, která se zabírala otázkami, zdali je užitečnější medicína či právo, který z těchto oborů je „vědeckější“, nebo který má větší tradici. Nermalou úlohu zde hrála kromě touhy po větším vlivu na univerzitě i ve městě tradičně lepší finanční situace právníků, jejich nadutost a závist lékařů. Učené hádky pokračovaly formou traktátů i v následujících staletích a docházelo v nich z obou stran až k hrubým nadávkám a osočování. Blíže viz Lynn THORNDIKE, *The Debate for Precedence between Medicine and Law*, *Romanic Review*, 27, 1936, s. 185-190.

⁵⁹ Laurence BROCKLISS, *Consultation by Letter in Early Eighteenth-Century Paris: The Medical Practice of Etienne-Francois Geoffroy*, in: Ann LA BERGE – Mordechai FEINGOLD (eds.), *French Medical Culture in the Nineteenth Century*, Amsterdam-Rodopi 1994, s. 79.

⁶⁰ AGRIMI-CRISCIANI, *Les consilia*, s. 39, s. 62-64. Nejpodrobnější dílo o tomto lékaři viz Nancy SIRAI, *Taddeo Alderotti and His Pupils*, Princeton 1981; TÁŽ, *Two Models of Medical Culture, Pietro d'Abano and Taddeo Alderotti*, in: *Medicine and the Italian Universities 1250-1600*, Leiden-Boston-Köln 2001, s. 77-99. Jako tvůrce konsiliární literatury jej uvádějí např. Lynn THORNDIKE, „*Consilia*“ and more works in manuscripts by G. da Foligno, *Medical History*, 3, 1959, s. 8, dále jen THORNDIKE, *Consilia and more works*; BAADER, *Anatomie, Konsilienliteratur*, s. 133.

pokračovali na různých univerzitách v roli profesorů – Bartolomeo da Varignano (+1318), Mondino de'Luzzi (+1327) a především Gentile da Foligno (+1348).⁶¹ G. Baader z celkového počtu dochovaných devadesáti konsilií od tohoto lékaře považuje za nejcennější konsilium o moru, které se stalo vzorem pro obdobná pojednání francouzská, a ta pak pro celou zaalpskou Evropu.⁶² Smrtí Gentila da Foligno končí první fáze definovaná jako úvod procesu, na jehož konci byla konsilia vymezeným žánrem.

Druhá etapa trvala do první poloviny 15. století a je spojena s takovými jmény jako William de Brescia, Jacobus de Regio, Guillaume Boucher (+1400), Marsilius de Sancta Sophia (+1403), Antonio Cermisone (+1441) a Ugo Benzi (+1439).⁶³ Zde se vymezila epistemologická struktura konsilia a jeho úloha profesionálního a doktrinního aktu. V této době se konsilium upevňovalo stále více ve formě kanonického lékařského spisu.⁶⁴ V poslední fázi vývoje konsilií, která podle Agrimi-Crisciani končí smrtí Baviera Baviery 1480, došlo ke standardizaci konsilia a ujasnění jeho vědeckého charakteru. K nejvýznamnějším tvůrcům konsilií této etapy řadí autorky Bartolomea Montagnanu (+1452) a Giovanniho Mattea de Ferrariis de Gradi (+1472).⁶⁵

Konsiliární literatura se ovšem těšila popularitě i v následujících staletích, nicméně její počátky budou navždy spojeny s vývojem nových myšlenkových směrů na severoitalských univerzitách, odkud se všechny reformní myšlenky i popularizační tendence šířily prostřednictvím mediků a výuky do celé Evropy.

2.1.6. Šíření konsiliární literatury do zaalpské Evropy

Vznik a rozvoj konsiliární literatury byl úzce spojen s vývojem medicíny na univerzitách, které představovaly od doby svého vzniku až do pozdního novověku nejdůležitější a vlastně jediná centra vědy. V souvislosti s konsilií je třeba se věnovat především severoitalským univerzitám, s jejichž úrovní se nemohly srovnávat žádné jiné.⁶⁶ Zvláštní místo zaujímají

⁶¹ Blíže o něm viz Roger FRENCH, *Canonical Medicine. Gentile da Foligno and Scholasticism*, Leiden-Boston-Köln, 2001; Gentilova konsilia však zmiňuje pouze velmi okrajově, s. 277-279. Více o jeho konsiliích THORNDIKE, „*Consilia*“ and more works.

⁶² BAADER, *Anatomie, Konsilienliteratur*, s. 135-137.

⁶³ Ke konsiliím posledně jmenovaného viz Dean P. LOCKWOOD, *A medieval consilium: Ugo Benzi (1376-1439)*, in: Peter ELMER – Ole Peter GRELL (eds.), *Health, disease and society in Europe 1500-1800. A source book*, Manchester 2007, s. 5-8.

⁶⁴ AGRIMI-CRISCIANI, *Les consilia*, s. 39; THORNDIKE, „*Consilia*“ and more works, s. 8.

⁶⁵ Podrobnější životopisy a informace o zmiňovaných lékařích viz <http://www.treccani.it/enciclopedia>.

⁶⁶ Vliv lékařských fakult na vývoj a formování sborníků konsilií, podíl studentů na jejich šíření a utřídování, i vzrůstání zájmu o tento žánr na univerzitách byl mezi koncem 14. století a první polovinou 15. století určující.

především dvě univerzity: „*artium et medicinae*“ v Bologni, která byla od 13. až do 16. století centrem studia anatomie a přírodních věd, a pak samozřejmě v Padově, z níž se vyvinula nejlivnější lékařská škola.⁶⁷ Vznik a rozvoj těchto univerzit byl ovlivněn příznivějšími historickými, hospodářskými i kulturními podmínkami.⁶⁸ Velký význam mělo vysoko ceněné postavení právní vědy a medicíny jako na praxi orientovaných oborů, dále jiná struktura severoitalských „studentských“ univerzit, a v neposlední řadě silné zastoupení laiků mezi magistry i studenty; na těchto univerzitách se také například pozitivněji než jinde začalo projevovat přibývání nového studijního materiálu z překladatelských škol.⁶⁹ To vše učinilo ze severoitalských fakult nesporná centra lékařského vzdělání pozdního středověku, proslavená kromě učebních pitev lidské mrtvoly i konsiliární literaturou.⁷⁰

Situace na univerzitách v jiných částech Evropy byla ovšem odlišná, odlišné bylo většinou náboženské i sociální klima a hospodářský stav zemí na sever od Alp; to vše muselo přirozeně významně ovlivňovat možnosti percepce konsiliární literatury i vlastní tvorbu. Autorky *Les consilia* sice stručně šíření znalosti a akcepci konsiliární literatury za hranice Itálie zmínily, ale svou pozornost soustředily zejména na Francii, neboť v Paříži a Montpellier se nacházely lékařské fakulty, které se svou slávou, významem i návštěvností takřka vyrovnaly severoitalským univerzitám.⁷¹ Překvapivě však konstatovaly, že ve středověké Francii zřejmě vznikalo pouze minimální počet izolovaných konsilií a jejich sborníky či sbírky téměř neexistovaly. Tuto skutečnost je vzhledem k velikosti tamních institucí s uznávanými lékaři

Blíže AGRIMI-CRISCIANI, *Les consilia*, s. 104; SIRAISSI, *Medicine and the Italian Universities*, passim; Paul F. GRENDLER, *The Universities of the Italian Renaissance*, Baltimor-London 2011.

⁶⁷ Dějinami lékařské fakulty v Padově se vzhledem k jejímu významu zabývalo mnoho historiků; za všechny uvedu pouze několik: Cynthia KLESTINEC, *Medical Education in Padua: Students, Faculty And Facilities*, in: Ole Peter GRELL – Andrew CUNNINGHAM – Jon ARRIZABALAGA, *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789*, Farnham-Burlington, 2010, s. 193-220; dále jen GRELL, *Centres of Medical Excellence?*; SIRAISSI, *Medicine and the Italian Universities*, passim; Jerome J. BYLEBYL, *The School of Padua: humanistic medicine in the sixteenth century*, in: Charles WEBSTER (ed.), *Health, medicine, and mortality in the sixteenth century*, Cambridge 1979, s. 335-370. Rovněž autorky *Les consilia* věnovaly Padově zvláštní pozornost, protože právě na zdejší fakultě byla redigována většina konsilií Cermisoneho a Montagnany. Blíže AGRIMI-CRISCIANI, *Les consilia*, s. 69.

⁶⁸ Tyto univerzity například mohly těžit z tradice salernské školy, odkud lékařská fakulta v Bologni převzala začlenění chirurgie do medicíny. Blíže Nancy SIRAISSI, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago-London 1990, s. 153-186; nebo Peter MURRAY JONES, *John of Arderne and the Mediterranean tradition of scholastic surgery*, in: Luis García BALLESTER – Roger FRENCH – Jon ARRIZABALAGA – Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge 1994, s. 289-321.

⁶⁹ Gerhard BAADER, *Medizinisches Reformdenken und Arabismus im Deutschland des 16. Jahrhunderts*, Sudhoffs Archiv, 63, 1979, s. 269.

⁷⁰ Blíže o rozvoji výuky na těchto fakultách viz Nancy G. SIRAISSI, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago-London 1990.

⁷¹ Blíže viz Hilde DE RIDDER SYMOENS, *The Mobility of Medical Students from the Fifteenth to the Eighteenth Centuries: The Institutional Context*, in: GRELL, *Centres of Medical Excellence?*, s. 47-89, dále jen DE RIDDER SYMOENS, *The Mobility of Medical Students*.

zarážející a bývá vysvětlována hlavně specifičností institucionálního francouzského kádrů, který se od italských univerzit významně lišil.⁷² Ačkoli totiž ve Francii existovala praxe dobře dokumentovaných konzultací, zůstala zde údajně na úrovni ústního vyjádření; mezi písemnými formami lékařských prací převládaly recepty, komentáře k arabským autorům, specializované monografie a praktické příručky.

Jak bude ukázáno, daleko nosnějšími perceptory se v období přechodu středověku a raného novověku ukázaly především německy mluvící země. Přesto nebyla otázce šíření znalosti do střední i západní Evropy (mimo Francii) zatím věnována historiky medicíny dostatečná pozornost. Vzhledem k tomu, že rozebírat vývoj a stav jakéhokoli historického fenomenu bez znalosti počátků a okolností vzniku je velmi nesnadné, budou zde cesty šíření a doklady znalosti konsiliární literatury na sever od Alp naznačeny alespoň na několika příkladech.

Jak již bylo řečeno, mezi posluchači a asistenty italských mistrů bylo již ve středověku velké množství „*ultramontanorum*“, tedy zaalpských studentů z různých částí Evropy. Jednoznačně mezi nimi ovšem převažovali studenti z německy mluvících zemí, kteří zpočátku vyhledávali nejčastěji centrum anatomie Bolognu, avšak oblibou ji v 16. století předstihla Padova, jejíž popularitě se nevyrovnaly ani hojně navštěvované fakulty Ferrary a Pavie.⁷³ Lze předpokládat, že studenti medicíny se po návratu do vlasti stávali šířiteli nových, „moderních“ trendů medicíny, s nimiž se v Itálii seznámili. Vzhledem k nedostatku jakýchkoli studií k tomuto problému si musíme vystačit s náhodně objevenými případy jednotlivých osobností či univerzit, které naznačují, že domněnka o šíření konsilií prostřednictvím studentů je správná.

Příkladem by mohla být ústřední osobnost německého humanismu historik a lékař z Norimberku, Hartmann Schedel (1440-1514), který jako student medicíny v Padově sebral a uveřejnil konsilia Cermisoneho a Montagnany, opatřené svými poznámkami a jako norimberský praktik jich sám několik napsal.⁷⁴ Jako další doklad znalosti konsilií

⁷² Například velmi úspěšná pařížská *via pragmatika*, která vznikla a rozvinula se již ve 14. století, neměla údajně na vývoj francouzského lékařství a tedy ani vývoj s praxí spojených konsilií žádný vliv. Blíže viz Danielle JACQUART, *Medical Practice in Paris in the First Half of the Fourteenth Century*, in: Luis García BALLESTER – Roger FRENCH – Jon ARRIZABALAGA – Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge 1994, s. 186-210.

⁷³ Blíže viz MEUTHEN, *Kölner Universität's Geschichte*, s. 17; DE RIDDER SYMOENS, *The Mobility of Medical Students*.

⁷⁴ Tamtéž, s. 65; detailní informace o těchto konsiliích a osobnosti viz Nancy SIRAISSI, *Medicine and the Italian Universities 1250-1600*, Leiden-Boston-Köln, 2001, str. 73; de Ridder-Symoens, Hilde DE RIDDER-SYMOENS, *The Mobility of Medical Students*, s. 57. Podrobně o životě a díle viz NDB, 22, 2005, s. 599-602, o dochovaných autorových konsiliích tamtéž s. 600.

v německém prostředí je donace studenta erfurtské medicíny Hermanna Ymekera z Herfordu (+1459), který fakultě odkázal svou soukromou knihovnu obsahující mj. sbírku konsilií slavného italského lékaře Bartholomea Montagnany (+1452).⁷⁵ Existenci konsilií na německých univerzitách potvrzuje i knihovna univerzity v Heidelbergu. Historik L. Schuba ve své práci *Die medizinische Fakultät im 15. Jahrhundert* uvádí, že mezi dochovanými rukopisy této knihovny je asi padesát v Heidelbergu napsaných kodexů s kopiemi lékařských textů, obsahujících kromě kvestií, glos a komentářů právě konsilia.⁷⁶ V Heidelbergu působil i osobní lékař tří kurfiřtů Heinrich Krauel von Münsingen (+1476), který se přímo s žádostí o konsilium obrátil na slavného padovského profesora medicíny Bartholomea Montagnanu (+1460).⁷⁷ Znalost konsiliární literatury v této době je potvrzena i na univerzitě v Kolíně nad Rýnem, které roku 1461 odkázal svou knihovnu profesor medicíny Bernhardus von Loen; mezi řadou komentářů a dietetik obsahovala konsilia slavných italských lékařů Gentila da Foligno, Marsilia di Santa Sophia a Guglielma de Varignany.⁷⁸ Obdobně cenný odkaz učinil roku 1482 londýnský praktický lékař, který oxfordskou knihovnu All Souls College obdaroval jedenácti rukopisy, mezi nimiž byl i opis sbírky Montagnanových konsilií.⁷⁹

Ačkoliv se i pro vídeňskou univerzitu dochoval důkaz o akceptování konsiliární literatury a o vlivu univerzity v Padově, nedá se bohužel říci nic podobného o univerzitě pražské.⁸⁰ O znalosti, natož produkci konsilií v 15. století, zatím konkrétní doklady nemáme. Jedním z prvních významnějších spisů s lékařskou tematikou je však konsiliím blízké „regimen sanitatis“ Havla ze Strahova (+po 1382)⁸¹ a i u dalšího představitele lékařské fakulty, Albíka z Uničova (1358-1426), se dají objevit skutečnosti, které by mohly mít vztah ke konsiliární

⁷⁵ Heinz R. ABE, *Die Erfurter medizinische Fakultät in den Jahren 1392-1524*, Beiträge zur Geschichte der Universität Erfurt, 17, Erfurt 1973, 1974, s. 177. Na univerzitě v Erfurtu existovala tzv. „padovská škola“, založená padovským absolventem medicíny Conradem Eckardem. Tato škola ukončila vliv vídeňské a pařížské univerzity na místní studium medicíny, což se jistě muselo projevit i v přijímání nových trendů v literatuře orientované na praxi.

⁷⁶ Ludwig SCHUBA, *Die medizinische Fakultät im 15. Jahrhundert*, in: Eike WOLGAST (ed.) *Sechshundertjahre Ruprecht- Karls-Universität Heidelberg 1386-1986*, Bd. I, *Mittelalter und frühe Neuzeit 1386-1803*, Heidelberg, 1985, s. 162. Dále jen SCHUBA, *Die medizinische Fakultät*.

⁷⁷ SCHUBA, *Die medizinische Fakultät*, s. 181.

⁷⁸ MEUTHEN, *Kölner Universität's Geschichte*, s. 122.

⁷⁹ Ian MACLEAN, *Learning and the Market Place. Essays in the History of the Early Modern Book*, Boston 2009, s. 91. Dále jen MACLEAN, *Learning and the Market Place*.

⁸⁰ Paul UIBLEIN, *Beziehungen der Wiener Medizin zur Universität Padua im Mittelalter. Mit einem Konsilium des Stadtarztes von Udine Jeremias de Simeonibus für Herzog Albrecht VI. von Österreich (1418-1463)*, Wien 1999, s. 143-178.

⁸¹ Blíže viz Milada ŘÍHOVÁ, *Středověká pražská regimina*, Sborník lékařský, 98, 1997, 1, s. 40; Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha-Litomyšl, 2010, s. 169-177.

tvorbě.⁸² Předně vystudoval medicínu a práva na univerzitě v Padově, kde se jistě s konsilií musel seznámit, a ve svých spisech pak několikrát citoval blíže neurčeného Thadea; je značná pravděpodobnost, že měl na mysli již mnohokrát zmíněného boloňského profesora Thaddea Alderottiho, zakladatele tohoto žánru.⁸³ Třebaže byla většina Albíkových děl zaměřena prakticky, žádná konsilia se od něj nedochovala, nebo zatím nebyla objevena; pouze znění jednoho z receptů vzbuzuje podezření, že byl vytržen z kontextu a mohl být původně součástí konsilia.⁸⁴ Jediným našim lékařem 15. století, kterého můžeme prohlásit za autora této odborné literatury, je Albíkův současník Křišťan z Prachatic (cca 1366-1439).⁸⁵ Mezi jeho lékařskými díly se zachoval spis *Contra pestilentiam consilium*,⁸⁶ tedy neosobní, „nepravé“ konsilium-traktát, které se podobně jako mnoho jiných evropských objevilo v souvislosti s opakujícími se morovými epidemiemi.⁸⁷

Ačkoliv studium medicíny na zahraničních univerzitách absolvovalo vícero našich lékařů této doby, např. Jan Ondřejův Šindel, Vavřinec z Rokycan, Pavel Židek, Václav z Prachatic nebo Jan z Krčína, tvorbě konsilií se nikdo z nich podle našich soudobých znalostí nevěnoval.⁸⁸ Tuto skutečnost lze jistě vysvětlit politicko-náboženským vývojem v naší zemi. Na počátku 15. století byl rozvoj univerzity – jediného vědeckého centra té doby - přerušen událostmi husitské revoluce, které způsobily (kromě finančního rozvratu a faktického zániku „studia generale“) narušení styku s vyspělejšími lékařskými fakultami v cizině, horší podmínky pro literární tvorbu a zpoždění vývoje medicíny i nástupu změn, jež přinášela italská renezanace a humanismus.⁸⁹

Většina uvedených příkladů výskytu konsilií v německy mluvících zemích svědčí spíše o

⁸² Blíže o životě i díle tohoto lékaře viz Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999.

⁸³ Milada ŘÍHOVÁ, *Albík z Uničova. Vybrané problémy života a díla*, Dizertační kandidátská práce, Praha, 1992, s. 141.

⁸⁴ Za toto sdělení děkuji prof. PhDr. Miladě Říhové, CSc.

⁸⁵ Blíže Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ a kol., *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348 – 1939*, 2, Praha 1993, s. 36-37.

⁸⁶ Blíže Zdena TICHÁ, *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic*, Praha 1975, s. 22-23; Hana FLORIANOVÁ (ed.), *Křišťan z Prachatic: De sanguinis minucione. O pouštění krve*, Praha 1999.

⁸⁷ O vlivu morového konsilia Gentila da Foligno viz BAADER, *Anatomie, Konsilienliteratur*, s. 133.

⁸⁸ Jan Ondřejův Šindel (1370-1449) vystudoval lékařskou fakultu ve Vídni, Vavřinec z Rokycan (cca 1440-1491) v Římě, Jan z Krčína (1430-1470) v Bologni, Pavel Židek (1413-1471) a Václav z Prachatic (1395-1469) absolvovali v Padově, Židek zde vystudoval vedle medicíny i práva. Václav z Prachatic v Padově dokonce několik let praktikoval a jako posluchač medicíny byl svědkem prohlášení doktorem práv Pavla Židka a záhy – což je zajímavější – již zmíněného norimberského lékaře, sběratele a autora konsilií Hartmanna Schedela. Blíže o těchto lékařích viz Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři čeští od konce doby jagellovské*, Praha 1935, s. 132-4, 155-172.

⁸⁹ Blíže viz Petr SVOBODNÝ, *Lékařská fakulta*, in: Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I., Praha 1995, s. 183-202; Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 51-54.

znalosti a rozšířenosti sborníků a konsilií italského původu, než o vlastní tvorbě. Jde ovšem o neúplnou, víceméně náhodně vybranou ukázkou z velmi široké a souhrnně dosud neprobádané literatury týkající se konsilií, která jsou pravděpodobně z větší části ukryta v neprostudovaných rukopisech. Problém přesného určení dobového i regionálního šíření konsiliární literatury nelze vyřešit bez existence novodobých edic s komentáři, jednotlivých studií a následně souhrnných prací vymezených konkrétněji časově i místně. Nelze než zopakovat, že i zde leží mnoho velkých výzev pro budoucí badatelské generace.

2.1.7. Shrnutí

Vznik a vývoj konsiliární literatury v místech jejího zrození – na severoitalských univerzitách – zahrnuje tři hlavní etapy, které probíhaly v době od poloviny 13. století do konce 15. století. Během těchto staletí se konsilium zrodilo, vyvinulo a upevnilo. K vytvoření živné půdy pro tento žánr přispělo zřejmě pevnější sepetí mezi teoretickou a praktickou medicínou a přírodní filosofií stanovenou statuty italských univerzit. Nemalý vliv měla zcela jistě i právní tradice v Itálii, což se projevilo jak ve fázi zavádění lékařských studií, tak v době jejich vývoje.

Konsilia se mohou stát důležitým podkladem pro rekonstrukci určitých sociálních aspektů, vážících se k lékařské profesi, neboť ve svých počátečních etapách nepodléhala přímému vlivu zkosnatělých univerzitních programů, ale odrážela proměnlivost lékařské praxe, které bylo dějištěm nepřetržité reflexe vztahů. I když konsilium bylo adresováno nemocnému, není pochyb o tom, že jeho rozluštění a praktická aplikace patřila lékaři. Naprostá většina konsilií od počátku vzniku žánru byla psána latinsky a velmi často v nich byly uváděny tak detailní technické údaje a bibliografické odkazy, že musely být nesrozumitelné i pro vzdělaného laika. A právě ony formule a další indicie nebo i náhodné zmínky, které konzultovaný lékař užíval, umožňují zjistit řadu faktů nejen o něm samotném, ale odhalují i složitost profesní hierarchie, sociální dynamiku a vztahy mezi jednotlivci i skupinami lékařů – představitelů jedné fakulty, jednoho *collegia medicorum* či jednoho konkrétního města. V konsiliích nechybějí zmínky o představitelích dalších profesí, kteří zasahovali do terapeutického procesu – ranhojičích, porodních bábách, lékárníciích, ale i fušerech, před nimiž býval pacient v konsiliích varován; díky tomu se můžeme seznámit i se sociální a profesní pestrostí osob, které se účastnily péče o nemocného. Avšak jak tandem Agrimi-Crisciani prokázal, v okamžiku, kdy se konsiliární literatura ustálila jako etablovaný žánr lékařských spisů, stala se konsilia ve struktuře formálnějšími, „vědeckějšími“, ale tím i

odtažitějšími od skutečné praxe.

Příjemci v době vzniku a ustálení žánru v Itálii (a jak uvidíme i pozdější době) byli především příslušníci šlechty, bohatí měšťtí hodnostáři, obchodníci, právníci, notáři, osobnosti vysoké církevní hierarchie a politiky a samozřejmě – i když v menší míře - také ženy a děti z těchto sociálních tříd. Pokud se zaměříme alespoň zběžně na jejich v konsiliích zachycené nemoci, zjistíme, že tyto vrstvy zdánlivě trpěly především chronickými symptomy různých chorob - bolestmi hlavy, celkovou slabostí, zažívacími problémy, horečkami, otoky apod. Tato skutečnost je ovšem vysvětlitelná charakterem konsilia jako dopisu a možnostmi, tedy přesněji řečeno rychlostí, dobové komunikace.⁹⁰ Nicméně platí, jak již bylo naznačeno, že podrobné zpracování konsilií každého jednotlivého autora může přinést zajímavé informace o zdravotních potížích významných osobností, které si konsilium objednaly, i jejich osobních lékařů (v případě uvedení jmen, popřípadě data zaslání konsilia). Konsiliáři byli již v době vzniku žánru vázáni na bohaté šlechtice, jimž často sloužili jako osobní lékaři, a díky tomu se mezi jejich pacienty vyskytovali celkem často osobnosti vysoké politiky, které zajímají řadu historiků asi nejvíce.

Vznik konsilií a jejich shromažďování do sbírek je dokladem vzrůstajícího zájmu o jednotlivé případy s individuálními pacienty; tento zájem, jak bude ukázáno, neustále narůstal i v následujících etapách raného novověku. Módu konsilií i jejich sestavování ovlivnila bezpochyby řada faktorů, například sláva lékaře, významné postavení pacienta, zběhlost, kterou lékař mohl předvést při výběru pravděpodobných interpretací nemoci a okruh lékařských autorit, které byl s to citovat a použít; samozřejmě tyto skutečnosti prospívaly lékařově kariéře a sebepropagaci. Hlavním důvodem obliby sbírek konsilií ovšem byla skutečnost, že mohly svého čtenáře – buď začínajícího lékaře, nebo (a to častěji) studenta medicíny – zásobit velkým počtem příkladů, jak se významná kapacita vypořádala s nejproblematictější částí galénské medicíny – výběrem léčiv na konkrétní nemoc u pacienta s konkrétním temperamentem (smíšením či komplexí).

Vzhledem k tomu, že většina uvedených poznatků platí i pro raně novověkou konsiliární literaturu, lze říci, že její detailní studium by po všeobecné stránce mohlo přispět řadou údajů k historickému poznání sociologie lékařské klientely, dějin chorob, ale i k poznání řady dalších aspektů života bohatých vrstev měšťského i šlechtického prostředí. Výzkum konsiliární literatury může přinést mnoho doplňujících informací pro obory, které

⁹⁰ V raně novověkých konsiliích se ovšem objevují akutní problémy i úrazy mnohem častěji, avšak většinou v těchto případech jde spíše o nepravá konsilia, která si lékař většinou zaznamenal po osobní konzultaci a která se tedy blíží spíše *historiim* nebo *observationes*.

jsou dějinám medicíny blízké nebo se překrývají, jako na příklad dějiny sociologie, farmakologie, každodennosti (ovšem pouze vyšších vrstev), „gender studies“ i pro oblast tzv. „velkých“ politických dějin, zůstává zatím pro období raného novověku, ale i dalších staletí naprosto nedocenen.

Konsilia byla psána výhradně pro velmi úzkou vrstvu finančně zajištěné populace; s jistou metodologickou obezřetností lze sice získat zajímavé informace o chorobách, jimiž trpěli, stravovacích zvyklostech, sexuálním chování, zvycích, ale při studiu se nesmí pustit ze zřetele hlavní úskalí, která případný výzkum a jeho výsledky výrazně ovlivňují. Především ohledně dosud tak oblíbené retrospektivní diagnostiky se nesmí zapomínat, že popsané symptomy jsou vytrženy a interpretovány podle stupně lékařské vědy daného období; tato skutečnost bývá často opomíjena a získané údaje bývají identifikovány se současnými nemocemi. Výsledky takového konání jsou velmi zavádějící, neboť jak ukazují současné práce historiků medicíny, možnosti retrospektivní diagnostiky jsou značně omezené.⁹¹

Nakolik se tato tvrzení ukážou jako pravdivá a přínosná i při studiu konsiliární literatury 16. století by měly alespoň naznačit výsledky z níže uvedené sondy.

2.2. Konsiliární literatura v 16. století

2.2.1. Obliba konsiliární literatury v 16. století - bibliografie

Přestože teorie autorek Crisciani a Agrimi, že tvorba konsiliární literatury měla svůj vrchol v 15. století, je zpochybňována, je obtížné za současného stavu bádání říci cokoliv o konsiliární literatuře (nejen) 16. století. Jednou z možností, jak získat alespoň orientační informace o počtech konsilií, sbírek či jejich tvůrců v Evropě v době raného novověku, je alespoň zběžný pohled do dobových bibliografických prací. V průběhu 16. století naštěstí vzrostlo množství odborných publikací s lékařskou a přírodovědnou tematikou natolik, že vytvoření prvních specializovaných bibliografií těchto prací bylo pocíťováno jako nutnost.⁹²

⁹¹ O problémech a možnostech retrospektivní diagnostiky blíže např. Ion ARRIZABALAGA, *Problematizing Retrospective Diagnosis in the History of Disease*, *Asclepio*, 54, 2002, č. 1, s. 51- 70; Karel ČERNÝ, *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*. Dějiny věd a techniky, 3, 2008, s. 145 – 154; Axel KARENBERG, *Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography*. *Prague Medical Report*, 2, 2009, s. 140-145.

⁹² K bibliografiím v dané době blíže Estelle BRODMAN, *The Development of Medical Bibliography*, Baltimore 1954, s. 31-32 (dále jen BRODMAN, *The Development of Medical Bibliography*); Ian MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 62; Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014, s. 17-18. Další možnost získání přehledu nabízejí dochované katalogy s nabídkou z

Pro naše účely byly zvoleny z relativně vysokého počtu těchto soupisů tři bibliografie, které vznikly po sobě přibližně ve stejném časovém rozestupu na rozhraní 16. a 17. století.

První z vybraných bibliografií, jež byla vytištěna roku 1590, je „*Bibliotheca medica*“⁹³ od francouzského lékaře Pascala Lecoqa (Le Cocq; lat. Paschalis Gallus).⁹⁴ Lecoq v části nazvané „*Consiliorum medicorum scriptores...*“ vyjmenoval 21 jmen lékařů, u nichž zjistil autorství konsilií; z toho ovšem devět představitelů reprezentuje konsiliární literaturu 15. století.⁹⁵ Do roku vydání jeho „*Bibliotheky*“ zachytil pouze 12 autorů konsilií vzniklých v 16. století. Tento údaj nelze považovat samozřejmě za úplný, neboť *Bibliotheca* vyšla ještě před rokem 1600. Pro získání objektivnějších informací je nutné nahlédnout do pozdějších prací obdobného typu.⁹⁶ Devatenáct let po Lecoqově díle vyšla další významná bibliografie zaměřená na lékařské spisy, tentokrát z pera německého lékaře Johanna Geoga Schencka.⁹⁷ Jeho „*Biblia iatrica*“ postrádá přehledné indexy Gallovy *Bibliotheky*, nicméně i při sběžném pročtení lze napočítat již 45 jemu známých autorů konsilií či konsiliárních sbírek.⁹⁸ Mezi nimi se opět objevuje deset jmen proslulých kapacit, píšících svá konsilia v předchozích staletích.⁹⁹ Pokud dále od zbylých autorů odečteme i ty, u nichž byla Schenckem zachycena pouze všeobecná profylaktická a protimorová konsilia, získáme výsledný počet 28 jmen.¹⁰⁰ Tento výsledek není nijak vysoký, nicméně rozhodně od doby práce Paschala Lecoqa zaznamenal počet autorů konsilií vzestup.

Nejpřehlednější informace o autorech konsiliární literatury 16. století však můžeme objevit teprve v díle, které od Lecoqovy práce dělí téměř půl století, v bibliografii „*De scriptis*

celoevropských knižních veletrhů, z nichž nejdůležitější byl v pojednávané době trh ve Frankfurtu. Blíže např. MACLEAN, *Logic, Signs*, s. 47-49; nebo Andrew PETTEGREE, *French Books at the Frankfurt Fair*, in: Bridget HEAL – Ole Peter GRELL (eds.), *The Impact of the European Reformation. Princes, Clergy and People*, Aldershot-Burlington 2008, s. 251-293.

⁹³ Paschalis GALLUS, *Bibliotheca medica. Sive catalogus illorum, qui ex professo Artem Medicam in hunc usque annum scriptis illustrarunt...*, Basileae 1590.

⁹⁴ Blíže o autorovi i systému řazení viz Estelle BRODMAN, *The Development of Medical Bibliography*, s. 18-20.

⁹⁵ GALLUS, s. 459; jde o takové lékaře, jako Antonio Cermisone, Hugo Senensis, Baverius de Baveriis aj. Blíže o nich podkap. 2.1.5.

⁹⁶ Již rok po vydání Gallovy bibliografie byla vydána další, jejímž autorem byl profesor štrasburské univerzity Israel Spach. Tento autor měl větší přehled o starších autorech konsilií, ale ohledně „moderních“ se jeho znalosti a výčet shodovaly s Gallovou prací. Blíže Israel SPACHIUS, *Nomenclator scriptorum medicorum. Hoc est: Elenchus eorum, qui artem medicam suis scriptis illustrarunt...*, Francofurti 1591, s. 14-16.

⁹⁷ V práci E. Brodman byla tato bibliografie zařazena (pravděpodobně omylem) mezi bibliografie z 2. poloviny 17. století a nebyla jí ani autorovi věnována bližší pozornost. Blíže BRODMAN, *The Development of Medical Bibliography*, s. 195.

⁹⁸ Ioannis Georgius SCHENCKIUS, *Biblia iatrica sive Bibliotheca medica macta, continuata...*, Francofurti 1609. Dále jen SCHENCKIUS, *Biblia iatrica*.

⁹⁹ Opět se objevuje Hugo Senensis, Gentile da Foligno, Bartholomeo Montagnana, Antonio Cermisone, Thaddeus Florentinus (Alderotti) a další. „Podchycena“ jsou ovšem již i konsilia německého lékaře Hartmanna Schedela. SCHENCKIUS, *Biblia iatrica*, s. 215.

¹⁰⁰ Do tohoto výčtu nebyla započítána konsilia nepravá s profylaktickým zaměřením.

medicis“ Johanna Antonida van der Linden.¹⁰¹ V době prvního vydání bibliografie, tedy roku 1637, bylo tomuto vlámskému lékaři známo již 98 jmen autorů konsiliární literatury.¹⁰² Toto navýšení je o to významnější, že Linden do své práce zahrnul pouze tiskem vydané sbírky a sborníky, zatímco Lecoq i Schenck citují ve svých bibliografiích značné množství rukopisů sbírek i jednotlivých konsilií.¹⁰³ K nárůstu u Lindena jistě přispělo i to, že konsilia mnohých lékařů byla vydána až velmi dlouhou dobu po smrti svých autorů, takže byla pro Lecoqa i Schencka nezachytitelná.¹⁰⁴

Při bližším pohledu na Lindenem uvedené osoby zjistíme, že se zde objevují pouze čtyři autoři spjatí s 15. stoletím (Cermisone, Benzi, Baverio, da Foligno) a naprostá většina konsilií a jejich sbírek – i těch s datem vydání na počátku 17. století – pochází ze století šestnáctého. Po odečtení zmíněných středověkých autorů a těch, u nichž jsou uváděné konsiliární sbírky nedohledatelné (Quercetanus, Stojus), dospějeme pouze k 31 jménům tvůrců konsilií – u většiny publikací nejde totiž o sbírky konsilií jediného autora, ale o sborníky složené z konsilií mnoha lékařů.¹⁰⁵ Je ovšem nutné přihlídnout k tomu, že Linden ve své bibliografii oddělil příbuzné žánry, jako *consultationes*, *observationes* nebo *epistolae*, které například Pascal Lecoq buď vůbec nezaregistroval, nebo je přidal k výčtu konsilií.¹⁰⁶ Pokud bychom z důvodů, které budou přiblíženy níže, přičetli i sbírky příbuzných žánrů, přibylo by nám k autorům konsilií ještě 19 jmen autorů „*consultationum*“, 4 jména lékařů písčících „*historiae medicae*“, 110 autorů lékařských dopisů a čtyři odpovědi (*epistolae medicinales, responsa*)¹⁰⁷ a 19 lékařů, kteří sepsali lékařská pozorování (*observationes*).¹⁰⁸

¹⁰¹ Johannis Antonides van der Linden (1609-1664), „*the compiler of the most complete bibliography of medicine published up to his time*“. Blíže BRODMAN, *The Development of Medical Bibliography*, s. 29-36.

¹⁰² Ioannis Antonides LINDENIUS, *De scriptis medicis Libri duo...*, Amstelredami, 1637, s. 532-535. Konsilia byla zařazena do druhé knihy do oddílu „*Medicina Specialis*“. Při opakovaných vydáních byl „*liber secundus*“ Lindenovými následovníky vydán kvůli stoupajícímu množství záznamů osamostatně a vydáván pod vtipným názvem „*Cynosura*“ (psí ocas).

¹⁰³ Výmluvným příkladem za všechny ostatní je Schenckem uvedený dnes neznámý lékař Antonius Niger, u jehož jména jsou uvedena i konsilia. SCHENCKIUS, s. 64. „*Eiusdem consilia M.S. servantur apud Casparum Schwenckfeldt medicum*“. Obdobnou (zábavnou) poznámku lze najít u jména slavného Joh. Guinthera von Andernach, kde Schenck přímo vytýká: „...*in varios morbos consilia dedit, latent hactenus apud nonnullos, qui non aliter atque canes ad praesepe, defraudata omni posteritate, advigilantes servant.*“ Tamtéž, s. 311. Je nutné připomenout, že impakt tištěných konsilií je s manuskripty nesrovnatelný.

¹⁰⁴ Toto samozřejmě může platit i pro Lindena, který nemohl zaznamenat např. konsilia Thomase Mermanna nebo Guillauma de Baillou (viz níže).

¹⁰⁵ Pro konsilia 16. století jsou nejdůležitější čtyři obsáhlé sborníky, které sestavil Lorenz Scholz (1598), Iosephus Lautenbach (1605), Iohannes Wittich (1606) a Iohannes Phillipus Brendelius (1615).

¹⁰⁶ Pod konsilií zde najdeme např. knihu *De consultationibus Medicorum* (1586) od Georgia Bertina. Schenck prokazatelně plánoval vytvoření speciálních bibliografií dělených podle národnosti autora, nebo podle zaměření například na alchymisty, paracelsiány apod.; k uskutečnění záměru zřejmě nedošlo.

¹⁰⁷ LINDENIUS, *De scriptis*, s. 478-480.

Striktní oddělení těchto žánrů u Lindena vypovídá o očividném posunu epistemologických hranic mezi velmi blízkými žánry; tyto hranice byly ovšem vytvořeny uměle, takže není divu, že v literární praxi – jak bude ještě zmíněno – se projevovaly jako velmi propustné.¹⁰⁹ Pokud bychom tedy zahrnuli do výčtu i tyto v novověku rozšířené druhy odborné literatury, dospějeme k dosti vysokému číslu. Přestože informační možnosti všech tvůrců bibliografií byly dobově omezené a v jejich dílech přirozeně nemohou být podchyceny veškeré sbírky, sborníky ani jednotlivá konsilia a na veškeré získané údaje je nutné nahlížet s dávkou opatrnosti, lze říci, že obliba konsilií a zároveň jejich produkce v průběhu 16. století stoupala dosti výrazně.

Při pohledu na jména autorů konsilií i ostatních blízkých žánrů v Lindenově práci se dá zjistit, že mezi jmenovanými jednoznačně převažují lékaři z německých zemí,¹¹⁰ popřípadě zemí blízkých německému jazyku (rakouské země, Švýcarsko, dnešní Nizozemí či Belgie, Dánsko), druhými v počtu tiskem vydaných sbírek jsou italští autoři; autoři jiných národností (Francie, Anglie, Španělsko) jsou zastoupeni minimálně. Výše uvedené skutečnosti nelze považovat za zcela směrodatné; předně jde výhradně o tiskem vydané sbírky a nevíme, kolik sbírek nenašlo vydavatele, a Lindenovo povědomí o vydaných knihách a autorech nemuselo odpovídat pravdě.

O míře obliby konsiliární literatury mezi lékaři i jejich pacienty v 16. století jsme tedy – jakkoli stručně a neúplně – informováni díky dobovým bibliografiím. Jejich autoři nám však nesdělují nic podrobnějšího o pojetí skladby sbírek, počtu autorů či jednotlivých konsilií, způsobu vydání a řadě dalších skutečností, týkajících se vnějších okolností i informací, která nám konsilia mohou poskytnout. Pro získání lepších znalostí o konsiliární tvorbě této doby by bylo samozřejmě zapotřebí zpracovat jednotlivé sbírky konsilií od jednotlivých autorů a na základě jejich zhodnocení a rozboru porovnat rozdíly či shody mezi jejich podobou a přístupem k tomuto žánru v 15. a 16. století, mezi zástupci různých národů, vyznání náboženského i odborného (galénismus - paracelsismus) a zda se tyto skutečnosti odrazily v přístupu k pojetí konsilií, k léčbě, nebo k pacientům. V této souvislosti by bylo záhodno zaměřit se i na dobu vzniku konsilií a rok vydání sbírek a věnovat pozornost otázce jejich

¹⁰⁸ O vyčleňování a utváření lékařských žánrů v 16. století blíže POMATA, *Praxis Historialis*, s. 105-146. „*The „curatio“ and „observatio“ were clearly the new genres that tended to replace the „consilium“, although the latter did not disappear.*“ S. 131. Cit. dílo.

¹⁰⁹ Blíže viz kap. 2.2.3.4.

¹¹⁰ Pokud se ovšem tento první dojem potvrdí, zajímavě by to korespondovalo se zjištěními, která vyjádřila N. Siraisi o vydávání a oblíbě epistolární literatury v témže století. Blíže Nancy SIRAIISI, *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*, Baltimore 2013.

případných reedic; zatím se podle prvního pohledu zdá, že publikování konsilií stoupalo výrazně až ve druhé polovině 16. století, a to jak originálních sbírek či sborníků, tak četných reprintů nejranějších tisků konsilií. Tato problematika by ovšem pro celistvější zpracování vyžadovala i podrobnější pohled na vývoj konsiliární literatury v 17. století, zohlednění epistemologické kvality, kvantity i další aspektů a okolností; i tato badatelská práce čeká na další generace historiků.

Nicméně pro získání přibližné představy o podobě a pojetí, důvodech vydání a autorech konsiliární sbírky, stejně jako o získatelnosti informací využitelných pro obohacení dějin medicíny, politických dějin, sociálních dějin a dalších disciplín, stejně jako detailů o jednotlivých účastnících konsiliárního procesu by bylo nutné vypracovat orientační studii, na níž by bylo možné tyto skutečnosti alespoň přibližně naznačit. Kompaktnější uchopení a zpracování problému je za stávající situace úkolem nad síly jednoho badatele, a proto zde budou o konsiliární produkci, jejích autorech i obsahových jednotlivostech nastíněny spíše možnosti jednoho ze směrů jejího budoucího detailnějšího výzkumu a vytěžení.

2.2.2. Vybraní představitelé konsiliární literatury 16. století

Vzhledem k tomu, že nelze najít žádnou literaturu postihující epistemologický vývoj či specifika konsiliární literatury v 16. století, pokusila jsem se do tohoto žánru nahlédnout pomocí sondy zaměřené na několik sbírek konsilií a jejich autory. Jakkoli bude tento průzkum povrchní, mohl by upozornit alespoň na některé aspekty a rozdíly mezi jednotlivými sbírkami či jednotlivými autory. Můj výběr se omezil na patnáct jmen představitelů medicíny a konsiliární literatury v Itálii, Francii a v německých zemích; osobnosti byly vybrány tak, aby byly zastoupeny všechny dekády 16. století, nepatrné přesahy do předchozího i následujícího století jsou nutné. V níže uvedeném výčtu následují jména lékařů podle data narození; biografické skicy s informacemi o konsiliárních sbírkách jsou tak řazeny pouze částečně, hlavním pojítkem se stala jazyková (či národní) příslušnost autora (viz následující podkapitoly).

Benedetto Vettori (1481-1561)

Giovanni Battista Da Monte (1489-1551)

Vittore Trincavelli (1496-1568)

Jean Francois Fernel (1497-1558)

Antonius Maria Venusti (přelom 15.a 16.st.-70.léta 16.st.)

Johannes Crato von Krafftheim (1519-1585)

Gerolamo Capodivaccio (poč.16.st.-1589)

Reiner Solenander (1524-1601)

Cristoforo Guarinoni (1534-1604)

Diomedes Cornarius (1535-cca 1599)

Johannes Wittich (1537-1596)

Guillaume de Baillou (1538-1616)

Lorenz Scholz (1552-1599)

Thomas Mermann (1559-1622)

Johannes Mattheus (2/2 16.st.-1/2 17. st)

Neomezila jsem se na představitele jedné školy, jednoho zaměření, společným pojítkem těchto osobností je skutečnost, že za svého života dosáhli takového stupně úspěšnosti, vědomostí a slávy, že byli kolegy žádáni o radu. Dnešní pohled soudobých dějin medicíny na význam jednotlivých lékařů i rozsah našich znalostí o dotyčných postavách může být ovšem rozdílný; rozdílný mohl být jistě i dosah a míra profesního vlivu v jejich době. Tyto skutečnosti pomohou objasnit alespoň stručně nastíněné životní osudy vybraných představitelů a okolnosti vzniku jejich konsilií.

Snažila jsem se, aby mezi zastoupenými lékaři-konsiliáři byli představitelé různých skupin v hierarchii této profese, tedy aby byli zastoupeni lékaři v různém „pracovním poměru“ - od pouhých městských (Venusti, Scholz) přes profesory významných univerzit (Vettori, Da Monte, Trincavelli, Fernel, Capodivacca, de Baillou) až k osobním lékařům korunovaných hlav (Crato, Solenander, Guarinoni, Cornarius, Wittich, Mermann, Mattheus). Je samozřejmé, že u mnohých lékařů se kariéra odvíjela postupně a mohli vytržít všechny výše zmíněné pozice; někteří tyto funkce zastávali dokonce současně (Fernel, de Baillou). Při výběru jsem volila přednostně lékaře, kteří měli nějakou spojitost s dějinami našich zemí (Crato, Cornarius, Guarinoni, Scholz, částečně Mermann); jejich počet by ovšem nestačil na vytvoření širších závěrů, takže byli doplněni o autory konsiliární literatury, které jsem z důvodů, jež vysvětluji u jejich stručných biogramů, považovala za zajímavé, nebo důležité. Výběr reflektuje skutečnost o vyšším počtu lékařů z německého prostředí pouze zdánlivě, neboť mezi těmito zkoumanými autory tři sestavili pouze sborníky.

U vybraných lékařů mě při zkoumání jejich sbírek zajímaly především okolnosti vzniku sbírky či sborníku, dále zajímavé dedikace a především důvody dedikací, uváděné pohnutky k sepsání či sestavení sbírky; důležitým činitelem byla i postava editora - mohlo být dost významné, zda byl editorem sám autor, nebo je-li zapotřebí počítat se zásahy dalších

osob, které mohly mít vliv na řazení konsilií, jejich strukturu, uvádění jmen pacientů, datace a dalších detailů. Zajímavou otázkou jsou i celkové počty konsilií uveřejněné v jednotlivých sbírkách nebo sbornících; nejvýznamnější autoři konce 15. století mají na „kontě“ stovky konsilií, pokud obliba konsiliární literatury ještě stoupala, mohlo se to projevit i na početnosti v jedné sbírce či sborníku. Za bližší pozornost by stála i nesnadno zodpověditelná otázka, zda publikovaná konsilia byla skutečně radami „na dálku“, zasílanými v podobě dopisu, nebo zda šlo spíše o příbuzné žánry vystupující pod jménem konsilií. Postřehy o těchto detailech by mohly vytyčit další směr bádání o konsiliu jako žánru, tak i příbuzných druzích (*observatio, historia, epistolae* apod.); této otázce jsem však nemohla věnovat pozornost, jakou by si zasloužila.

Ohledně víceméně skoupých údajů o pacientech bude v centru pozornosti výhradně jejich sociální postavení (pokud bude uvedeno) a náhodné zajímavosti o jejich osobách jako jsou jména slavných rodů či osobností, popřípadě zastoupení pacientů různých národností u jednotlivých lékařů. Přestože tato „lustrace“ je značně povrchní, může přinést řadu informací, které mohou vrhat zajímavé světlo i na osobnost lékaře, každodenní rutinu jeho profese a samozřejmě případný vztah s pacientem či jeho ošetřujícím lékařem, spolupráci mezi samotnými lékaři či odbornými institucemi. Zároveň ovšem mohou být významné i pro osvětlení některé oblasti epistemologie konsiliární literatury, nebo se dotýkat dokonce „velkých“ politických dějin. Názvy uváděných chorob či symptomů a jejich léčba, případně dělení konsilií do skupin podle nemocí, jsem ponechala stranou, protože tato problematika by si u každé konsiliární sbírky vyžadovala zvláštní studii. Výjimku tvoří konsilia týkající se „francké nemoci“, o nichž bude pojednáno v samostatné kapitole.

2.2.3. Představitelé konsiliární literatury v Itálii 16. století

Nejstarší osobností mezi mnou vybranými lékaři byl zřejmě **Benedetto Vittori** (Benedictus Victorius, 1481-1561), který se narodil ve Faenze na konci 15. století. Po studiích na slavné lékařské fakultě v Bologni úspěšně praktikoval v různých italských městech. Roku 1534 se stal profesorem medicíny v Padově, o šest let později přijal místo profesora na své „*alma mater*“ v Bologni, kde pak učil až do své smrti.¹¹¹ Platil za jednoho z nejlepších filologů své doby a je autorem řady obsáhlých komentářů k Hippokratovi a praktických

¹¹¹ August HIRSCH, *Biographisches Lexikon de hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, 6, Wien-Leipzig 1888, s. 102.

lékařských spisů – mezi nimi i jedné z prvních prací o francké nemoci. Jeho sbírka *Consilia medicinalia* byla poprvé vydána 1551 v Benátkách na náklady tiskaře Vincenza Valgrisiho, který tuto knihu dedikoval známému lékaři a botanikovi Pietru Andrea Mattiolimu (1501-1577) jako dík za uzdravení.¹¹² Tato dedikace je i ve druhém, o deset let mladším vydání, z něhož vycházím, neboť bylo vydavatelem rozšířeno o nově sepsaná konsilia.¹¹³ V předmluvě ke čtenáři uvádí Vettori jako důvod vydání svých konsilií (podle Galénova vzoru), že „...osvětlují různá složení rozličných lidí, jejich chorob i míst.“¹¹⁴

Ve Victoriově sbírce se sešlo 44 konsilií; jsou značně obsáhlá a rozvláčná, protože tento lékař kladl velký důraz na regimen, tedy životospřávu pacienta. Každé z tzv. „*sex res non naturales*“ věnoval zvláštní odstavec; obzvláštní pozornost je věnována potravinám, které jsou detailně děleny na druhy (*pisces, carnes, legumina, caseus, vinum, etc.*) Datace, místo sepsání konsilia ani jména pacientů se neobjevují nijak pravidelně, u pacientů je však běžně udáváno jejich postavení, které potvrzuje, že příjemci konsilií mívali vyšší sociální status; řada z Victoriem takto přiblížených konsilií byla určena např. pro tridentského biskupa, který rozhodně nebyl nevýznamnou postavou. Zajímavé je první konsilium, v němž je zachyceno místo sepsání i datum; je zde potvrzeno, že konsilia mohla být jenom písemným záznamem skutečné porady několika lékařů a že zřejmě nebylo neobvyklé adresovat žádost o lékařskou radu pouze fakultě, místo konkrétnímu lékaři.¹¹⁵

Rovněž další tři lékaři byli profesory padovské lékařské fakulty; jejich výuka i dílo ovlivnily nejednu generaci lékařů v celé Evropě, což byl důvod jejich výběru do této studie. Prvním, a zřejmě nejvýznamnějším z nich, je **Giovanni Battista Da Monte** (De Monte, Dei Monte; Ioannis Montanus, 1489-1551), který se narodil ve Veroně v šlechtické rodině a medicínu vystudoval v Padově, údajně proti vůli rodičů.¹¹⁶ Po několikaleté praxi v Brescii podnikl cestu po různých italských městech a věnoval se překladům antických lékařských

¹¹² Benedictus VICTORIUS, *Consilia medicinalia, ad varia morborum genera*, Venetiis 1551. Vincenzo Valgrisi, významný benátský tiskař, mj. vydavatel Erasmových spisů. V konsiliích v úvodu děkuje Mattiolimu i za svěření vydání komentáře k Dioskoridovi jeho dílně. Cit. dílo, fol. 2r:

¹¹³ Benedictus VICTORIUS, *Consilia Medicinalia, ad varia morborum genera, ...Huic editioni secundae accessere aliquot consilia eiusdem auctori*, Venetiis 1561. Dále jen VICTORIUS, *Consilia*.

¹¹⁴ VICTORIUS, *Consilia*, fol. 4r:-4v: „... specie differentium diversas hominum naturas explicant et varias eorum affectiones, atque loca.“

¹¹⁵ VICTORIUS, *Consilia*, fol. 5r., *Cons.I., Pro Ill.ac Reverendiss. Domino Bernardo Clesio, ...Cardinali Ampliss. et Tridentinorum Episcopo ... Ad varias corporis ... affectiones.*, fol. 5r.; *...Initum est consilium in Patavino gymnasio 1535. 24.9., et ex omnium doctorum consensu a Benedicto Victorio Faventino editum.*

¹¹⁶ Podrobný životopis i seznam děl viz www.treccani.it

spisů;¹¹⁷ roku 1542 mu bylo nabídnuto křeslo profesora praktické medicíny na univerzitě v Padově, které samozřejmě neodmítl. Byl prvním profesorem, který při praktické výuce horlivě obcházel se svými studenty padovské špitály; je považován za zakladatele klinické výuky a svým působením ovlivnil řadu studentů nejen z řad „*ultramontanorum*“.¹¹⁸ Jeho překlady byly vydávány hojně již za Montanova života, odborné lékařské spisy však vyšly až posmrtně zásluhou oddaných studentů; to platí i pro sbírku jeho konsilií. O jejich nejkompaktnější vydání se postaral neméně slavný lékař a Montanův žák, Johannes Crato z Krafftheimu roku 1565.¹¹⁹ První svazek je tvořen běžnými konsilii, většinou pojednávajícími o nemoci pacienta, kterého Montanus neviděl a o jehož stavu byl informován dopisem. Druhý svazek, editovaný Cratonem, však zahrnuje detailní rekonstrukce případů založených na přímém pozorování, včetně zvláštností u přijaté léčby.¹²⁰

V dedikaci vratislavským senátorům se dočteme o řadě důvodů, které Cratona pohnuly ke komplexnímu vydání Montanových konsilií: předně to byla snaha „*pomoci nějak lidské společnosti ...*“;¹²¹ dalším byla samozřejmě úcta k milovanému profesorovi a jeho znalostem a v neposlední řadě jasný metodický návod a shrnutí správných základů medicíny pro mladé lékaře a studenty, kteří Montanovými pracemi měli být ochráněni před „*zhoubnými myšlenkami*“.¹²² Crato neopomněl poděkovat svým spolužákům, kteří přispěli svými záznamy Montanových konsilií, jež „*s velkým úsilím a péčí opravil, přidal chybějící a odstranil překroucené ...*“.¹²³ Toto je jedno z řady potvrzení selektivnosti editora při práci s konsilii; je ale nutné podotknout, že Crato se (podobně jako jiní editoři) projevil jako velmi pečlivý,

¹¹⁷ Od roku 1533 zastával nedlouhou dobu i funkci osobního lékaře kardinála Ippolita de' Medici.

¹¹⁸ Tedy zaalpských studentů.

¹¹⁹ Ioannis Baptista MONTANUS, *Consultationum Medicarum Opus absolutissimum. In quo ad consilia omnia prius edita...accesserunt centum fere nunquam antea typis expressa,...studio etque opera Ioannis Cratonis, Basileae 1565*. Dále jen MONTANUS, *Consultationum opus*. Název díla, kde se mísí výrazy „*consultatio*“ a „*consilium*“, dokládá totožnost či alespoň maximální blízkost těchto termínů.

¹²⁰ Crato také zahrnul do tohoto svazku léčení horeček, což jsou také detailní popisy přímo pozorovaných případů a obsahují návod, jak psát konsiliím příbuzný typ *historiae*. Na tuto skutečnost, stejně jako na další detaily týkající se i jiných Montanových praktických spisů upozornila americká historička G. Pomata, která právě zde vidí významný posun v epistemologické rovině. Blíže POMATA, *Praxis Historialis*, s. 128-129.

¹²¹ MONTANUS, *Consultationum opus*, fol. 2r: „*aliquid communi hominum societati adiumenti conferre...*“;

¹²² Tamtéž. Pravděpodobně to byla narážka na Cratonem nenáviděný paracelsismus všeobecně, ale mohlo se to týkat i zrovna probíhajících sporů s lékařem Giovannim Argenteriem (1513-1572), profesorem teoretické medicíny univerzity v Pise a Turínu, jedním z nejostřejších kritiků Galény fyziologie. Byl zastáncem paracelsiánského novoplatonismu; kromě jiných se ocitl v zuřivém sporu s lékařem Iuliem Alexandrinem (Giulio Alessandrini), který byl Cratonovým přítelem a kolegou v císařské službě. Blíže o novátorství i konfliktech této osobnosti viz Nancy SIRIAISI, *Giovanni Argenterio: Medical innovation, princely patronage, and academic controversy*, in: *Medicine and the Italian Universities 1250-1600*, s. 328-355.

¹²³ MONTANUS, *Consultationum opus*, fol. 3v: „*singulari studio et diligentia emendavi, quaeque deesse videbantur, adiunxi: quae depravate accesserant, sustuli, ...*“

protože na své zásahy v textu průběžně upozorňoval.¹²⁴ Potvrzením tohoto Cratonova rysu je i skutečnost, že u konsilií, která byla zachycena studenty při provázení svého profesora po špitálu, je zaznamenána datace, místo a především názory-konsilia dalších lékařů, kteří byli v poradním kolegiu. Svou práci na Montanových konsiliích Crato dokonce zmínil i v jednom z dopisů svému příteli, norimberskému lékaři Joachim Camerariovi těmito slovy: „*Opravování konzultací mi tak hýbe žlučí, že se sotva držím, abych po knize nešlapal, ale vytrvám.*“¹²⁵ Tento komentář musí vzbudit úsměv u každého, kdo někdy něco redigoval.

Do celé sbírky, rozdělené na dvě části, bylo zařazeno celkem 434 konsilií; v první části je 384 konsilií členěných podle druhu nemoci do ucelených skupin, druhá část s 50 konsilií byla věnována pouze horečkám. Jména pacientů nejsou neobvyklá, ale ve velkém počtu konsilií jsou ta konkretizovaná jménem pacienta přeci jen v menšině; datace je běžnější a potvrzuje, že konsilia pocházejí vesměs z doby Montanova působení na univerzitě. Mezi ostatními sbírkami je Montanova skutečně výjimečná, neboť je zde zastoupen velký počet záznamů skutečných konsiliárních porad nad pacientem, jak dokazují počáteční oslovení nebo i název konsilií;¹²⁶ řada jich možná i právě proto byla původně v italštině.¹²⁷

Mezi Montanovými pacienty byli představitelé italských patricijských rodin, ale i zástupci šlechty a to skutečně z celé Evropy – z německých zemí, Polska, Uher, Španělska.¹²⁸ Zvláštností Montanových konsilií zůstává, že díky návštěvám „nosokomií“ se v jeho sbírce objevují jako pacienti i příslušníci nízkých sociálních vrstev a rovněž děti z těchto tříd, což u jiných autorů není vůbec běžné.¹²⁹ Mezi popisy případů se dají objevit i (pro nás) úsměvné historky, které poodhalují lidskou stránku Montanova přístupu k pacientovi a dokládají denní

¹²⁴ Cit. dílo, např. Cons. XLVIII., s. 123, *De epilepsia...pro ... Barone N. a Sauraco*, s. 126. *Iohan.Crato: „Hoc in loco poteram aliquid monere de Correctione...“*; s. 165, Cons. LXVI. „...*Hoc exiguum fragmentum nescio quo modo in tabulam consultationum irreperat.*...“

¹²⁵ Ioannis CRATO, *Consiliorum et epistolarum medicinalium ... liber quintus*, Francofurti 1594, s. 313. „*Emendatio consultationum saepe ita mihi movet stomachum, ut vix me continere possim, quin interim librum pedibus teram, sed emendabo tamen.*“

¹²⁶ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 1, Cons. I., *De ophiassi ...dicta in colloquio cum chirurgo et D. Frisimelico. Anno 1547*, 16.3.

¹²⁷ Cit. dílo, např. cons. XXIII., s. 59; cons. LXXV. s. 184.

¹²⁸ Cit. dílo, např. s. 72, Cons. XXXI. *De imbecillitate cerebri cum vertigine ... pro illissima Matriona a Ditrichstain Germana scriptum*; s. 101, Cons. XLI. *Pro generoso Barone a Stolheim Germano ...*; s. 138, Cons. LIII. *De diversis ... pro Ill. Duce Bavariae. Datum anno 1546*; s. 167, Cons. LXVII. *De stupore ... pro comite a Sala Genuensi, A. 1545.*; s. 270, Cons. CXI. *De intemperie ... pro puero nobili Germano Fuggero datum 1548*; s. 273, Cons. CXII. *Ill. D. Aloisio Gonzagae*; s. 321., Cons. CXXXI. *De catarrho pro ... ducissa Urbini*; s. 362, Cons. CL. *De catarrho ... pro gen. Domino Adamo a Dietrichstein, Anno 1546*; s. 524, Cons. CCXVI, pro téhož *de dysenteria, 1546*; s. 765, Cons. CCCXXII. *De praeservatione ... pro nobili viro D. Mathia Zesz Consule I. Bohemo.*

¹²⁹ Cit. dílo, s. 98, Cons. XXXIX. *Pro puero hebraeo epileptico ... recitante doctore casum*; s. 455, Cons. LXXXII. *De empyico et phthisico in hospitatione, visitationes decem.*; s. 885, Cons. CCCLXX. *Pro puero in hospitali*; s. 887, Cons. CCCLXXIII. *De scate pro puero, dicta in hospitali.*; s. 628, Cons. CCLXII. *De hydropo pro puero in hospitali S. Francisci.*

realitu lékaře. V úvodním komentáři k jednomu z konsilií, na němž spolupracoval s kolegou Frisimelicou, se tak můžeme dočíst: „... *Po kolokviu ovšem Frisimelica naordinoval způsob diety, o němž Montanus usoudil, že je nutné ho pozměnit tak, aby nemuseli poslouchat takové stížnosti, které se povídají o krakovských lékařích, na něž si pacienti stěžovali, že je tvrdou dietou skoro umožili. Potom Montanus dal toto konsilium, které následuje.*“¹³⁰

Montanovým nástupcem na padovské univerzitě se stal **Vittore Trincavelli** (Victorius Trincavellus, 1496-1568), který studoval medicínu na univerzitě v Bologni a Padově, kde odpromoval. Po promoci se vrátil do svého rodného města – Benátek; zde si záhy získal velké renomé svou obětavostí při vypuknutí epidemie moru na ostrově Murano. Roku 1551 převzal po výše jmenovaném kolegovi profesorské křeslo v Padově a zde působil až do roku 1568, kdy odešel jako lékař do Korutan; ještě téhož roku se však vrátil do svého rodného města a tam zanedlouho na to zemřel. Svou učitelskou činností ovlivnil řadu žáků; jako zástupce filologicky zaměřené generace profesorů propagoval řecké texty Hippokrata, ale patřil zároveň k uznávaným praktikům. Kromě vydávání starých klasiků stihl sepsat i řadu ceněných lékařských děl.¹³¹

Trincavellova sbírka konsilií byla vydána poprvé až 18 let po jeho smrti.¹³² Jejím editorem byl autorův syn Bernard, který v dedikaci díla padovskému prokurátorovi uvedl, že po celoevropském úspěchu otcových filozofických a lékařských prací se rozhodl vydat i to, co ještě přechovává ve svém vlastnictví, tedy i jeho konsilia a dopisy.¹³³ V následně vytištěné smuteční řeči byl vynášen věhlas tohoto lékaře i připomenutím, že jeho pacienti pocházeli z celé Evropy; to ovšem platilo pro všechny profesory slavné padovské fakulty.¹³⁴ V této sbírce bylo ve třech knihách vydáno celkem 91 konsilií. Jednotlivá konsilia jsou sice podrobná, bohužel nebylo příliš často zachyceno jméno pacienta ani datum; několik výjimečně datovaných konsilií bylo napsáno v 50. a 60. letech 16. století. Z úvodních

¹³⁰ Cit. dílo, s. 150, Cons. LIX. *Pro ... nobili Illyrico. „Praescrisit D. Montanus ante colloquium quo praecessit./sc.cons.LVIII/ Post colloquium autem Frisimelica ordinavit rationem victus, quam Montanus ita moderandam esse monuit, ne cogerentur audire illa querelas quae referuntur de medicis Cracoviensibus, quorum tenui diaeta se fere consumptum conquerebatur. Deinde dedit D. Montanus illud consilium, quo hic proxime sequitur.*“

¹³¹ Blíže viz www.treccani.it

¹³² Victor TRINCAVELLIUS, *Consiliorum medicinalium libri tres; Epistolarum medicinalium libri tres*.....Venetiis 1586. Dále jen TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*.

¹³³ Cit. dílo, fol. 2r:-2v: *...cum intelligerem alia quoque illius opera, quae apud me extant adhuc, expectari quam avidissime, ut ego hoc tempore statuerim Epistolas et Consilia medica in lucem proferre.*

¹³⁴ Cit. dílo, fol. 5r: *„Qui quaeso hac aetate insigni aliquo malo aegrotarunt aut Italiae duces, aut Germaniae, seu Galiae vel Hispaniae princeps fuerint, qui non huius vel opem, vel consilium, vel praesentiam cupide quaererent et implorarent.*“

zdvořilostních poznámek ovšem vyplývá, že šlo často o konsilia pro neviděného pacienta a jeho ošetřujícího lékaře¹³⁵ a rovněž že se – nepřekvapivě – jednalo o movité a vznešené osoby.¹³⁶ Pozoruhodné je, že Trincavelli vyjádřil přinejmenším v jednom konsiliu obavu o správnost své diagnózy a potřebu pacienta vidět.¹³⁷ Tato obava, jak dokazuje v předmluvě ke sbírce konsilií lékař Laurenz Scholz (viz níže), zřejmě nebyla ojedinělá. Sbírkou konsilií překvapivě končí 87. konsiliem; následují sice další části označené jako „konsilia“, ale jedná se o lékařské traktáty.¹³⁸ Z jakého důvodu byly tyto traktáty označeny za konsilia a proč nebyly vydány samostatně, nelze zjistit.

O Trincavelliho spisy byl evidentně zájem, neboť jeho sbírka konsilií vyšla nedlouho poté ještě v Lyonu a především v Basileji u Johannese Waldkirchera, u jednoho z nejvýznamnějších evropských tiskařů specializovaných na vydávání lékařské literatury.¹³⁹ Ačkoliv mezi benátským a basilejským vydáním uplynul pouze rok, je pojetí v řazení i zpracování konsilií dosti odlišné; i toto povrchní porovnání přístupu nového editora může posloužit jako drobný doklad epistemologického vývoje žánru. Johannes Waldkircher se postaral nejen o vydání, ale i o předmluvu a dedikaci, kterou nasměroval na slavného dánského lékaře Petra Severina; vedle toho, že mu vřele doporučil služby svého přítele – dánského knihkupce (což byl asi důvod dedikace), se v následující předmluvě objevuje řada velmi zajímavých momentů. Kromě toho, že ze široka probral zajímavosti z historie například o alexandrijské škole, astronomii, dějinách padovské univerzity, a připoměl nové nemoci včetně galské,¹⁴⁰ zmínil rovněž způsob nabytí nových konsilií i důvod nového uspořádání ve sbírce: „Protože se prokázal veřejný užitek i služba a výsledky, byla v předchozím dvouletí po vzoru [Montany] vydána i konsilia a dopisy padovského profesora medicíny V. Trincavelliho a to napřed v Benátkách a potom v Lyonu; všude ovšem v tom samém duchu. Protože ještě byla řada konsilií tohoto autora v soukromých rukou těch, koho učil i komu radil, tito je rádi poskytli kvůli obecnému blahu i příspěvní do posvátné pokladnice medicíny a aby všechna

¹³⁵ Cit. dílo, fol. 1r: Cons.I. *Consilium habitum pro quadam muliere, quae laborant... Adeo aperte et lucide omnia ... mala, quibus Magnifica Matrona ... ab excell. Medico relata sunt ...*,

¹³⁶ Cit. dílo, fol. 4r: Cons.I III. *Pro Consiliario Serenissimi Regis Romanorum...*; fol. 82r: Cons. LXII. *Pro Marchione quodam...* ; fol. 21v: XXII. *Pro Clariss. Bernardeo Naugerio, senatore Veneto ac Gymnasii Patavini reformatore*; fol. 57v: Cons. L. *Pro Cardinali laborante tussi ...*

¹³⁷ Cit. dílo, Cons. LII., fol. 61v: „... mihi tamen adhuc admodum videtur difficile iudicium de illis resolutum affere: praesertim cum absens sim, necque ullam alioquin cognitionem possim mihi comparare inspiciendo et oculis observatione ...“

¹³⁸ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*, fol. 111v: Cons. LXXXVIII. *Sermo de Cordis affectibus.*; fol. 112v: Cons. LXXXIX. *Sermo de animi defectu.*

¹³⁹ Victor TRINCAVELLIUS, *Consilia medica post editionem Venetam et Lugdunensem, accessione CXXVIII consiliorum locupletata et per locos communes digesta.... Basileae 1587.* Dále jen TRINCAVELLIUS, *Consilia medica.* Blíže o významných vydavatelských domech MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 62.

¹⁴⁰ TRINCAVELLIUS, *Consilia medica*, fol. 3v:

vyšla pohromadě. Mezi nimi nejvíce pomohli velmi slavní lékaři němečtí: Kielmann, Camerarius, Fritsch, Zwinger, Schenck. Konsilia jsou ovšem trojího druhu: ta napsaná a poslaná, ta ve školách přednášená jako lekce (těch je ale malý počet) a ta vyřčená při konzultacích (která se obecně nazývají kolegia). A to byl důvod, proč byla přidána konsilia druhých. Když totiž T. obdržel prvotní výroky ke konečnému vyjádření a závěrům, všechny jeho soudy je třeba posuzovat i v porovnání s míněním druhých, aby se poznalo, co T. považoval v medicíně za správné, co připustit, co odmítnout, proto bylo nezbytné přidat sem i konsilia ostatních. Dále je toto vydání zvláštní především tím, že ... je uspořádáno podle tělesných dutin: tento jasný řád byl v předchozích vydáních velmi postrádán. Konečně ... bylo odstraněno to, co vedle osob a některých okolností nemělo pro medicínu větší užitek.“¹⁴¹

Předně zde vydavatel potvrdil, že k rozšíření a rozhojnění konsiliární literatury přispívali němečtí studenti dosti význačným způsobem; dále jako editor považoval za důležité vysvětlit existenci jmen dalších lékařů ve sbírce vydané pod jménem Trincavelliho a pro vysvětlení využil typy konsilií, což jistě svědčí o vyhraněnosti epistemologického pohledu na žánr. Dále, jak zdůraznil, bylo odstraněno vše pro léčení nepotřebné, v důsledku čehož zmizely osobní formule lékaře, vypovídající o intimním vztahu k pacientovi či ošetřujícímu lékaři („*Vale et ama me ...*“), jak jsou zachyceny v prvním vydání; zda byla do této sbírky zahrnuta i ona konsilia vydaná Bernardem Trincavellim, nelze zjistit právě kvůli této dekapitaci konsilií. Ztráta konkrétních údajů o pacientech, jakož i všechny ostatní editorské zásahy, rozdělení konsilií do skupin podle nemocí jednotlivých částí těla přibližují konsiliární

¹⁴¹ TRINCAVELLIUS, *Consilia medica*, fol. 4r:-4v: „...*Quod institutum cum utilitati publicae mirum in modum inservire re et eventis comprobaretur, ad eius imitationem /Montani/ superiori biennio, Victoris Trincavellii Veneti, professoris Medicinae...Consilia Medica et eiusdem argumenti Epistolae foras data sunt, primum quidem Venetiis impressa, deinde Lugduni terata: utrobique tamen eodem filo deducta. Unde, cum multa adhuc essent eiusdem Autoris consilia intra privatos parietes eorum, qui ipsum docentem atque consultantem audierant, quo quisque eorum habebat, gratificandi communibus studiis gratia, in sacrum Medicinae aerarium contulerunt et ut ea omnia coniunctim in publicum pridirent, libenter communicaverunt. Eam vero ad rem adiumento fuerunt clarissimi Germaniae Medici, Iohannes Kielmannus, Ioachimus Camerarius, Thomas Fritschius, Theodorus Zwingerus et Iohannes Scheckius. Consiliorum autem triplex quasi genus est: partim enim praescripta atque data sunt, partim in scholis (quorum tamen exitus est numerus) lectionum loco exposita, partim denique in Consultationibus (quae vulgo Collegia vocantur) dicta. Et haec sane causa fuit, cur aliorum etiam nonnulla consilia interserta sint. Cum enim dicendi partes postremas et concludendi atque definiendi praerogativam obtinuerit Trincavellius et omnia eius dicta ex caeterorum sententia aestimanda sint, ut, quid ille recte, quid secus datum velit et quid vel admittendum vel repudiandum sit in usu medico, intelligeretur, aliorum quaedam consilia in hanc classem referre, operae precium fuit. Porro et hoc peculiare habet ista editio prae reliquis, quo in ordinem quaeque suum reducta et secundum...ventres corporis digesta sunt: quo lumen ordinis in utraque priori editione maxime desiderabatur. Postremo cum nonnulla inesse deprehenderentur,...quae praeter personarum et alias circumstantias nihil in se continerent, quo ad rem medicam facere magnopere videretur...removerentur.“*

sbírku sbírkám „*practica*“ a vypovídají o snaze dát konsiliární sbírce všeobecnější platnost a vtisknout jí vědeckější ráz podle soudobých dogmatických metod.¹⁴²

Jak bylo tedy řečeno, sbírka je rozdělena do tří knih podle nejdůležitějších „dutin“; první kniha „*De morbis capitis et partium eius*“ obsahuje celkem 76 konsilií, kniha druhá „*De morbis thoracis*“ pouze 16 konsilií a třetí „*De morbis infimi ventris*“, členěná na další jednotlivé dutiny-orgány, (např. *De affectibus ventriculi*), čítá 127 konsilií. Celkem je ve sbírce tedy 249 konsilií, ale – jak bylo v předmluvě hlášeno editorem - na většině se podíleli vyjádřením svého mínění další tři až čtyři lékaři; nejčastějšími konzultanty byl povětšinou další profesor padovské fakulty Gabriele Falloppia, a (pravděpodobně) pouze městští lékaři Aloisio Bellocati, Basiano Landi, Antonio Fracanzani a Francesco Frisimelica (Frigimelica).¹⁴³ Ke každému případu bylo vyhotoveno několik konsilií-rad na dálku, nebo byli lékaři u pacienta přítomni, tvoříce skutečné soudobé „konsilium“, a poté jen písemně zaznamenali své názory. Možná, že jde o podobnou situaci, jako u Montanových konsilií: své názory dotyční lékaři vyjádřili pouze ústně a o písemné zachycení se postarali studenti. Pokud by se tedy započítávala veškerá konsilia ve sbírce, skutečný počet by se blížil nejméně 700. Zařazení konsilií všech zúčastněných lékařů je důležité nejen z důvodu, který uvedl v předmluvě Waldkircher; pro nás je přínosná například i informace, že jeden z nejvýznamnějších anatomů té doby, Gabriele Falloppia, by se dal nahlížet jako tvůrce konsilií, ačkoliv ho ve svém výčtu autorů konsilií Lecocq ani Linden vůbec nezmiňují. Je samozřejmě otázkou, zda je vůbec možné započítat jej i ostatní zmíněné lékaře mezi autory konsilií, pokud nevíme, zda svá konsilia sami sepsali, ba dokonce ani zda byli o zařazení svých rad a jejich tištěném vydání pod souhrnným označením „*Trincavellii consilia*“ informováni.

Posledním zde uvedeným představitelem padovského profesorského sboru je o generaci mladší **Gerolamo Capivaccia** (Capodivacca; Hieronymus Capivaccius, poč.16.st.-1589). Pocházel z významné šlechtické rodiny z Padovy a medicínu vystudoval samozřejmě ve svém rodném městě. Na výuce své „*alma mater*“ se začal podílet již roku 1553 jako

¹⁴² Blíže viz Andrew WEAR, *Explorations in renaissance writings on the practice of medicine*, in: Andrew WEAR–Roger FRENCH – Iain LONIE(eds.), *The Renaissance of the Sixteenth Century*, Cambridge-London-New York etc. 1985, s. 125-6.

¹⁴³ Basiano Landi byl obdivovatelem J. Fernela, blíže Nancy SIRAI, *Avicenna in Renaissance Italy. The Canon and Medical Teaching in Italian Universities after 1500*, Princeton-New Jersey 1987 s. 102; Francesco Frigimelica (Frisimelica) představitel Collegia dei Medici, blíže Loris PREMUDA, *Il termalismo euganeo: aspetti storici*, Acta medicae historiae Patavina, 25-26, 1990, s. 46.

„*professor extraordinarius*“, roku 1564 se stal řádným profesorem praktické medicíny a toto místo zastával v podstatě až do své smrti. Roku 1576 se se svým kolegou a konkurentem, dnes mnohem slavnějším Girolamem Mercurialem, stal posuzovatelem nákazy, která vypukla v Benátkách; jejich „konsilium“ skončilo fiaskem, které negativně ovlivnilo renomé obou lékařů.¹⁴⁴ Přesto byl Capivaccius i nadále vyhledávaným odborníkem, především na léčbu horeček a syfilidy; zemřel v Mantově při ošetřování místního vévody.

Jeho konsilia byla vydána v souborném spise „*Opera omnia*“, který spatřil světlo světa po smrti svého autora. O vydání se postaral jeho bývalý student, frankfurtský lékař Iohann Hartmann Beyer a dedikoval jej mohučskému arcibiskupovi.¹⁴⁵ Obširně a květnatě rozvedený důvod vydání děl padovského profesora nepřináší nic neobvyklého: úcta k učiteli a snaha uchovat jeho slávu i vzor pro následující pokolení, zdůraznění velkého významu medicíny pro život člověka. Zajímavě však komentuje potřebu nového vydání praktické části, která dle všeho vyšla teprve před 8 lety: nutnost očistit ji od „zaneřádění“ francouzskými a italskými typografy.¹⁴⁶ Capivacciova konsilia byla zařazena do čtvrté části, nazvané „*Mista*“ (mixta) a jak se zdá, tato konsilia si pořídil editor za svých studií v Padově.¹⁴⁷ Celkem je uvedeno pouze 51 konsilií, ale zdaleka ne u všech byl autorem pouze Capodivacca; u některých případů je buď pod jedním konsiliem podepsáno několik zúčastněných, nebo se k jednomu pacientovi vyjádřili lékaři každý svým samostatným konsiliem. To je případ konsilia XLVIII., pod nímž najdeme konsilia slavných padovských profesorů Girolama Fabricia d'Acquapendente, Alessandra Massarii a Capivaccia.¹⁴⁸ Evidentně spolupráce významných profesorů nebyla bez potíží; u konsilia XX. se u podpisu Capivaccia objevuje poznámka „Já ...tvrdím, že tato medikace bude úplně nanic.“¹⁴⁹ Počet konsilií ve sbírce je tedy opět mnohem vyšší než oficiálních 51. Datace se objevuje minimálně a to u zápisů skutečných konsilií s kolegy.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Blíže viz Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014, s. 48.

¹⁴⁵ Hieronymus CAPIVACCIUS, *Opera omnia, ...qua editione, tum Capivaccii plurima typis hactenus novum vulgata in lucem proferuntur: tum depravatissimi Gallorum atque Italarum codices penitus abolentur....*, Francofurti 1603. Dále jen CAPIVACCIUS, *Opera omnia*.

¹⁴⁶ CAPIVACCIUS, *Opera omnia*, fol. 4r: *Epistola dedicatoria*. „*Quia vero ... Pars Practica, octo abhinc annis vulgata, denuo recudenda et ab adpersa Italarum Gallorumque Typographorum spurcitie repurganda erat....*“

¹⁴⁷ CAPIVACCIUS, *Opera omnia, Hieronymi Capivaccii Consiliorum, consultationum et epistolarum volumen*.

¹⁴⁸ Cit. dílo, Cons. XLVII., s. 989-991; Cons. XLVIII., s. 991-993; Cons. XIII. s. 956-58, Hieronymus Fabricius ab Aquapendente, N. Nigri.

¹⁴⁹ Cit. dílo. s. 964-65, Cons. XX., „*Ego... assero, eam medicationem prorsus inutilem fore.*“ Patavii. Vedle ohrazujícího se Capivaccia podepsáni Bernhardinus Paternus, Hieronymus Mercurialis (Girolamo Mercuriale) a Hieronymus Fabricius ab Aquapendente (Girolamo Fabrici d'Acquapendente).

¹⁵⁰ Cit. dílo, např. s. 994, Cons. XLIX. *Consilium in hernia ... medicorum subscriptorum, Patavii 20.11.1567*; podepsán Aloysius Bellocattus a Petrus Zanonus-chirurgus; Cons. XXXVIII., s. 980-981. Vedle Capivaccia Hieronymus Mercurialis, M. Antonius Montagnana, Hieronymus Fabricius ab Aquapendente.

Jména pacientů jsou uváděna sporadicky, jasně však dokazují klientelu z vyšších vrstev společnosti i z různých zemí (*Paciens Gallus, Germanus* etc.).¹⁵¹ Zajímavé je první konsilium, které jednoznačně koresponduje s historií v závěru knihy, kde je celý případ detailně popsán.¹⁵²

Pro srovnání sbírek předchozích slavných profesorů byla vybrána sbírka méně známé osobnosti. **Antonius Maria Venusti** (Venustus, 16. st.) působil jako městský lékař v Terstu; nám známé životopisné údaje jsou velmi skromné, ví se zatím pouze, že pocházel z bohaté milánské rodiny a medicínu vystudoval v Bologni.¹⁵³ Skutečnost, že nepatřil k absolutně lékařské špičce představované univerzitními profesory či osobními lékaři vládců, není důvodem k ignorování jeho konsilií; naopak se zde nabízí příležitost ke srovnání žánrového pojetí lékaře s nižším, nikoli však bezvýznamným postavením. Jeho *Consilia medica* vyšla poprvé tiskem v Benátkách roku 1571 ještě za života autora, který, jak se zdá, sbírku editoval.¹⁵⁴ Venusti dedikoval své jediné dílo habsburskému arcivévodovi Karlovi Štýrskému (1540-1590), pod jehož dominium Terst náležel. V předmluvě *Ad lectorem* jako důvod vydání svých konsilií uvedl všeobecnou potřebu dostávat pomoc od druhých a protože „ze všech úkolů je práce lékařů shodně považována za nejtěžší..., proto musí v léčení i sebezkušenější lékař žádat od ostatních lékařů pomoc v podobě jejich mínění a svolávat (!) je do konsilia.“¹⁵⁵ On sám byl údajně mnohokrát volán do konsilií a sepsáním případů se chtěl ještě více „*de humano genere promereri*“, tedy zasloužit o lidské pokolení. Nejzajímavější je ovšem závěr předmluvy, kde popsal řád (*ordo*) postupu práce na svých 28 konsiliích; striktně při sepisování dodržoval trojdílnou skladbu, jak ji nastínily autorky Agrimi a Crisciani, z „ideálního“ konsilia chybí pouze datace.¹⁵⁶ Ve všech je uváděno místo sepsání, jména pacientů i jejich sociální postavení, velmi podrobně je zachycen „*casus*“, regimen i medikace.

¹⁵¹ Cit. dílo, s. 949. Cons.VIII. *In vertigine etc. Ill. regni Poloniae marescallus....*

¹⁵² Cit. dílo, s. 941-943, Cons. I. *Pro patritio quodam Augustino*; s. 997-998, *Historia caussaeque obitus nobilis cuiusdam adolescentis*.

¹⁵³ August HIRSCH, *Biographisches Lexikon de hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, 6, Wien-Leipzig, 1888, s. 86-87.

¹⁵⁴ Antonius Maria VENUSTUS, *Consilia medica ... in quibus vera quaedam consultandi methodus proponitu, multi morbi cum suis causis et signis considerantur ...*, Venetiis 1571.

¹⁵⁵ Cit. dílo, fol. 4r: „*ex omnibus muneribus humanis munus medicorum gravissimum esse censeatur, ... quemlibet certe medicum vel peritissimum in merendo alios medicos consulere, in consilium vocare, aliorum medicorum sententiam exquirere oportet.*“ Dále jen VENUSTUS *Consilia medica*.

¹⁵⁶ Cit. dílo, fol. 4v: *In plerisque vero hisce meis consiliis talem ordinem servavi: primum de cuiusque aegri temperatione verba feci...deinde singulos morbos cum suis causis atque symptomatis diligenter consideravi: posteaquibus in morbis opus fuit, prognosticum protuli: postremo curationem morborum perscripsi.*

U některých konsilií se zdá, že byla napsána jako záznam společného jednání s kolegy.¹⁵⁷ K Venustovým „zákazníkům“ patřili patricijové různých měst, ale především příslušníci arcivévodova dvora.¹⁵⁸ Nicméně členové arcivévodovy rodiny i osoba vévody mezi příjemci konsilií chybí. Vzhledem k tomu, že tato sbírka uváděním celých titulů pacientů i pečlivým způsobem sepsání včetně stručného shrnutí na okraji, působí jako reklama úspěšného lékaře, jistě by si autor nenechal ujít příležitost uvést jména tak významných pacientů.

Posledním mnou zvoleným autorem konsilií italského původu je **Cristoforo Guarinoni** (Christophorus Guarinonius, 1534-1604), uznávaný diagnostik a jazykový odborník na řečtinu.¹⁵⁹ Tento rodák z Verony představuje jakési pojítka či přechod od předalpské konsiliární literatury k zaalpské, neboť část života prožil ve střední Evropě. Guarinoni vystudoval medicínu na padovské fakultě pod vedením výše zmíněného profesora Vittora Trincavelliho, s nímž zůstal v kontaktu i v dobách po ukončení studia.¹⁶⁰ Po završení studií v Padově se stal osobním lékařem urbinského vévody Františka Marii II. della Rovere, z jehož služby byl odlákán prestižnějším místem osobního lékaře císaře Rudolfa II. Od roku 1590 byla tedy jeho činnost spojena s císařským dvorem a Prahou, kde také zemřel. Vedle několika filozofických a lékařských děl sepsal i mnoho konsilií, která – jak jinak – vyšla posmrtně v Benátkách roku 1610.¹⁶¹ Jejich vydání zařídil a hlavně zaplatil knihkupec Paulus Meietus a důvodem mu k tomu byla „snaha neochudit lidstvo o vynikající výsledky vědění“;¹⁶² knihu dedikoval slavnému padovskému profesorovi medicíny Girolamovi Fabriciovi ab Aquapendente.¹⁶³ Jakým způsobem se ovšem Guarinoniho konsilia dostala do Benátek a proč nedošlo k vydání Guarinoniových konsilií již za autorova života, je

¹⁵⁷ Cit. dílo, s. 57, *Cons. Pro Laurentio Lorenzono ... Cum alii multi morbi sunt, collegae doctissimi, ...*

¹⁵⁸ VENUSTUS *Consilia medica*, s. 1, *Pro... Aurelio Archinto, patritio Mediolanensi ... Bononiae.*; s. 46. *Pro Ill. Georgio, comite ac libero barone a Turri et Sancta cruce, Domino Lipnici ...*; s. 210, *Pro Clarissimo Leonardo de Athemps, ...in Senatu serenissimi Principis Caroli ... Consiliario ac Regente electo. De Febre ...*; s. 144, *Pro Ill. ... Christophoro Sig. Roemer in Maretech, Equite Rhodio ... Ser.Principis Caroli Archiducis Austriae Consiliario et Cubiculario...*; s. 152, *Pro Ottobono Spinula, Patricio Genuensi ... etc.*

¹⁵⁹ Blíže o něm Bohdana DIVIŠOVÁ, *Ärzte mit den Nachnamen Guarinoni – Alle die Kaiserlichen Guarinoni*, Studia Rudolphina 11, Praha 2011, s. 89-101.

¹⁶⁰ Victor TRINCAVELLIUS, *Consilia medica...epistolae item philosophicis et medicis quaestionibus insignitae expolitaeque...*, Basileae 1587, s. 917. *Epistola XXV.*; s. 922. XXVI.

¹⁶¹ Christophorus GUARINONIUS, *Consilia medicinalia, in quibus univversa praxis medica exacte pertractatur. ...Venetiis 1610.* Dále jen GUARINONIUS, *Consilia medicinalia.*

¹⁶² Cit. dílo, fól. Ar: „...*tanti viri scripta si hominum negligentia perirent, splendidissimo profecto lumine genus humanum destitutum dixerim, cum omnia .usum recte medendi humanis corporibus ostendat ...*“

¹⁶³ Kromě dedikace stojí za pozornost císařské privilegium, jímž byla zajišťována vydavatelská a autorská práva; bylo vydáno již 1. 1. 1601, oproti zvyklostem zde není uvedeno časové omezení privilegia, zato se dozvídáme přesnou sumu pokuty za porušení a připomenutí povinnosti odevzdat tři výtisky kanceláři.

nezjistitelné; jednou z možností je, že konsilia získal až v pozůstalosti synovec autora, Hieronymus Guarinoni.¹⁶⁴

Ve sbírce se objevuje 622 konsilií a ani tento vysoký počet jistě nebyl úplný.¹⁶⁵ Jména pacientů a konzultujících lékařů se objevují přibližně u třetiny případů a totéž platí o dataci a místu sepsání. Mezi jménem konkretizovanými pacienty přirozeně převažují horní vrstvy společnosti; v době Guarinoniova působení v rodné Itálii se mezi pacienty objevují spíše jména italské šlechty a patriciátu, po získání funkce císařova lékaře byly jeho služby žádány od vysoce postavených osobností císařského dvora.¹⁶⁶ U mnoha konsilií šlo skutečně o radu ve formě dopisu,¹⁶⁷ ale řada konsilií evidentně vznikla dodatečně jako záznam skutečné porady mezi lékaři. Mezi konzultujícími kolegy se objevují jména tehdejších významných představitelů lékařské profese jak z řad univerzitních profesorů, tak i císařského dvora.¹⁶⁸ Nemálo konsilií rovněž „hraničí“ s příbuznými žánry, neboť se v jejich závěru objevuje komentář k výsledku případu, nejčastěji ovšem o smrti pacienta, občas i se stručným popitevním nálezem.¹⁶⁹ I u Guarinoniho některé záznamy nesvědčí o jednoduché

¹⁶⁴ Hieronymus Guarinoni je „podepsán“ na lékařově náhrobku v chrámu sv. Víta v Praze. Blíže viz Jaroslava HAUSENBLÁSOVÁ – Michal ŠRONĚK, *Urbs Aurea. Praha císaře Rudolfa II.* Praha 1997, s. 180. Není však jisté, že řada z konsilií nemohla být dodána italskými přáteli a kolegy, s nimiž byl Guarinoni ve styku. Blíže o složení sbírky viz Bohdana BURŠÍKOVÁ, Sbírkka konsilií císařského lékaře Christophora Guarinoniho, *Dějiny věd a techniky* 1, (XXXIV), Praha 2001, s. 23-38.

¹⁶⁵ Sbírkka je sice nazvána *Consilia*, ale jednotlivá konsilia jsou označena jako „*Consultatio*.“ Několik dalších konsilií lze objevit jak v nevydané sbírce konsilií pro španělského vyslance G.de San Clemente, která je v péči Strahovské knihovny, tak mezi zbytky Guarinoniho korespondence, uchovávané v archivu Biblioteca Oliveriana v Pesaru a ve Fondo Ducato CL.I. městského archivu ve Florencii. Existenci rozsáhlejší korespondence dokazují i některé narážky v konsiliích, kde se autor odvolává na předcházející konsilium, které se však ve sbírce nenachází.

¹⁶⁶ Ke Guarinoniho pacientům se počítali – kromě členů rodiny della Rovere - představitelé rozvětveného rodu Gonzagů, Sforzů, dále řada kardinálů i několik papežů; v Praze pak např. rektor pražské jezuitské koleje, španělský vyslanec G. De San Clemente, Vilém z Rožmberka, Ottavio Spinola, slavný alchymista Edward Kelly, nebo francouzská královna Alžběta Habsburská. Blíže viz Bohdana DIVIŠOVÁ, *Sbírkka konsilií císařského lékaře Christophora Guarinoniho*, *Dějiny věd a techniky*, 34, č.1, 2001, s. 28-30.

¹⁶⁷ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 105, Cons. XCII. *De ... Exc. D. D. physicis ... Ad unas literas vestras mihi de Nob. Hectoris Vandini uxoris morbo scriptas possum brevissime respondere, non ita tamen facile meo consilio illi subvenire, quoniam factus certus non sum de multis, quae ad definiendum ipsius morbum essent necessaria. ... De quibus si oportuerit alias rescribam. Valet Pisauri 16. Cal. Maias 1581.*

¹⁶⁸ Cit. dílo, s. 39, Cons. XXX. *De gallico cum Iul. Alexandrino, Hieron. Capivaccio, Hieron. Mercuriali et aliis etc. „Quae res, viri sapientissimi et summi Medici, die hesterni fuit a doctissimo physico exposita ob aegroti dignitatem et sui difficultatem est tam gravis, ut merito vobis reservata videatur. ...“*; s. 45, Cons. XXXII. *De..cum Iulio Alexandrino et aliis Medicis ... „Ex sermone Doctorum et propria inspectione investigabo, ...“*; s. 295, Cons. XXVI. *Pro.. cum Excell. Ambiorige, Gradario et Donzello...*

¹⁶⁹ Cit. dílo s. 190. Cons. CLXVII.; s. 489. Cons. CCCCXXX. *Pro ... Guilelmo Mantuae Duce ... Tertio post anno correptus interiit. Cadavere aperto renum alterum corruptum penitus invenere...;* s. 333, Cons. CCCXXX. *Reverendissimo patri Mario capuccinorum generali. „Per literas medici, ut potui, certior sum factus de tua valetudine, libentissimeque, quod licuit, consilium capere, confestim tibi his literis significavi idem quoque postea facturus pro tempore, ut te ipsam postulare in dies ex literis, aut nunciis tuis cognoscam, iam pridem enim...“*; s. 334 *„Is cacxhecticus factus est et identidem in febres incidebat, sic extinctus.“* Opačný výsledek je zaznamenán s. 47, Cons. XXXII. *... „bono habitu et speciosus vixit et uxorem duxit.“*

spolupráci s kolegy.¹⁷⁰ Christophoro Guarinoni svým působením v rodné Itálii a posléze v Praze představuje ideální spojnicí mezi světem italské a zaalpské konsiliární literatury, která měla právě v německy mluvících zemích velký ohlas.

Shrnutí

Z šesti vybraných lékařů nebyli pouze dva – Venusti a Guarinoni – spjati profesionálně s akademickým světem; zbylí čtyři, Vettori, Montanus, Trincavelli a Capivaccius, byli významnými profesory medicíny na univerzitách v Bologni a Padově. Kromě Capivaccia a Guarinoniho měli všichni zkušenost s provozováním městské praxe, které ovšem zůstal věrný pouze Venusti; pro Guarinoniho byla typická funkce osobního lékaře, hlavním posláním ostatních se stala výuka. Nejvíce konsilií ze sbírek pocházelo pochopitelně z doby největší slávy každého jednotlivce, nicméně evidentně bylo běžné posílat žádost o radu pouze na fakultu, nikoliv na konkrétního profesora. Pokud se zaměříme blíže na jejich vztah k vydání sbírek konsilií, zjistíme, že pouze dva autoři – Vettori a Venusti – mohli ovlivnit edici svých konsilií, protože k tisku došlo ještě za jejich života a u obou financovali vydání významní benátská tiskaři. U čtyř ostatních došlo k vydání konsilií až posmrtně, většinou po velmi dlouhé době.¹⁷¹ Iniciátory a zároveň většinou i editory byli u Montana a Cappivaccia jejich němečtí studenti, o Trincavelliho první vydání se postaral syn, u Guarinoniho projevil příčinnivost významný knihtiskař, což platí i pro druhé zmíněné vydání Trincavelliho konsilií. Pozoruhodná je velká pečlivost editorů, kteří se snažili zaznamenat co nejvíce svých zásahů.

Pokud podle zmínek dochovaných v dedikacích zhodnotíme důvody vydání konsilií, zjistíme, že u nejstaršího Vettoriho je jako důvod udána prospěšnost konsilií, neboť postihují nejlépe specifika dané lokality a obyvatelstva. Dalšími, mnohem častějšími pohnutkami – alespoň podle toho, jak byly deklarovány – byla snaha přispět společnosti, zasloužit se o lidstvo a pomoci druhým, jak to vyjádřili v předmluvách Johannes Crato, Hartmann Beyer a tiskař Meiettus, kteří stáli za vydáním Montanových, Capivacciových a Guarinoniho konsilií; tentýž cíl zmínil rovněž Venusti. Druhým nejuváděnějším důvodem byla úcta a obdiv k profesorovi, kterou zvětšil Crato a Beyer, nebo synovská láska Bernarda Trincavelliho.

¹⁷⁰ Cit. dílo, s. 409, Cons. CCCLXXXVII. *Consilium per longam disputationem contra maximos medicos praecipue Capivaccium habitum, de ventriculi affectu... Ill.et Ex. Guidubaldi II.Urbini Ducis V.*; s. 353. Cons. CCCLI. *Pro illustri comite Fabio Landrino defensio sententiae superioris...*

¹⁷¹ Da Monte a Capodivaccova konsilia vyšla po čtrnácti letech, Trincavelliho po 18 letech, Guarinoniho již po šesti letech od roku úmrtí.

Kromě této motivace si lze snadno domyslet i další - finanční prospěch, nebo získání nějaké výhody. Jako příklad můžeme uvést vydavatele Venustiho konsilií, Valgrisiho, který sice dedikoval sbírku lékaři P. A. Mattiolimu jako dík za své uzdravení, nicméně mu neopomněl poděkovat rovněž za svěřením svých dalších spisů právě jeho tiskárně. Obdobný záměr lze vytušit i u benátského tiskaře Meietta, který Guarinoniho konsilia dedikoval slavnému a literárně plodnému padovskému profesorovi G. Fabriciovi d'Aquapendente. Tiskař Waldkircher „věnoval“ Trincavelliho vydání konsilií slavnému dánskému lékaři Severinovi, aby upoutal pozornost lékaře na knihovnické služby svého dánského přítele. U autorů, kteří vydali svá konsilia ještě za svého života, lze počítat i s jejich touhou po zviditelnění se, po reklamě, což je ovšem případ jen dvou ze šesti uvedených lékařů – Vettoriho a Venustiho.

Ačkoliv by se podle názvů pojednávaných svazků konsilií dalo usuzovat, že každý lékař byl autorem své sbírky, detailnější pohled prozradil, že u padovských profesorů Montany, Trincavelliho druhého vydání a Capodivaccy jde spíše o sborníky. Na vypracování jednotlivých konsilií buď spolupracovali například s dalšími představiteli fakulty (Trincavelli), nebo se k případu další profesori vyjádřili vlastním písemným záznamem (Capivaccius). Díky této spolupráci, zachycené ve zmíněných sbornících, můžeme rozšířit skupinu italských autorů konsilií o další jména (Fallopia, Bellocati, Landi, Fracanzani, Frigimelica, Fabrici, Massaria aj.). Počet konsilií se v jednotlivých sbírkách či sbornících dosti liší; přesné výpočty a srovnání nemají smysl kvůli náhodnosti zařazení konsilia do tisku i kvůli nemožnosti zohlednit kvantitativní nárůsty v reprintech konsiliárních sbírek, jak na ně kvůli reklamě sami vydavatelé upozorňují již v tiráži, a kvůli tomu, že jako u Capivacciových sbírek se pod jedním konsiliem může ukrývat vícero dalších. Nejmenší uváděný počet konsilií ve sbírce se objevuje u Venusta (28) a u Vittoriho (44), všechny ovšem překonává Christophoro Guarinoni s 622 konsilií. Ve sbornících se objevuje několik set (Montanus 434, Trincavelli 249, Capivaccius oficiálně 51), ale jak bylo řečeno, autory bylo vždy několik lékařů.

Skladba jednotlivých konsilií je velmi rozmanitá; trojdílnou skladbu lze nalézt pouze u nejstaršího vybraného zástupce - Vittoriho - a u nejmladšího, městského lékaře Venusta; v počtu konsilií jsou sice daleko za svými krajany, ale důrazem na dodržení veškerých tradičních částí konsilií a pečlivostí vypracování jednotlivých položek se ostatním spíše vymykají. Je možné, že zde hrála roli jejich osobní účast na edici, kteroužto možnost ostatní neměli. Na podobu sborníků i jednotlivých konsilií mělo samozřejmě vliv pojetí editorů, u konsilií profesorů padovské univerzity (obzvláště u Montanových konsilií) i pečlivost naslouchajících studentů. U Guarinoniho konsilií, neboť není jasné, kdo a jak je zaznamenal,

je pozoruhodná především tendence využít konsilia k velice dlouhé vědecké eseji, takže mnoho konsilií se blíží spíše traktátu.

Jména pacientů, přesná datace i místo sepsání konsilia jsou spíše výjimkou; nicméně díky uvádění titulatury je zřejmé, že absolutní většina pacientů pocházela z bohatých vrstev společnosti; výjimkou potvrzující pravidlo byl Montanus, jehož studenti na lekcích ve špitálech zapsali i konsilia-konzultace u chudých osob. Potvrzuje se i známý fakt, že pozice městského lékaře většinou přiváděla spíše lokální honoraci (Venustus-tridentský biskup), profesori slavné Padovy měli klientelu vyšší a navíc i z ciziny, nejvýše postavené osoby se dají najít u osobního císařova lékaře, který ovšem s padovskými profesory rovněž spolupracoval.

2.2.2.2. Představitelé konsiliární literatury německy mluvících zemí

Oproti Francii se konsiliární literatuře ve střední části Evropy velmi dařilo; následně uvedená jména a díla jsou skutečně pouze ukázkou z široké nabídky možností. Prvořadou osobností, kterou v souvislosti s konsiliární literaturou v zaalpské Evropě nelze vynechat, byl jednoznačně **Johannes Crato z Krafftheimu** (1519-1585, Johann Krafft). Tento rodák ze slezské Vratislavi se po studiu klasických jazyků a teologie na univerzitě ve Wittenberku rozhodl pro studium medicíny, jež zahájil na lékařské fakultě v Lipsku. Odkud se, jako mnoho jiných jeho krajanů, odebral do Mekky tehdejší medicíny – do Padovy, kde se stal nadšeným žákem slavného Giovanna Battisty Da Monte (Montanus) a (kromě jiných) spolužákem budoucího profesora Cappivaccia. Po dosažení doktorátu podnikl krátkou cestu po Itálii, praktikoval ve Veroně a roku 1550 se po návratu do vlasti ujal funkce městského lékaře v rodném městě. Poté přijal nabídku stát se osobním lékařem císaře Ferdinanda a setrval v této funkci i u následníka Maximiliana II. Kvůli dvorním intrikám spojeným s politikou a náboženským antagonismem, měl po nástupu dalšího císaře, Rudolfa II., u dvora značné problémy; přesto byl k Rudolfovi nadále při zdravotních krizích povoláván, takže se právem hlásí k titulu „lékař tří císařů“. Jako jeden z nejvzdělanějších humanistů své doby představoval spojnicí nejrůznějších intelektuálních směrů a jeho korespondence dokládá styk s nejvýznamnějšími evropskými osobnostmi.¹⁷²

¹⁷² Blíže viz např. Robert J. W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576-1612*, Praha 1997, passim; nebo Charles D. GUNNOE Jr. – Jole SHACKELFORD, *Johannes Crato von Krafftheim (1519-1585): Imperial Physician, Irenicist, and Anti-Paracelsian*, in: Elisabeth PLUMMER – Robin B. BARNES (eds.), *Ideas and Cultural Margins in Early Modern Germany*, Farnham-Burlington 2009, s. 201-216.

Crato byl autorem a vydavatelem řady lékařských odborných spisů, ale jeho konsilia nelze oddělit od životního osudu o více než generaci mladšího kolegy a obdivovatele Lorenze Scholze. Naše znalosti biografických dat tohoto lékaře nejsou tak bohaté, jak by si zasloužil; **Lorenz Scholz von Rosenau** (1552-1599?) se narodil ve Vratislavi, medicínu studoval v Německu, pak v Itálii a následně praktikoval ve Freistadtu ve Slezsku.¹⁷³ Větší část života však praktikoval v rodné Vratislavi; patřil k lékařům-přírodovědcům, zabýval se botanikou, které věnoval několik svých prací, a založil v rodném městě i botanickou zahradu.

Jeho jméno a nesporné zásluhy jsou však spojeny s vydavatelskou činností; stal se nadšeným sběratelem a editorem konsilií i korespondence svých současníků i předchůdců, především ovšem obdivovaného rodáka, slavného přítele a „patrona“ Cratona z Krafftheimu. Díky jeho aktivitě bylo ve Frankfurtu mezi lety 1591-1594 pod jménem Cratona z Krafftheimu sestaveno a vydáno pět sbírek (či spíše sborníků) konsilií. Další dvě, tedy šestá a sedmá kniha, byly vydány v Hannoveru až roku 1611, tedy zřejmě po smrti Lorenze Scholze; jaký byl jeho podíl na sestavení těchto sbírek, není jasné. K této dlouhé řadě „Cratonových“ konsilií lze jednoznačně přiřadit i sborník sestavený v témže duchu, který však Scholz vydal pod svým jménem.¹⁷⁴ Práce na všech těchto sbornících řadí Scholze k jedněm z nejvýznamnějších editorů konsilií v německy mluvících zemích a budoucí výzkumy možná potvrdí, že byl v této oblasti vůbec nejzasloužilejší. Vysoký počet sbírek vylučuje bližší pohled na jednotlivosti; upozorním tedy pouze na nejzajímavější úseky. Sbírkby by si zasloužily podrobnou studii jak jednotlivě, tak i v porovnání s pozdějšími vydáními.

První kniha byla věnována památce Scholzova přítele Petra Monaua, který pocházel z významného vratislavského patricijského rodu a byl dvorním lékařem císaře Rudolfa II.¹⁷⁵ V předmluvě ke čtenáři „*Ad sanioris Medicinae cultores Praefatio*“ byla nepřekvapivě uvedena jako hlavní důvod publikování konsilií snaha prospět lidstvu a připomenout osobnost a vědění slavného Johanna Cratona.¹⁷⁶ Za větší pozornost ovšem stojí výzva dokládající způsob získávání konsilií pro sborníky: „...To samé žádám od všech, kdož jsou oddáni

¹⁷³ August HIRSCH, *Biographisches Lexikon de hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, 5, Wien-Leipzig 1887, s. 272.

¹⁷⁴ Laurenzius SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium, conscriptorum a praestantissimis atque exercitatissimis nostrorum temporum medicis liber singularis, Francofurti ad Moenum, 1598*. Dále jen SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*.

¹⁷⁵ Ioannis CRATO, *Consiliorum et epistolarum medicinalium, ... liber primus. Studio et labore Laurentii Scholzii Medici Vratisl. in lucem editus. Francofurti 1591*. Dále jen CRATO, *Consiliorum liber primus*. Blíže o Petru Monauovi viz Robert J.W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět*, Praha 1997, s. 244. Druhé vydání této knihy z roku 1595 bylo ovšem dedikováno jinému Scholzovu příteli, Severinu Gobeliovi, osobnímu lékaři pruského vévody.

¹⁷⁶ CRATO, *Consiliorum liber primus*, s.2r:-3r:

lékařské profesi, pokud vlastní nějaká konsilia sepsaná německými lékaři, především těmi, kteří již odešli, v nichž se objevují ušlechtilá léčiva, nebo zvláštní pozorování, aby mi je laskavě neodmítli poskytnout, obzvláště když toto mé úsilí nesměruje k ničemu jinému, než k oslavě lékařů našeho Německa, k jejich památce pro budoucnost ... jestli obdržená konsilia vydám, učiním zmínku ...“ /sc. o poskytovatelích/.¹⁷⁷ Toto je samozřejmě důležitý doklad nahodilého shromáždování konsilií i jejich zařazení do tisku; zároveň se zde objevuje nový moment, který jsem zatím v italských sbírkách nepostřehla: tato výzva zdá být zabarvena takřka nacionalisticky; žádána jsou výhradně německá konsilia, jejichž případní dodavatelé jsou lákáni slibem, že jejich jméno bude rovněž zvěčněno. V této sbírce bylo uveřejněno 28 Cratonových konsilií; jména pacientů bohužel nejsou vůbec uváděna, avšak jejich titulatura (*Pro nobili viro, pro nobili puella* etc.) naznačuje, že pacienti pocházeli z vyšších kruhů. Stejně tak chybí i jakákoliv datace, nicméně z různých závěrečných doušek lze usoudit, že konsilia byla skutečně poslána formou dopisu. Jako i u všech ostatních sbírek byla zároveň s konsilií vydána i neméně zajímavá lékařská korespondence, která ovšem na bližší zpracování musí ještě počkat; v této sbírce se objevuje především korespondence Cratona z Krafftheimu a vzpomenutého Petera Monaua.

Druhá kniha vyšla již rok po první a dokazuje, že Scholzova výzva k zaslání německých konsilií nebyla oslyšena. Ovšem třebaže se již v názvu tohoto svazku objevuje, že půjde o „konsilia Cratona a dalších významných lékařů“, vyšší počet německých konsilií se objevuje až v následujících dílech; zde z níže uvedených šesti autorů tři rozhodně Němci nejsou.¹⁷⁸ Dedikace byla určena dalšímu Scholzovu příteli, slavnému norimberskému lékaři a humanistovi Joachimů Camerariovi. V předmluvě kromě zopakování hlavního důvodu vydávání konsilií – *publica salus* –, neopomněl editor podle svého slibu poděkovat všem zasilatelům konsilií; vyzdvihl ovšem především pomoc ze strany Jacoba Monaua, významného vratislavského humanisty a bratra výše zmíněného lékaře, a M. Weindracha, který překládal zaslání konsilia do latiny.¹⁷⁹ Toto je zajímavý doklad snahy o zpřístupnění

¹⁷⁷ CRATO, *Consiliorum liber primus*, s.4r: „*Idem etiam peto ab omnibus, qui studio Medico addicti sunt, ut si quae consilia, a Germanicis Medicis, iis praesertim, qui diem suum iam obierunt, conscripta, in quibus generosa aliqua remedia, aut singulare observationes continentur, in potestate sua habet, ea mihi syncere communicare non dedignentur, praesertim cum isti conatus mei ad nihil aliud, quam ad ornandos Germaniae nostrae Medicos, eorumque memoriam ad posteritatem propagandam directi sunt....si quando consilia illa ad me transmissa in apertum proferam, mentionem facturuss.*“

¹⁷⁸ Ioannis CRATO, *Consiliorum et Epistolarum Medicinalium, ...et aliorum praestantissimorum Medicorum, liber secundus. Nunc primum studio et opera Laurentii Scholzii medici Vratisl.in lucem editus. Francofurti 1592.* Dále jen CRATO, *Consiliorum liber secundus*. Další vydání této knihy se objevilo roku 1609 v Hannoveru.

¹⁷⁹ CRATO, *Consiliorum liber secundus*, „...gratias, ..., ago maximas iis, qui me in hoc instituto meo hactenus elegie iuvarunt, inter quo primo loco, nec immerito nomino...Dominum Iacobum Monavium, summum amicum

německých konsilií celoevropské vědecké obci a získání co nejširší klientely na knižním trhu; v tiráži je zaznamenáno, která konsilia byla přeložena.¹⁸⁰

V této sbírce, obsahující 30 konsilií, již nepocházejí všechna konsilia pouze od jedné osoby, Crato je však autorem většiny, tedy přesně 21 konsilia. Autory zbylých konsilií byli významní představitelé lékařské profese: osobní lékař saského kurfiřta Johannes Nefius, lékaři císaře Maximiliana II. a jeho syna Rudolfa II. Julius Alexandrinus a botanik Rembert Dodoens, další slavný botanik Pietro Andrea Mattioli a benátský lékař Girolamo Donzellini. Bohužel byla v celé sbírce opět vypuštěna jména pacientů, datace se dochovala pouze u pěti. Důležité a přínosné zmínky o konsiliích se však objevují v přiřazené korespondenci, kde lze najít zmínky o opisech konsilií. Týká se to například tří dopisů z pera lékaře Petera Monaua, který kolegovi Lorenzu Scholzovi napsal: „*Postarám se, aby byla opsána veškerá Cratonova konsilia, která mám a již jsem začal. Vynasnažím se, abys jich nedostal málo, spíš více, a stejně dobrá jako tvá.*“¹⁸¹ „*Za sdílení konsilií pana Cratona, opsaných tvou rukou, ti moc děkuji a budu se snažit oplatit stejně. Mám jich také dost, ale nechal jsem je ve Vídni; až se tam dostanu, slibuji ti je opsat na oplátku.*“¹⁸² „*Cratonovo konsilium, které mi k tomuto případu napsal, ti pošlu co nejdřív s ostatními.*“¹⁸³

Třetí sbírka konsilií vyšla ještě v témže roce jako druhá;¹⁸⁴ je vidět, že němečtí lékaři měli zájem asi nejen o pomoc medicíně, ale i o zvěčnění svého jména pro budoucí generace a podání důkazu svého styku se slavnými kapacitami, což jistě posloužilo jako dobrá reklama pro praxi. Scholz knihu jako důkaz přátelství dedikoval tentokrát Salomonovi Albertovi, profesoru lékařské fakulty ve Wittenbergu.¹⁸⁵ V předmluvě „všem umění lékařskému oddaným“ zaznívá opět několik výjimečných názorů, kvůli nimž bude dobré uvést větší výsek celého proslovu: „*Někdo se možná bude divit, proč se odvažuji uveřejňovat tolik konsilií*

meum, qui ex bibliotheca fratris sui quondam Medici Caesarei, piae memoriam, quicquid desidero, liberalissime mecum communicat.“ Tamtéž. „... *Martin Weindrich ... qui vertendis Germanice scriptis consiliis operam suam mihi, alias propter crebras aegrorum visitationes occupatissimo, non gravatim collocavit.*“

¹⁸⁰ O knižním trhu viz blíže MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 60, s. 66.

¹⁸¹ CRATO, *Consiliorum liber secundus.*, s. 365 „*Consilia domini Cratonis quotquot habeo tibi describi curabo, atque iam tum huius rei initium feci. Dabo operam ne tu pauciora accipias, et potius plura et tuis non inferiora.*“ (Praha, 15.12.1581)

¹⁸² Cit. dílo, s. 368, Monau Scholzovi. „*Pro communicatione consiliorum domini Cratonis, tua manu descriptorum, magnas tibi gratias ago: ac omnino conabor, ut par pari referam. Habeo enim ego quoque non pauca; sed quae Vienna reliqui: et me tibi, cum eo venero, vicissim descriptorum promitto.*“

¹⁸³ Cit. dílo, s. 381. Vídeň, 11.3.1583. „*Consilium Cratonis in hoc casu ad me scriptum, una cum aliis nonnullis proxime ad te missurus sum...*“

¹⁸⁴ Ioannis CRATO, *Consiliorum et Epistolarum Medicinalium Ioh. Cratonis...et aliorum excell. Medicorum, ac Philosophorum, Liber tertius. Nunc primum labore et industria Laurentii Scholzii, ...in lucem editus, Francofurti 1592.* Dále jen CRATO, *Consiliorum liber tertius.*

¹⁸⁵ CRATO, *Consiliorum liber tertius*, s. 2.

sepsaných německými lékaři. ... Všem je známo, že dosud byla vydávána v našem umění pouze konsilia cizích lékařů. S těmi se naši Němci spokojili a ta nadmíru obdivují; konsilií od svých nedbají a dovedně je skrývají, přestože ta by našim lidem mohla prospět mnohem více, neboť u nás je zcela jiný způsob provozování praxe.¹⁸⁶ Tato slova či jejich nádech opět vyvolávají dojem, že Scholz pociťoval potřebu povzbuzení svých německých souputníků, potřebu zbavení se komplexu vyvolaného poznanou úrovní italské medicíny.

Scholz poté v předmluvě pokračuje popisem chování pacientů, jehož částečný překlad uvádím pro zábavnou podobnost s chováním mnoha současných pacientů: „V jiných zemích totiž ... je dodržován takový zvyk, že ti napadení nějakou chorobou se uchylují k lékařům a žádají jejich pomoc ihned, jak nemoc vypukne. Tamti lékaři, mnohem šťastnější než naši, mohou přistoupit k léčbě metodicky, pokračovat v ní a dovést ji až do konce. U nás ovšem málokdo konzultuje s lékařem hned na počátku nemoci, to spíše napřed vyzkouší všechna lidová léčiva ... a až když je naděje na život spíše mizivá, tehdy žádá o pomoc lékařů. Proto není divu, že u nás mnohým ... nemůže být zdraví navráceno ... Kdo by za těchto okolností neviděl, jaký je užitek těchto konsilií, které nám nejen ukazují ... užítí: ale přímo učí, jakým způsobem se musíme řídit ...?“¹⁸⁷ Ve svém vychvalování významu konsilií Scholz pokračuje po celý zbytek předmluvy; za povšimnutí stojí vedle zaměňování pojmů konsilium a „*observatio*“, zdůrazňování problematičnosti aplikace všeobecně platných zákonitostí na jednotlivé případy, což opakoval znovu v předmluvě k dalšímu dílu konsilií (viz níže).¹⁸⁸

Třebaže vydavatel i editor byli stejní, objevuje se odlišný přístup v řadě detailů: předně se hned na začátku objevuje index konsilií členěný na skupiny podle pohlaví a věku (*Morbi virorum et iuvenum*; *Morbi mulierum*; *Morbi virginum*; *Morbi puellarum*) a dále je nově po stranách malým písmem nadepsáno téma odstavce pro přehlednost. Celkem je ve sborníku 38 konsilií, jména pacientů (z vyšších kruhů dle oslovení) jsou ovšem opět

¹⁸⁶ CRATO, *Consiliorum liber tertius*, s. 3. „*Praefatio Ad omnes arti Medicae addictos Proemium. Admirabuntur forsán aliqui, cur tot consilia a Germanis Medicis conscripta, in apertum proferre ausus sim ... Exterorum solummodo Medicorum consilia in arte nostra hactenus in lucem edita esse omnibus notum est. His Germani nostri contenti, a ea supra modum admirantes, sua, quae tamen nostro hominibus, cum longe alia apud nos praxin evercendi ratio sit, plus prodesse potuissent, neglexerunt, ac studiose occultarunt.*“

¹⁸⁷ Cit. dílo, s. 4-5. „*In aliis enim regionibus, ..., s.4.hic mos observatur, ut morbo aliquo ... correpti, statim ac is invaserit, ad Medicos confugiant, eorumque auxilium implorent. Medici igitur illi, nobis longe feliciores, methodice curam aggredi, hanc continuare et ad finem usque perducere possunt. Apud nos autem raro quis in initio statim morbi Medicos consulit, quin potius omnia prius vulgi remedia experitur, ac cum ... spes vitae amplius reliqua est, tum demum Medicorum opem implorat... Hinc mirum non est, quo multi apud nos...sanitati restitui nequeant. ... His ita stantibus, quis non videt, quanta horum consiliorum, quae nobis non tantum usum artis monstrant: verum etiam quomodo nos, ...,gerere debeamus, docent, sit utilitas...?*“

¹⁸⁸. Cit. dílo, s. 5.,...*hanc etiam ob causam exercitatissimorum Medicorum observationes, quae praeterquam, quo modum universalialia particularibus recte applicandi monstrant, plurima etiam ad graviores morbos remedia...*“

zamlčena. Téměř polovina konsilií (15) patří opět Cratonovi,¹⁸⁹ o ostatní se podělilo deset dalších lékařů; vedle slavných kapacit, jako Thomas Erastus, Theodor Zwinger, Johannes Aichholz, Iulius Caesar Arantius, Caspar Hoffmann, Caspar Nefius (Naevius), Helideoeus de Paduanis se objevují i konsilia takřka neznámých městských lékařů Johanna Sigismunda ze Svídnice a Johanna Curea z Glogau (Hlohov). Za pozornost stojí konsilium, na němž pracovali společně císařští lékaři Hieronymus Stromaier a Petrus Monavius s Diomedem Cornariem, který toto konsilium rovněž zařadil do své osobně redigované sbírky (viz níže).¹⁹⁰

Čtvrtá kniha konsilií byla poprvé vydána roku 1593, tedy již rok po předchozích dvou.¹⁹¹ Scholz ji dedikoval dalšímu slavnému lékaři, Casparu Peucerovi, osobnímu lékaři saského kurfiřta a profesoru wittenberské lékařské fakulty. V předmluvě se opět objevily známé motivy: úvaha o touze po vědění, nesmírný význam medicíny, opakována je i obhajoba potřeby konsilií: „*Protože ovšem ona nesnáze spočívá nejvíce v tom, aby všeobecná [pravidla] byla správně aplikována na jednotlivosti.*¹⁹² *Zdá se, že konsilia, jež předepsali při velmi složitých případech ti v našem umění nejzkušenější muži, v tom vynikají. Nejsm tedy hoden výtky, že toužím, aby taková konsilia, která mi porůznu zaslali přátelé, byla dostupná nezkušeným lékařům.*“¹⁹³ Ani zde neopomněl poděkovat zasilatelům konsilií „těch nejzkušenějších mužů“.¹⁹⁴ Konsilia v tomto sborníku jsou opět dělena obdobným způsobem podle pohlaví a věku pacientů, tentokrát pouze na „*Morbi virorum et iuvenum*“ a „*Morbi mulierum*“. Celkem jen 34 konsilií, od Johanna Cratona pochází 26 konsilií, tedy opět

¹⁸⁹ Mezi jeho konsilii jsou ovšem uvedena i dvě pseudokonsilia. CRATO, *Consiliorum liber tertius*, Cons. XVI. neosobní kons. o uherské horečce; Cons. XVII. *De praeservatione a peste, quibusdam Moraviae proceribus praescriptum anno 1572.*

¹⁹⁰ Cit. dílo, s. 135, Cons. XXIX.

¹⁹¹ CRATO, *Consiliorum et Epistolarum Medicinalium, Ioh. Cratonis... et praestantiss. Medicorum, Liber Quartus, Nunc primum studio et labore Laurentii Scholzii ... in lucem editus, Francofurti 1593.* Dále jen CRATO, *Consiliorum liber quartus.*

¹⁹² Zde je doložen postřeh, který byl ohledně konsilií formulován historičkou G. Pomata v již zmíněné práci: „*its goal is not describing the individual case per se but redefining it according to doctrine as a universal made concrete.*“ G. POMATA, *Praxis historialis*, s. 123.

¹⁹³ CRATO, *Consiliorum liber quartus*, s. 4.: „*Cum autem difficultas ista in eo potissimum consistat, ut universalia dextre particularibus applicentur. Consilia vero, ab exercitatissimis in Arte nostra viris in difficilimibus casibus praescripta, hoc praestare videantur, me reprehensione dignum non esse, qui talia, hinc inde ab amicis ad me missa, tyronibus medicinae communia esse cupiam...*“

¹⁹⁴ Mezi zasilateli se objevují jména dnes v podstatě neznámých praktiků, např. Achilles Croemerus „*marchionatus Moraviae medicus*“, Iohannes Francus „*physicus Camicensis*“, Mag. Iohannes Faber „*Monsteburgensium et Francosteinensium Medicus ordinarius*“ a další; mezi „těmi nejzkušenějšími“, tedy těmi, kdo byli žádáni o konsilia, figurují v této knize vedle Cratona z Krafftheimu, Abraham Seiler (Seyller) „*principi Bregensis Medicus*“, Caspar Hoffman, „*Electoris Brandenburgici medicus*“, Andreas Gallus *Tridentinus* (osobní lékař císaře Ferdinanda II.), Caspar Nefius „*Medicus Lipsiensis*“. Největší díky v předmluvě byly vyjádřeny vratislavskému patricijovi Heinrichu Schmidtovi, „*qui ex bibliotheca affinis sui, Dn.D. Abrahami Seileri, quondam II. principum Bregensium medici ... multa utilia scripta mecum communicavit.*“ CRATO, *Consiliorum liber quartus*, s. 5-6. Nepochybně jsou zde myšlena konsilia.

většina.¹⁹⁵ Svou atypičností je pozoruhodné „konsilium“ z roku 1575, které se skládá ze čtyř částí: žádosti o konsilium od neznámého lékaře adresované padovskému profesorovi G. Cappivacciovovi, odpovědi tohoto profesora, kritické reakce na Cappivacciovo konsilium ze strany lékaře salcburského arcibiskupa a obranná řeč napadeného G. Cappovacciho.¹⁹⁶

Pátá kniha konsilií vyšla poprvé následujícího roku, tedy 1594, s dedikací věhlasným profesorům lékařské fakulty v Basileji, Felixi Platterovi a Casparu Bauhinovi.¹⁹⁷ V tomto svazku se již neobjevuje žádná předmluva editora, takže jejich dodavatelé se své odměny a reklamy v podobě tiskem vydaného poděkování nedočkali. Dělení indexu konsilií podle věku a pohlaví pacientů na „*Morbi virorum et iuvenum*“ (1-38) a „*Morbi mulierum*“ (které jsou pouze dvě) zůstalo nezměněno. Z celkového počtu 40 konsilií je Crato autorem 34, na jednom pracoval společně se třemi dalšími lékaři;¹⁹⁸ autory zbylých konsilií jsou Peter Monau, Iohannes Petrus Merenda z Brixenu a Caspar Hoffman. Zajímavé je poslední Cratonovo nepravé konsilium-traktát o ženských nemocech před, při a po porodu, za nějž bylo připojeno zvláštní pojednání o správné životosprávě těhotných.¹⁹⁹ Touto knihou končí souvislá ediční řada, na niž bylo navázáno až o řadu let později (viz níže). K této sérii však myšlenkově i způsobem editorské činnosti a postupem zpracování patří sborník konsilií, kterému Scholz tentokrát Cratonovo jméno nepropůjčil.

Consiliorum medicinalium ... liber singularis vydaný poprvé pravděpodobně jen nedlouho před Scholzovou smrtí, je dedikován slezským stavům.²⁰⁰ Předmluva tohoto svazku je nejobsažnějším rozbohem konsilií jako žánru, jejich účelu a významu; je nejdelší ze všech Scholzových úvodních promluv – plných deset stran textu. Vzhledem k tomu, že zde není místo pro úplný doslovný překlad, který by si zasloužila, budou uvedeny alespoň nejzajímavější výňatky: „... existují dva druhy léčení. Buď lékař, jak náleží, pozná podstatu nemoci, zváží všechny okolnosti a přede všemi otevřeně řekne, co je třeba, co se má dělat a co ne, nebo vysvětlí svůj názor na léčbu i nemoc písemně a účinně pomůže i těm, co jsou daleko.

¹⁹⁵ Pět konsilií je datovaných, z toho jedno bylo zasláno z Prahy (Cons.IX., Pragae 1567). U tří jde opět o „nepravá“ konsilia s všeobecnou platností, např. s. 166, Cons.XXIII. *De preservatione a peste*.

¹⁹⁶ CRATO, *Consiliorum liber quartus*, s. 135-157, Cons. XIX. *In praeservatione et curatione podagrae, pro quodam nobili viro Salisburgensi*.

¹⁹⁷ Ioannis CRATO, *Consiliorum et epistolarum medicinalium, Ioh. Cratonis ... et aliorum praestantiss. Medicorum liber quintus, nunc primum ... studio Laurentii Scholzii ... editus. Francofurti 1594*. Dále jen CRATO, *Consiliorum liber quartus*.

¹⁹⁸ CRATO, *Consiliorum liber quartus*, s. 239, Cons. XXXIV., podepsáni Iohannes Crato, Nicolaus Biesius, Hieronymus Camutius a Thomas Jordanus.

¹⁹⁹ Cit. dílo, s. 261-265, Cons. XL. *De morbis mulierum ante partum, in partu et post partum*; s. 265-275 *Gravidarum regimen*.

²⁰⁰ Laurentius SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium, conscriptorum a praestantiss. atque exercitatiss. nostrorum temporum medicis liber singularis, Francofurti ad Moenum 1598*. Dále jen SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*.

Tento druhý způsob poučení se správně v našem umění nazývá „konsilia“. ... Cíle těchto konsilií jsou dva. Jedním se vzděčíme někomu vzdálenému, kdo nás žádá o názor na své momentální zdraví; druhým u chronických, dlouho trvajících a opakujících se nemocí poukazujeme díky [svému] pozorování (observatione!) na věci, které mohou zabránit a předejít novým útokům choroby.“²⁰¹

Dále se v předmluvě objevuje nový moment, který nebyl nikde předtím zmíněn: Scholz uvádí, že jsou lékaři, kteří tento způsob rad neuznávají a kárají jej, protože podle jejich názoru nelze dobře rozhodovat o nemoci podle toho, co jim na dálku někdo popíše, tedy bez řádného vyšetření pacienta. Jako oporu pro svůj názor citují Aristotelovo mínění „*qui ad pauca respicient, facile fallantur*“,²⁰² a též Galéna, který odmítal poradit na dálku epileptickému hochovi slovy: „*cum enim (inquit) puerum hunc nunquam viderim...*“²⁰³ Scholz tyto – z našeho pohledu oprávněné – námitky odmítl a snažil se dokázat smysl konsilií na sedmi bodech, které detailně rozebral. Nicméně jedním z nejdůležitějších protiargumentů je dlouhá tradice psaní konsilií, což dokazuje na dlouhém výčtu autorů sbírek od Baveria, Montagnany, až po své současníky.²⁰⁴ Dále dokládá, že u mnohých nemocí stačí výčet jen těch nejdůležitějších příznaků a je důležité, že většina pacientů má doma své lékaře, kteří nemoc popíší a zpracují informace z konsilií a pro léčbu je rozhodující jednotné mínění vícera lékařů.²⁰⁵ Jako pátý protiargument je uvedeno, že mnoho konsilií není určeno nemocným, ale rekonvalescentům nebo těm, kdo se nějaké nemoci obávají, tedy jako prevence.²⁰⁶ Šestáým bodem Scholz připomněl, že odmítnout žadatele znamená úplně jej nechat napospas nemoci a v sedmém vzpomněl, kolika lékařům již konsilia pomohla. Další argumenty jsou víceméně

²⁰¹ SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*, fol. 3r: „...valetudine, cum praeservanda, tum curanda, medendi ratio duplex esse solet. Aut enim Medicus, cognita morbi natura, ac consideratis omnibus, ut decet, circumstantiis, quid ex usu sit, quae fieri, quaeque non fieri oporteat, praesentibus ex arte coram praecipit, aut scripto, in quo et de morbo ipso et de illius curatione iudicium et sententiam suam explicat, absentibus agens succurrit. Hoc docendi in arte nostra genus posterius recte Consiliorum nomen obtinet... Duo autem praecipue horum Consiliorum fines sunt, unus cum iis, qui longius absunt, si nostrum de sua praesente in valetudine iudicium requirunt, gratificamur; alter, cum in chronicis et diuturnis, ac periodicis morbis, de earum rerum, quae impedire et intercipere 3v: novas invasiones possunt, observatione aliquid monemus.“

²⁰² Cit. dílo, fol. 3v: „ti, kdo rozhodují podle mála ukazatelů, se snadno spletou“

²⁰³ Cit. dílo, fol. 3v: „protože jsem (pravil) hochu nikdy neviděl...“

²⁰⁴ Cit. dílo, fol. 4r: „...numquam tamen rationes istae, vel si plures etiam sint, tantum valuerunt, ut Medicos superiorum aetatum, ac nostro quoque a Consiliorum utriusque generis communicatione absterrere potuerint.“

²⁰⁵ Cit. dílo, fol. 4v-5r: „...plerique, in quorum gratiam alibi consilia conscribuntur, Medicos suos, a quibus omnia, quae ab absentibus ordiantur, rite gubernari possunt, domi habere solent.“

²⁰⁶ SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*, s. 4v: „quo multa consilia non amplius aegris, sed vel convalescentibus, aut iis, qui morbum aliquem metuunt, ut praeservationi contra morbos inserviant, praescribantur.“

obvyklé, týkají se užitečnosti konsilií pro vzdělávání studentů, pro obecné zdraví a prospěch vědecké obce.²⁰⁷

Po výčtu jmen lékařů i laiků, jimž Scholz děkuje za pomoc při získávání konsilií, následuje seznam čtyřiceti autorů. Mezi jmény se objevují jak slavní univerzitní profesori (např. G. Rondelet, J. Sylvius, G. Capivaccio, T. Erastus, aj.), osobní či dvorní lékaři panovnických rodů (J. Crato, J. Alexandrinus, A. Vesalius, A. Seyller aj.), tak i dnes víceméně neznámí městští lékaři a praktici (J. Baudisius, B. Schneider, M. Ratzenberger, P. Sybellenus aj.). Celkem bylo ve sborníku uveřejněno 383 konsilií, rozdělených do částí na nemoci podle věku a pohlaví, jako u předcházejících Cratonových sbírek.²⁰⁸ Jak ovšem sám vydavatel upozornil, ne všechna byla vydávána poprvé, připojena jsou konsilia pocházející z předchozích svazků vydaných pod jména Cratona z Krafftheimu; ta ovšem byla údajně významně doplněna a vylepšena.²⁰⁹ Originálních konsilií má být 220, což je počet, který by jistě stačil na vydání kompletně nové knihy; Cratonových zcela originálních je z toho údajně 50, ale kontrola pravdivosti tohoto tvrzení by samozřejmě mohla přinést jiné výsledky. Před samotnými konsiliemi jsou bez vysvětlení či udání důvodu přidány dva Cratonovy lékařské spisy²¹⁰ a v závěru ještě pojednání lékaře Caspara Hoffmanna o lázních,²¹¹ dvě pojednání Cratona, týkající se horeček a moru,²¹² a Capivacciovo pojednání o správné kauterizaci,²¹³ čímž se spis rozrostl do rozměrů přímo enormních.

Z pochopitelných důvodů se v řadách autorů objevuje řada jmen lékařů spojených s císařským dvorem: Crato, Monau, Alexandrinus, Dodoens; za pozornost stojí skutečnost, že ve sborníku se ocitlo i deset údajně zcela poprvé vydaných konsilií z pera profesora univerzity v Montpellier, Guiellma Rondeleta;²¹⁴ další byla uveřejněna v 6. knize „Cratonových“ konsilií

²⁰⁷ Cit. dílo, fol. 5v.-6r: „*Consilia...aliis etiam Medicinae studiosis, qui ea legerint ...non dubito profutura cum aut publicae hominum saluti consulerem; tum ut studium meum bene de multis promerendi posteritati teratum facerem, liberali pectore communicare volui ..., ac Reipublicae literariae modis omnibus gratificandi cupidissimo, profesa sunt: ...*“

²⁰⁸ *Morbi virorum et iuvenum* 304 konsilií; *Morbi puerorum* 15 konsilií; *Morbi mulierum* 55 konsilií; *Morbi virginum* – 3 konsilia; *Morbi puellarum* 5 konsilií.

²⁰⁹ SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*, s.4r. *Elenchus consiliorum...quorum ea, quae asterisco sunt notata, ac numero suo prisus edita longe superant, plane nova ac rara: Reliqua vero antea quidem sub Doctoris Iohannis Cratonis...nomine a me evulgata fuerunt. Verum editio praesens priore multo emendatior et locupletior, nonnulum quoque locorum restitutione melior...*

²¹⁰ SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*. „*Mikrotechné, seu parva ars Medicinalis*“ a „*Analogismus, sive Artificiosus transitus a generali methodo ad exercitationem particularem*“. Bez foliace.

²¹¹ Cit. dílo, s. 1061-1068.

²¹² Cit. dílo, s. 1069-1157.

²¹³ Cit. dílo, s. 1158-1164.

²¹⁴ SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*, první uvedené číslo patří konsiliu, druhé označuje stranu. 39/108; 90/235; 108/290; 123/338; 193/566; 197/574; 233/687; 293/837; 304/871; 349/975; 305/873; 325/920.

(viz níže).²¹⁵ Pokud se v německy mluvících zemích našel takto vysoký počet konsilií, bylo by s podivem, kdyby se nedala najít další i ve Francii; otázka, proč Rondeletova konsilia, která se dochovala evidentně v dosti vysokém počtu, nebyla vydána samostatně, nemůže být uspokojivě zodpovězena; příliš nízký počet důvodem zřejmě nebyl, ve sbírce lékaře Iohanna Matthea se sešlo v podstatě pouze devět konsilií (viz níže). Pravděpodobně by se to dalo vysvětlit oním odlišným francouzským postojem vůči tomuto žánru.

Zbývající dva svazky konsilií, o nichž byla řeč, tedy šestý a sedmý byly vydány společně v Hannoveru s třináctiletým časovým odstupem od Scholzovy sbírky, tedy již po smrti tohoto zakladatele edice.²¹⁶ Titulky šesté i sedmé knihy přinášejí sice stejnou informaci o Scholzově zásluze na jejich vzniku, nicméně jak bylo řečeno výše, jeho podíl na přípravě těchto svazků je dosti pochybný.²¹⁷ Obě publikace postrádají dedikaci, v šesté knize se sice objevuje Scholzova předmluva ke čtenáři, ovšem je totožná s předmluvou uveřejněnou v jeho sborníku konsilií z roku 1598.²¹⁸ Index konsilií je členěn obdobně jako předchozí, nicméně nikoli totožně; navíc je hned na začátku omluva za chyby v číslování, což nutně navozuje pocit, že přípravě vydání nebyla věnována náležitá péče. V šesté knize je zahrnuto rekordních 109 konsilií; Cratonovi opět náleží největší počet, tedy 28, ale řada z těchto konsilií byla již uveřejněna v předchozích sbírkách. Totéž platí i o zde zařazených konsiliích padovského profesora Cappivaccia – řada z nich byla vydána ve sbírce konsilií tohoto lékaře (viz výše) již několik let před tím; mohlo jít o neznalost obsahu Cappivacciovy sbírky, možná se v „Scholzově“ vydání neúmyslně objevily záznamy či opisy léčení toho samého pacienta, zaznamenané ovšem někým jiným než v případě Cappivacciova sborníku. Prokázání „nepůvodnosti“ dalších konsilií v této sbírce by vyžadovalo časově velmi náročný průzkum a porovnávání často znesnadněné dekapitací či drobnými úpravami; je však možné, že i konsilia dalších lékařů v této sbírce již byla publikována někde jinde.

Vedle Cratona z Krafftheimu a Cappivaccia se ve sborníku objevují konsilia ještě dalších dvaceti lékařů různé proslulosti; mezi jmény se však neobjevuje nikdo, kdo by nebyl

²¹⁵ Zde bylo vytištěno 5 konsilií.

²¹⁶ O podrobnostech i okolnostech přestěhování dědiců slavné tiskařské firmy André Wechela z Frankfurtu do Hannoveru roku 1597 viz blíže Ian MACLEAN, *Scholarship, Commerce*, s. 100.

²¹⁷ Ioannis CRATO, *Consiliorum et epistolarum Medicinalium Io. Cratonis ... liber sextus; nunc primum studio et opera Laurentii Scholzii ... in lucem editus*, Hanoviae 1611. Dále jen CRATO, *Consiliorum liber sextus*. Ioannis CRATO, *Consiliorum et epistolarum Medicinalium, Io. Cratonis ... liber septimus; Nunc primum labore et studio Laurentii Scholzii ... in lucem editus: Cui post Indicem Consiliorum, Analogismus, sive artificiosus transitus a generali methodo, ad exercitationem particularem D. Iohan. Cratonis... praefigitur*. Hanoviae 1611. Dále jen CRATO, *Consiliorum liber septimus*.

²¹⁸ CRATO, *Consiliorum liber sextus: „Ad Lectorem aequum et candidum proemium“*, fol. 6r: *Datum Vratislaviae in Aedibus nostro, die 26. Martii, Anno salutiferi partus 1598*.

citován v předchozích Cratonových sbírkách.²¹⁹ U osmnácti konsilií ovšem chybí jasné určení autora, což opět přispívá k dojmu nepříliš pečlivě připravené edice. I k tomuto svazku konsilií byla přidána korespondence různých osobností; nedá se říci, zda by se i v této části našly dopisy vydané již podruhé, ale je jisté, že se mezi korespondencí opět objevují dopisy zařaditelné jednoznačně mezi konsilia.²²⁰

Sedmý svazek je obdobou šestého; byl vydán roku 1611 v Hannoveru a jako u předchozí sbírky i zde chybí dedikace a předmluva. Po indexu konsilií, která již nejsou nijak tříděna, následuje obsažný traktát Cratona z Kraffttheimu, týkající se využití obecné metody v konkrétní praxi.²²¹ Dále se ve sbírce objevuje 106 konsilií od 21 autorů, jejichž jména většinou již známe z předchozích sbírek – pravděpodobně stejně tak i jejich publikovaná konsilia; opět se mezi nimi vyskytují jména významných italských, francouzských a německých profesorů medicíny i vpravdě neznámí zástupci lékařského umění.²²² V největší míře byla využita opět konsilia Johannese Cratona (29) a Girolama Cappivaccia (20); právě Cappivacciova konsilia dokazují nejzřetelněji trend vydavatelů přetiskovat již jednou publikovaná konsilia. Například XXIV. konsilium této sbírky se objevilo již ve čtvrté knize této řady jako konsilium XIX. (jde o již zmíněný spor Cappivaccia s lékařem salcburského arcibiskupa)²²³, nebo konsilium VIII. je přetiskem popisu případu, který vyšel v souborném vydání Cappivacciových děl jako záznam případu-historie(!) pod názvem *Historia caussaeque obitus nobilis cuiusdam adolescentis*.²²⁴ Podobná zjištění by se dala jistě učinit i u mnoha dalších autorů i jejich konsilií a u čtyř konsilií opět není jasně uveden autor. Toto vše zároveň s takovými drobnostmi, například že dvě Rondeletova „konsilia“ tvoří pouze recepty,²²⁵ vyvolává obdobný dojem, jako u šesté knihy: hlavním cílem vydavatele byla kvantita, nikoli kvalita. Jedinou pozoruhodností, která se v sedmé sbírce objevila, je snaha seskupovat konsilia týkající se jedné konkrétní nemoci do řady. Tak ve vydání najdeme

²¹⁹ Pouze pro úplnost uvádím příjmením veškeré osobnosti: Crato, Donzellini, Naevius, Cappivaccius, Hoffmann, Rondelet, Vesal, Seyler, Sylvius, Schoenfeldus, Paternus, de Paduanis, Baudisius, Curtius, Ratzenberger, Reserus, Stapedius, Acacius, Sybillenus, Stoius, Scheiderus.

²²⁰ CRATO, *Consiliorum liber sextus*, např. s. 31, *Epistola X. (Abraham Seyler) D. Iacobo Horstio, Physico Iglaviensi, S. scribis ad me Magnificum et Generosum Dominum N. N. Caesariae Maiestatis Consiliarium, Hypochondriaca Melancholia ultra annum molestari ... ac petis a me rationem medendi, ut tandem liberari a molestissimo malo possit.*“

²²¹ CRATO, *Consiliorum liber septimus, Analogismus, sive artificiosus transitus a generali methodo, ad exercitationem particularem*. Stránky traktátu nejsou ve vydání číslovány, ale lze uvést, že má 165 stran.

²²² Opět pouze pro případné další badatele uvádím příjmení dotyčných lékařů: Cappivaccius, Seyller, Rondelet, Crato, Pfeil, Donzellini, Sigismundus, Schaller, Gallus, Mattioli, Naevius, Hoffman, Scheider, Sylvius, Weiskopf, Francanzani, Tagaultius, Bottoni, Schurfius, Philippus.

²²³ Blíže viz pozn. č. 143.

²²⁴ CAPIVACCIIUS, *Opera omnia*, s. 997-998.

²²⁵ CRATO, *Consiliorum liber septimus*; Cons. IX., LXXV.

například sérii konsilií o léčení podágy od Rondeleta, Cratona, Seyllera a Cappivaccia²²⁶ a stejný postup nalezneme i u dalších nemocí, např. léčbě sterility.²²⁷

Skutečně důkladný rozbor všech výše uvedených sbírek, který by jistě přinesl mnoho dalších zajímavých informací, by byl časově značně náročný a v souvislosti s ostatními autory a sbírkami nadbytečný. Pro shrnutí lze říci, že z prvních pěti sbírek „Cratonových“ konsilií je sbírkou pouze první; u ostatních svazků, včetně Scholzova z roku 1598, jde o sborníky s konsilii několika desítek lékařů. V těchto sbornících a sbírce se objevuje na 390 konsilií, udávaných editorem za originální; Crato je pak autorem 146 z nich. Do výčtu jsem nezahrnula ony dva hannoverské sborníky, které byly zřejmě vydány až Wechelovými vnuky a jejich zpracování i účel vydání jsou poněkud odlišné.

O pět let mladším Cratonovým současníkem byl významný německý lékař **Reiner Solenander** (Reiner Gathmann 1524-1601) z Buderichu u Wesel; vystudoval medicínu nejprve v Lovani, ale od roku 1549 začal cestovat nejprve po italských lékařských fakultách v Bologni, Římě, Neapoli a Pise, kde byl posluchačem slavného, ale konfliktního profesora G. Argenteria, do jehož sporů se pak výrazně zapsal jako jeho obhájce.²²⁸ Poté navštívil i několika univerzit ve Francii. Svou kariéru zahájil jako lékař pro sirné lázně v italské Luce, ale po svém návratu do vlasti roku 1559 přijal funkci osobního lékaře vévody Wilhelma V. (1539-1592) z rodu Jülich-Kleve-Berg, kterou zastával téměř 40 let. Jako přítel a kolega lékaře Johanna Weyera (1515-1588), odpůrce čarodějnických procesů, dnes pokládaného za jednoho ze zakladatelů psychiatrie,²²⁹ i on bojoval proti pověrám, exorcismu a pronásledování čarodějnic. Solenander se stal autorem několika spisů; obzvláštní slávu mu vynesl spis o sirných pramenech, kterým se zařadil k průkopníkům balneologie, ale jediným ryze lékařským dílem jsou jeho konsilia, jejichž první část vyšla již roku 1558; kompletní vydání přišlo až po Solenanderově „penzionování“ roku 1596.²³⁰

²²⁶ Cit. dílo, Cons. XXVII.-XXX.;

²²⁷ Cit. dílo, Cons. XC.-XCII.

²²⁸ Blíže o osobnosti i sporu mezi Giovannim Argenteriem a osobním lékařem císaře Maxmiliána II. Juliem Alexandrinem i o Solenanderově úloze ve sporu viz SIRAIŠI, *Medicine and the Italian Universities 1250-1600*, s. 351-354.

²²⁹ <http://www.deutsche-biographie.de>

²³⁰ Reinerus SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones quinque, quarum prima ante annos triginta octo ... Lugduni edita cum consiliis ... Joannis Montani in 16 excusa. Reliquae quatuor ab autore iam recens additae*. Francofurti 1596. Dále jen SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*.

Své souborné vydání dedikoval svým pánům a zaměstnavatelům, tedy julišským vévodům.²³¹ Již v dedikaci uvádí okolnosti, které ho přiměly k prvnímu vydání svých konsilií před 38 lety a kde nám nevědomky zanechal cenné svědectví o způsobu shromažďování konsilií k jejich vydání i zájem o ně: „...můj přítel J. F. de Gabiano měl vydat tiskem slavná Montanova konsilia a když viděl, že ona kniha nenabývá patřičných rozměrů, požádal mě, jestliže jsem nějaká při svém léčení získal a uchoval, abych je přidal; souhlasil jsem tedy a dal jsem některá, jež připojil. A ačkoliv jsem věděl, že jsem nezkušený nováček, přece se mnohým líbila tak, že exempláře byly snadno rozebrány a žádný již u knihkupců nezbyl. Protože jsem ve své edici slíbil, že později přidám nějaká další (konsilia), stalo se, že mnozí lékaři z rozličných míst útočili téměř denně prosbami a výzvami, pokud nějaká mám, abych je zveřejnil: pokud by to nebylo ještě hotovo, alespoň první vydání, které vyšlo roku 1558 a již rozprodáno nebylo k dosažení, abych postoupil knihtiskaři. Protože jsem tedy u sebe našel ještě nějaká, pozorovaná pouze při mých denních léčebných zásazích,...“²³² Na následující stránce v předmluvě ke čtenářům ovšem Solenander zdůraznil jako důvod vydání svých konsilií „in gratiam medicinae candidatorum.“²³³

Sbírka je rozdělena na pět částí, do nichž bylo zařazeno celkem 136 konsilií; pacienti pocházeli přirozeně z vyšších, bohatších vrstev.²³⁴ Jejich jména jsou uvedena sporadicky, což je nám ovšem vynahrazeno četnými jmény ošetřujících lékařů; konsilia některých z nich byla rovněž uvedena v Solenandrově sbírce (sborníku).²³⁵ Jakkoliv Solenander před čtenáři vynášel velkou žádanost svých konsilií, pacienti ani jejich ošetřující lékaři rozhodně nepocházeli z nejvyšších mocenských kruhů; o jeho věhlasu však svědčí, že mezi zájemci o konsilia byli

²³¹ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium*, s. 2. Ill. principibus ... Ioanni Wilhelmo, duci Clivensium, Iuliacensium, ... comiti Marchiae et Ravesburgi etc et Alberto Frederico Marcgravio Brandeburgensi...etc et Philippo Ludovico et Ioanni fratribus ... ducibus Boiariae...epistola. Reinerus Solenander Budericensis, doctor ducis Clivensis.

²³² Cit. dílo, fol. 2r-2v: „... amicus meus Joannes Franciscus de Gabiano ... Montani celebra consilia sub typis haberet excudenda: videretque, quo liber iste in iustam magnitudinem non excresceret, me rogavit, ut si forte quae excepissem in curationibus meis, atque servassem, ea istis adderem: consensi tum et dedi quaedam, quae addidit. Ea licet rudis ego et tyro notassem: placuerunt tamen multis, ita ut exemplaria facile distraherentur, neque iam ullum apud Bibliopolas exemplar prostaret. Quoniam vero in mea editione promiseram, me porro alia paulatim additurum, factum est, ut multi ex diversis locis Medici pene quotidianis precibus et hortationibus contenderent, ut si quae haberem, communia facerem: vel si illud integrum non esset, saltem primam Editionem (quae anno 58 facta et iam distracta non inveniretur) Typographo concederem. Cum ergo quaedam invenirem apud me, solum in quotidianis curationibus meis observanta ...“

²³³ Cit. dílo, fol. 3r: Solenander *Medicinae studiosis salutem*.

²³⁴ Cit. dílo, např. s. 20, Cons. V. pro Ill. quadam Comitissa...; s. 71, Cons. XVIII. Pro mercatore Florentino ...; s. 80, Con. XX. Ad mercatorem Nurembergensem ...; s. 130 Cons. X. In difficultate auditus, D.Otoni ab Haym, Brunswicensis Ducis legato in Borussiam datum....Signato die sexto Septemb. 1573. In Regio monte Borussiae raptim; s. 124, cons. VIII. Pro Principe...; s. 198, cons. XXVII. In dolore capitis....Illustri et gen. Wilhelmo, Comiti a Schwartzenburg...

²³⁵ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 5, Con. II., In vertigine ... pro cive Lucensi ad Antonium Minutolum Lucensem Medicum; s.181, Cons. ad D. Petrum Spinam Doct. Medicum.

nejen lékaři a pacienti z rodného Německa, ale i ze zahraničí – ze zemí, kde studijně pobýval: Itálie a Francie (především z Luccy a Lyonu), ale i ze Španělska a Anglie.²³⁶ U vícerych konsilií jde jednoznačně až o dodatečný záznam po poradě s dalšími lékaři,²³⁷ kromě součinnosti s jednotlivými kolegy spolupracoval Solenander i s městskými lékařskými kolegií.²³⁸ Datace se objevuje asi u jedné třetiny konsilií; menší část je datována v 60. a 90. letech, větší pochází ze 70. a 80. let 16. století, tedy let nejaktivnější Solenandrový praxe. Pozoruhodný je i celkem vysoký počet uveřejněných „žadacích“ dopisů, které měly doplnit čtenářovy znalosti o pacientech; zajímavý je obzvláště jeden, kde je Solenander výslovně žádán o příjezd a osobní účast na léčbě, konsilium v podobě dopisu zákazník připouštěl až jako náhradní variantu a to výslovně s podmínkou, že s konsiliem pošle i instruovaného zkušeného chirurga.²³⁹ Mezi zajímavostmi, které lze objevit a na něž nelze neupozornit, je i konsilium určené pacientce méně významného lékaře, která propadla halucinacím a chtěla lézat; Solenander tento případ přeposlal svému již zmíněnému příteli-specialistovi Johannu Weyerovi „*ad informandum*“.²⁴⁰

Dalším autorem konsilií, nikoli jen sběratelem z německých zemí, byl **Diomedes Cornarius** (1535-cca1599), který se narodil ve Zwickau mnohem slavnějšímu otci, rovněž lékaři a především významnému filologovi, Janusovi Cornariovi.²⁴¹ Diomedes studoval medicínu v Jeně, Wittenberku a ve Vídni, oproti tehdejší zvyklostem nenavštívil italské univerzity a to vzhledem k proslulosti svého otce z překvapivých důvodů: v předmluvě svých

²³⁶ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium*, s. 121., *con. VII. Ad ... D. Ludovicum Perez Hispanum, ... ult. Octobri, Anno 84, Hambachi*; s. 113, *Cons. pro Ill...Domina Angla, ad excell. Doct. Waltherum Baylaeum in Angliae Oxoniensi academia medicinae professorem regium conscriptum consilium, ex literis D. Waltheri Baylaei ad Solenandrum pauca haec pro rescripto extracta.*

²³⁷ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium*, *Cons. XXI In febre ... pro ... cive Lucensi, habitum cum Medicis Genevensibus.*

²³⁸ Cit. dílo, s. 15, *Cons. III. Pro mercatore Argentinensi ... Affectus qui hunc virum, expertissimi medici, iam longo tempore male habuit...non morbus est, non causa morbi, sed symptoma, effectus scilicet a morbo productus... Lugduni*; s. 66, *Cons. XVI. In calculo... ad Fabricium nobilem Lucensem medicum ... Cum ante dies aliquot Elisabetam...curandam suscepissem, ...non secundum rationem succederent, consului ut unum ex celeberrimo vestrae urbis Medicorum collegio mihi coadiutorem deligerent: nam sic futurum ut coniunctis viribus, communicatoque consilio, natura adiuvante, facilius morbum depelleremus.*

²³⁹ Cit. dílo, *Sectio III.*, *Cons. VIII.*, s. 235 *Scriptum D. Schelii, de affectu ornatiss.viri Georgii Duicker, difficili ...ad Reinerum Solenandrum.* „*Aeger, mater ipsius, amita mea, nosque omnes tuam praesentiam petimus et flagitamus. Quod si propter urgentia tua negotia, quod etiam aulicis curis impediatis, fieri haud possit, rogamus, ut exercitatum in anatome et chirurgia Medicum, vestro consilio instructum, qui tutissime et foelicissime Medicinam faciat, ad nos quamprimum mittas ... 29.5.1576.*“ Solenandrova odpověď byla poslána 1.6.1576 z Kleve.

²⁴⁰ Cit. dílo, *Sectio IV.*, s.322, *cons.VII. Item de Virgine ... historia describitur ... Iohanni Wiero, praeclaro viro atque humanissimo. Lemgovii, Idibus febr. 1568.*

²⁴¹ Janus Cornarius (Johann Hagenbut, 1500-1558), profesor medicíny na univerzitě v Jeně a Marburgu, jeden z prvních vydavatelů Hippokratových spisů i spisů dalších autorit (Galéna, Dioskorida aj.) opřených důsledně o srovnávání dochovaných rukopisů.

konsilií uvedl, že řadu let před svou promoci musel praktikovat v Trnavě „in Ungarn“ kvůli nedostatku financí. Až roku 1568 si dodělal doktorát, byl přizván do profesorského sboru vídeňské lékařské fakulty a stal se osobním a dvorním lékařem mladšího bratra Rudolfa II., arcivévody Maxmiliána.²⁴² *Consiliorum medicinalium ... tractatus*, vydaný poprvé roku 1599, je jeho jediným spisem.²⁴³ Pozoruhodné je, že i tento spis vyšel na náklady knihkupce, nikoli zjevně ještě žijícího autora. Jako důvod vydání svých konsilií uvedl v dedikaci svému pánovi nejen pomoc studentům medicíny, ale i již praktikujícím lékařům, kteří se mohou potýkat s takto nelehkými případy.²⁴⁴ Dále v předmluvě ke čtenáři poděkoval vydavateli Cratonových konsilií Lorenzu Scholzovi za tento nápad, který mu vnukl uveřejněním Cornariova konsilia ve svém sborníku.²⁴⁵

V Cornariově sbírce je uveřejněno pouze 20 konsilií, ale další část knihy obsahuje 33 „*Observationes*“; tento autor tedy oproti jiným cítil rozdíl mezi konsiliem a pozorováním-záznamem a oddělil oba úzce příbuzné žánry i v rámci jedné knihy.²⁴⁶ U konsilií přesná jména pacientů neudával, avšak z uvedených titulů je zřejmé, že pocházeli z vyšších vrstev. Velmi důsledně je uváděna datace konsilií i pozorování, sepsaných v 70. až 90. letech, i jména lékařů, kteří se na případech podíleli.²⁴⁷ Velmi pečlivě je u „pozorování“ zaznamenáno i místo a případní svědkové; mezi jmenovanými kolegy se objevují většinou městští lékaři, nebo dvorní lékaři z německých vévodských dvorů, ale i několik lékařů spojených s císařským dvorem, například Bartholomeo Guarinoni, Ottaviano Rovereti, Peter Monau, aj. Jednotlivá konsilia jsou velmi obsažná a detailní, Cornarius nevynechával žádnou ze tří složek konsilií. Pozoruhodné je šesté konsilium, u něhož je uveřejněn i „žádací“ dopis; autorem byl evidentně nikoli ošetřující lékař, ale manžel pacientky, který kromě vypsání

²⁴² August HIRSCH, *Biographisches Lexikon de hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, 2, Wien-Leipzig 1885, s. 80.

²⁴³ Diomedes CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium habitorum in consultationibus a clarissimis atque expertissimis, apud diversos aegrotos, partim defunctis, partim adhuc superstitibus medicis, tractatus....*Lipsiae 1599. Dále jen CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus*.

²⁴⁴ CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus*. „*Hic tractatus ... multis et philosophiae et medicinae studiosis, candidatis praesertim, ac medicam artem exercentibus, iucundus et utilis futurus, quasi utilitates ab aliis doctis viris, quam a me commendari malim. Hoc tamen negare haud possum, in actu practico, praecipue vero in casibus nonnullis difficilioribus se extricandis, non exiguum auxilium allaturum.*“

²⁴⁵ Cit. dílo, s. 1.

²⁴⁶ CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus....Observationum Medicinalium partim ab autore Diomede Cornario, partim ab aliis doctrina et eruditione excellentissimis viris annotatae praemeditationes.*

²⁴⁷ Právě tato důsledná a chronologicky řazená datace vzbudila pozornost i u dalších současných historiků medicíny, zpracovávajících příbuzné žánry. Blíže POMATA, *Praxis historialis*, s. 105-146. Tato autorka se ovšem zaměřila spíše na jeho „*Historiae*“; mylně Cornaria považuje za osobního lékaře císaře Maxmiliána II.

potíží zmínil finanční otázku opatření léčiv v lékárně; o finanční odměně pro lékaře za napsání konsilia se však žádná informace neobjevila.²⁴⁸

Ani zde se jména pacientů neobjevují, titulatura nicméně naznačuje vyšší původ pacientů. Jako příklad i zajímavost by mohl sloužit případ bohužel nejmenovaného moravského šlechtice, kterému jakýsi fušer dal k neškodnému projímadlu 12 gránů antimonu, za což jej Cornarius velmi ostře odsoudil.²⁴⁹ Zajímavý je i popis choroby „*febris epidemica*“ z roku 1580, což byl asi anglický pot.²⁵⁰ Následujících 21 „historií“ zachycuje různé neobvyklé až monstrózní případy, které se v oné době rovněž těšily velké popularitě.²⁵¹ Je pozoruhodné, jak svým zaměřením i pseudoautentickým zachycením připomínají články v současném bálvárním tisku.

Dalším Němcem, který se zasloužil o rozšíření konsiliární literatury, byl **Thomas Mermann** (1559-1622). Thomas Mermann von Schönberg und Aufhofen se narodil v Kolíně nad Rýnem v zámožné rodině. Zpočátku se věnoval v italské Pise studiu filozofie, kterou zde pak i přednášel tak úspěšně, že si získal náklonnost Cosmy Medicejského. V Pise následně vystudoval ještě medicínu a s doktorátem se vrátil do rodné země, kde působil u několika významných šlechticů jako osobní lékař. V této funkci nakonec „zakotvil“ u bavorských vévodů, kteří jej využívali i jako politického poradce a diplomata.²⁵² Mermannovy „*Consultationes ac responsiones medicae*“ vydal až půl století po jeho smrti významný lékař, profesor medicíny a autor konsilií, Franz Ignaz Thiermair (+1679), jemuž vděčíme i za

²⁴⁸ CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus.*, s. 64, Cons.VI. *De sinistrae scapulae dolore ... pro generosa domina in Hungaria habitante.* „Ad literas sequentes responsum fuit datum, ut consequenter videre licet, ... s. 65, „*Quae quum ita sint, etiam atque etiam excellentiam tuam rogamus, pro sua benevolentia et pietate, nobis sano consilio proprietatem morbi indicie, et oportunitis auxiliis consulere velit et quaecunq; necessaria erunt in apotheca, a modo praesenti homine coemi et ad nos deferri, cum omni instructione curet, ut Deo favente, operae excellentiae tuae, domina uxor nostra pristinae valetudini restituatur.*“

²⁴⁹ CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus....Observationes*, Caput IV., s. 8-10. Tato skutečnost je zvláštní, v císařství – oproti jiným zemím – byl antimon jako lék tolerován. O tzv. antimonové válce blíže Ivo PURŠ, *Tadeáš Hájek z Hájku a jeho alchymistický okruh*, in: Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 437.

²⁵⁰ CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus....Observationes*, Caput VI. s. 21.

²⁵¹ Jako příklad lze uvést tehdy velmi rozšířený a populární příběh o zlatém zubu CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus....Observationes* „*De aureo dente enato in puero septennali*“, *Historia XX.*, s. 52, který Cornarius údajně převzal od očitého svědka, slavného Martina Rulanda. O této zázračné události v dobových souvislostech viz blíže Robert JÜTTE, „*Ein Wunder wie der goldene Zahn*“. *Eine unerhörte Begebenheit aus dem Jahre 1593 macht Geschichte(n)*, Ostfildern 2004.

²⁵² Z věrnosti k nim údajně odmítl i nabídku stát se osobním lékařem císaře Rudolfa II.; vzhledem k výše zmíněným službám, které bavorským pánům prokazoval, a kteří jistě počítali s jeho využitím u císařského dvora, lze pochybovat, že to byl skutečně Mermann, kdo službu odmítl.

Mermannův životopis.²⁵³ Jeho otec, rovněž profesor medicíny, Thomas Thiermair, byl Mermannovým průvodcem a učedníkem v jeho posledních letech a pravděpodobně jeho zásluhou se dochovala i řada Mermannových konsilií.

Již na titulní straně sbírky je řečeno vše podstatné, co nás může zajímat: editor shromáždil konsilia „s velkou horlivostí z porůznu roztroušených rukopisů“ a část konsilií byla přeložena do latiny z němčiny a italštiny a rozšířena poznámkami.²⁵⁴ Bez zajímavosti není ani to, že tisk vyšel na náklady tiskaře. Dílo bylo dedikováno eichstadtskému biskupovi Marquardovi. Objevuje se zde i důkaz o splývání označení „*consilium*“ a „*consultatio*“, neboť v dedikaci spisu „*Consultationes ac responsiones*“ Thiermair uvádí: „*Quod Thomae Mermannii, ... protracta consilia ...*“

V předmluvě „*Ad Lectorem*“ nám editor opět zanechal několik cenných informací o okolnostech shromáždění Mermannových konsilií: „*Shromáždil jsem ovšem tato konsilia z různých rukopisů tam i onde buď náhodně zakoupených, nebo od přátel zapůjčených či odjinud mně laskavě zaslaných. Přispělo mi mnoho slavných mužů ... Mezitím se zjistilo, že náš Mermann, věhlasný u vzdělanců, vládců a jejich archiatriů sepsal a dal mnohem více, ba bezpočet lékařských odpovědí, které se dosud možná skrývají v různých rukou. Víím, že si Mermann často stěžoval, že mu obtíže s dopisy a pouhé odepisování zabírá téměř celý den. A protože již řečené dopisy Mermann většinou diktoval německy a ve chvatu svým sekretářům (nikdy totiž tomuto předobrému muži, jemuž byla vši sláva cizí, nepřišlo na mysl vydat taková psaní tiskem veřejnosti), musel jsem je napřed přeložit do latiny, uspořádat a seřadit do knih; doplnit nedostatky, pokud se nějaké vetřely vinou času a výrazem, a to činností, kterou jsem si, přiznávám, coby člověk velice zaměstnaný jinou prací, takřka hnusil. Ovšem abys, čtenáři, věděl, které odpovědi Mermann diktoval německy nebo italsky, takže mnou byla přeložena do latiny, označil jsem všechny ... hvězdičkou.*“²⁵⁵ Ačkoliv patří tato slova z předmluvy lékaři

²⁵³ Franz Ignaz Thiermair promoval v Padově, od roku 1656 byl profesorem teor. medicíny na univerzitě v Ingolstadt, roku 1661 převzal i křeslo pro anatomii a velmi se zasloužil o provedení univerzitní reformy a pozvednutí úrovně výuky. Roku 1664 byl povolán do Mnichova coby osobní lékař, ale další osudy jsou neznámé. August HIRSCH, *Biographisches Lexikon de hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, 5, Wien-Leipzig 1887, s. 652.

²⁵⁴ Thomas MERMANNUS, *Consultationes ac responsiones medicae, ... Opera et studio Francisci Ignatii Thiermairii, ... Ex variis manu-scriptis hinc inde sparsis, magna diligentia conquisitae: partim ex Germanico et Italico idiomate in Latinum versae. Partim in multis locis, annotationibus et remediis succedaneis, auctae, Ingolstadii 1675.* Dále jen MERMANNUS, *Consultationes*.

²⁵⁵ MERMANNUS, *Consultationes*. „*Collegi autem consilia ista ex variis manu-scriptis hinc inde vel casu coemptis, vel ab amicis mutuatis, vel aliunde mihi liberaliter transmissis. Contulere hic suma mihi operam multi Viri Clarissimi, praecipue vero ... Interim dubium non est, longe plura imo fere innumera Mermannum nostrum apud viros eruditos, principes, istorumque archiatrios notissimum, conscripsisse et dedisse medica responsa, forsitan in diversorum manibus adhuc latitantia: audio conquestum esse saepius, quo molestia epistolarum et scriptitandi negotio propemodum solo, integer perierit sibi dies. Et has modo dictas epistolas, cum magna ex*

žijícímu o několik generací později, nemůže být pochyb, že i řada dřívějších sborníků či sbírek konsilií vznikla obdobným způsobem.

Za těchto okolností tedy Thiermair vydal v této sbírce celkem 219 konsilií Thomase Mermanna, rozdělených do osmi knih podle druhu nemocí.²⁵⁶ Velkou částí jsou zde zastoupené skutečné „rady na dálku“ určené kolegovi-lékaři; kupodivu se objevuje velmi často i přesné datum a místo sepsání konsilia, ale konkrétní jméno pacienta sporadičtěji. Z titulatur je zřejmé, že pacienti opět pocházeli z vyšších vrstev, nechyběli mezi nimi i představitelé Habsburků, Hohenzollernů, nebo slavné rodiny Fuggerů;²⁵⁷ několikrát je otištěn i dochovaný žadací dopis. Většina datovaných konsilií spadá přirozeně do doby, kdy byl již Mermann uznávaným praktikem, tedy byla psána od 80. let 16. století obvykle v Mnichově, nejpozději datované konsilium nese letopočet 1612.

Za zmínku a jako důkaz selektivního výběru tištěných konsilií stojí první konsilium, kde se v závěru objevuje editorova poznámka, že lékař pacientky odepsal následujícího měsíce zpět, aby informoval, že léčba proběhla dle rady a dotázal se na další postup; Mermann odpověděl dalším konsiliem, ale tato korespondence již do tisku zařazena nebyla.²⁵⁸ Občas se objevuje editorova poznámka, že u konsilií nebyly dochovány některé části, obvykle recepty, které pak byly doplněny podle receptů z Mermannových konsilií k obdobným nemocem.²⁵⁹ Zřejmě komunikoval občas přímo s pacienty.²⁶⁰ Ve sbírce bylo vytištěno i několik „žadacích“ dopisů, z nichž nejzajímavější je Mermannova prosba o konzultaci pro něj

*parte Mermannus idiomate Germanico et stylo subitario (nunquam enim viro huic optimo et ab omni gloria alieno talia scripta edendi et in publicum proferendi animus fuit) amanuensibus suis dictasset, debebant a me primum in Latinum idioma verti: in ordinem et libros redigi: defectus, si qui temporum et describentium incuria irrepserunt, suppleri; labore, fateor, mihi plane fastidioso, homini praesertim in aliis occupatissimo. Verum ut scias lector, quoniam responsa Mermannus Germanice vel etiam Italice dictarit, atque adeo a me in Latinum idioma versa sint, notavi illa omnia statim sub consultationis titulo sequenti asterisco *.*

²⁵⁶ MERMANNUS, *Consultationes, Liber primus de morbis capitis, hujusque partium* (35 konsilií); *Liber secundus de affectibus faucium, colli et pectoris* (21 konsilií); *Liber tertius de ventriculi et intestinorum vitiis* (32 konsilií); *Liber quartus de hepatis ac lienis partiumque vicinarum accidentibus, praecipue de affectionibus hypochondriacis* (43 konsilií); *Liber quintus de renum, vesicae ac genitalium incommodis* (30 konsilií); *Liber sextus de mulierum morbis* (18 konsilií); *Liber septimus de malis externis et cutaneis, nec non articularum doloribus* (33 konsilií); *Liber octavus de febribus* (7 konsilií)

²⁵⁷ Cit. dílo, s. 84, I. kn. Cons. XXVIII., *Oculorum affectus pro Serenissima Archiducissa. Ad medicos ordinarios. Monachii 1609*; s. 212, III. kn., Cons. XXII., *Pro Ill. comitissa...*; s. 238, IV. kn., Cons. I. *Impuritas hepatis pro Serissimo Archiduce Ferdinando Juvene. Ad Philippum Menzelium Medicum Professore Ingolstadiensem ... Monachium 1591*; s. 356, V. kn. Cons. VIII. *Renum calculi ... pro quibus Ill. Baro Dominus Marcus Fuggerus remedia petit ... aj.*

²⁵⁸ MERMANNUS, *Consultationes*, I. kn. Cons. I., s. 1, *Porrigo capitis ... pro virginie nobili ... Monachii 1587, 4. April*; s. 6 NB. *Eodem anno, mense Maii, rescriptum a medico ordinario, hanc curam esse peractam ... Responsum est a Mermanno ...*

²⁵⁹ Cit. dílo, I. kn., s. 41., Cons. III. NB: *„In hoc Consilio defuere medicament a... Interim tamen spero, ea fere me substituissse, quae Mermannus alias in similibus praescribere solitus est.“*; obdobně Kn. I., Cons. XI., s. 44.

²⁶⁰ Cit. dílo, s. 48, I. kn. Cons. XIV. *Melancholia cum...pro madam foemina conjugata. Ad Maritum Virum honestum. „Ad ea, quae de uxore tua scribis, ...“*

samého, s nímž se obrátil na svého kolegu.²⁶¹ Ačkoliv většinu tvoří jistě dopisy-odpovědi na psanou žádost, několikrát Mermann vyjádřil nespokojenost nad „radami na dálku.“²⁶² Najdou se i jen záznamy spadající pod žánr „*historiae*“.²⁶³

Z katolického Bavorska se s dalším německým lékařem přesuneme do luteránského Saska-Anhaltska. **Johannes Wittich** (1537-1596), se narodil ve Výmaru; medicínu studoval v Jeně a ve Vídni, po studiu praktikoval v Sangerhausenu a Eislenbenu, působil nějaký čas i jako lékař hraběte Mansfelda-Vorderort. Roku 1578 se stal osobním lékařem hrabat ze Schwarzburgu a zároveň působil jako městský lékař v duryšském Arnstadtu. Je autorem několika děl týkajících se přírodních věd a medicíny, většinu ovšem napsal německy.²⁶⁴ Jeho sborník konsilií byl vydán posmrtně latinsky péčí jeho syna, který jako editor zohlednil fakt, že uveřejnil i korespondenci, konsilia a „žádací“ dopisy dalších lékařů.²⁶⁵

V úvodu díla, dedikovaného saskému kurfiřtovi Kristiánovi II., editor vyzdvihl zásluhy svého otce, který se snažil pomáhat trpícím, přestože byl již sám těžce nemocen. „*Můj otec byl tak přičinlivý, že zaznamenával pravdivě nejen své případy, ale zachycoval a odevšad sháněl ze všech sil i konsilia jiných vynikajících lékařů, a to pouze za tím účelem, aby jakoby vydával účet z jemu svěřeného bohatství, nedržel je v tajnosti doma, ale vydal je jednou veřejnosti. Začal překládat konsilia z němčiny od latiny, což po otcově smrti nakonec dodělal M. Erasmus Hedenus.*“²⁶⁶ Důvodem shromáždění konsilií tedy bylo údajně – jako u jiných – přinést úlevu nemocným a snaha vylepšit lékařské vědění. Přínosné jsou kromě jiného dvě informace, předně že konsilia byla přeložena do latiny teprve kvůli vydání a dále že dílo vyšlo na náklady knihkupce, nikoli syna. Za okrajovou zmínku stojí i poznámka Witticha juniora, když v dedikaci zachytil vzpomínku na děda svého patrona, saského kurfiřta Augusta, který

²⁶¹ Cit. dílo, IV. kn., Cons. XXVIII. s. 300, *Hypochondriaca aliaque graviora, quae ipus Mermannus perpessus est, symptomata. Ad Henricum Boterum Medicum. Monachium 1600.*

²⁶² Cit. dílo, kn.VII., Cons. XVI. s. 500. „*De affectu cruris, a reverendo patre Mario in schedula breviter descripto, sine autopsia recte judicare est difficile, ...*“.

²⁶³ Cit. dílo, kn. I., Cons. XVI. s. 52. *Delirium cum furore in juvene nobili. Ad medicum quendam.* „*Cum nuper hinc discederet serenissimus archidux Ferdinandus, reliquit apud nos juvenem, qui ...*“.

²⁶⁴ ADB. Proslavil se však hlavně výchovným spisem pro děti *Ecclesia domestica Wittichiana.*

²⁶⁵ Iohannis WITTICHIUS, *Nobilissimorum ac doctissimorum Germaniae medicorum consilia, observationes atque epistolae medicae. Lipsiae 1606... Addita est Methodus componendi theriacam et praeparandi ambram factitiam D. Iohannis Pontani.* Dále jen WITTICHIUS, *Medicorum consilia.*

²⁶⁶ WITTICHIUS, *Medicorum consilia, Epistola dedicatoria*, s. 1. „*...vel aegris opem salutarem tulit, suoque consilio juvit, vel aliquid meditatus est, quo et artem medicam augeter ... Tanta fuit parentis mei industria, ut non tantum suas curationes fideliter annotaret, sed et aliorum praestantissimorum medicorum consilia calamo sedulo exciperet et undique conquireret, ad eum duntaxat finem, ut tanquam de talento sibi commisso rationem redditurus, ea secreta domi non asservaret et occultaret, sed in publicum aliquando emitteret. Germanica curationum consilia in latinam linguam transferre coepit, quibus tamen extremam manum M. Erasmus Hedenus post obitum parentis imposuit.*“

„... *nobilissimam et nunquam satis commendatam hermeticam philosophiam et medicinam, quam chemiam vocant, indefesso studio excoluit...*“²⁶⁷ Jak se zdá, Wittich ml. tento postoj zcela schvaloval.

Vedle jména Johanna Wittichia je v následujícím seznamu uvedeno dalších 20 jmen výhradně německých lékařů, kteří přispěli svými konsilii; několik z nich nelze identifikovat, patrně patřili k okruhu nepříliš významných městských lékařů. V hojnější míře jsou ovšem zastoupena jména významných představitelů německé „*rei publicae medicae*“, například profesora heidelberské univerzity Thomase Erasta, sorbonského profesora (německého původu) Guinthera von Andernach, profesora frankfurtské univerzity Jodocha Willichia, nebo Cratonova přítele, významného norimberského lékaře a humanisty Joachima Cameraria a dalších. Ve sborníku je obsaženo (bez rozdělení do žánrů) 80 konsilií, dopisů a pozorování. Datace není výjimkou, méně často se objevuje místo sepsání nebo jména pacientů, kteří ovšem podle titulů pocházeli z bohatých vrstev.²⁶⁸ Mezi konsiliáři se hojně objevuje jméno a konsilia profesora medicíny a prvního rektora univerzity v Jeně Johanna von Schrötera (1513-1593), který působil i jako osobní lékař saského vévody Johanna Fridricha II.²⁶⁹ Od tohoto lékaře pochází 34 konsilií, tedy takřka polovina celé sbírky; z jakého důvodu se sám Schröter nebo jeho žáci či potomci nepříčinili o samostatné vydání tolika konsilií tak významné postavy, zůstane asi navždy nezodpovězeno.

Každý ze zahrnutých lékařů má samozřejmě (pokud se dá spolehnout na věrohodnost překladu z německého originálu do latiny) vlastní styl psaní konsilia, které je podle dalších okolností různě detailní. Pozoruhodným příkladem vzniku hromadění konsilií je případ pacienta, kterému se postupně věnovalo písemně několik lékařů.²⁷⁰ Autora prvního konsilia se zatím nepodařilo identifikovat, další tři konsilia pocházejí evidentně od ordináře z téhož města jako pacient. Protože již pacient zjevně ztrácel trpělivost, je třetí konsilium velmi podrobné; jednotlivé položky šesti „*res non naturales*“ byly rozebrány ve zvláštních pojednáních. Pacient přesto nebyl spokojen a požádal o radu dalšího lékaře, jemuž zjevně poskytl předchozí konsilia od jeho kolegů; následuje nové konsilium tohoto lékaře a tři samostatné

²⁶⁷ WITTICHIUS, *Medicorum consilia*, s. 3.

²⁶⁸ Cit. dílo, Cons. II., s. 9. ... *pro generoso quodam comite*; cons. LXXII., s. 521 ...*pro quodam Cancelario Mansfeldico*.

²⁶⁹ Blíže viz ADB.

²⁷⁰ WITTICHIUS, *Medicorum consilia*, s. 107, Cons. XIII., *In catarrho ...pro quodam Rectore Scholae Isleb. Ordinatum a clarissimo viro D. D. Matthaeo Ratzenbergero, Medico praeclaro*; s. 112, Cons. XIII. *D. D. Simonis Wilden in eodem affectu pro eadem persona*; s. 114, Cons. XV. *Alterum D. D. Simonis Wilden*; s. 116, Cons. XVI., *Tertium pro eadem persona ordinatum a D. Simone Wilden, Physico Islebiano tunc temporis*, s. 128, Cons. XVII. *D. Doctoris Pontani pro eadem Persona*; s. 137, Cons. XVIII. *Sequuntur quaedam epistolae medicinales Pontani ad praedictam personam*. (napsáno v Gotě, datováno rokem 1556, tři rokem 1557).

dopisy s vyjádřením a rozbořem správnosti předchozí léčby. Zajímavých okamžiků, které by bylo dobré blíže rozebrat a zhodnotit, je i v následujících konsiliích celá řada a nelze dodat nic jiného, než že – obdobně jako další konsiliární sbírky – by si i tato zasloužila zvláštní podrobnou studii.²⁷¹

Poslední německý autor konsilií, **Johannes Mattheus**, byl vybrán kvůli specifickému důvodu vydání i celkovému pojetí sbírky, jejímž spojujícím prvkem je léčba jediného pacienta.²⁷² Osobní data tohoto editora ani bližší životní osudy nejsou známy, ale díky zmínce ve sbírce konsilií víme, že byl posledním osobním lékařem markraběte Ernesta Fridricha z Baden-Durlachu (1574-1604). Po smrti svého pána roku 1604 pokračoval ve své kariéře jako městský lékař v Hannoveru a poté jako profesor v bádenském Singenu. Kromě této zmíněné knihy je ještě autorem pojednání o bádenských lázních, které vydal v témže roce jako konsilia.

Nevelká sbírka konsilií nebyla dedikována žádné významné osobnosti, což je ve srovnání s ostatními autory výjimečné. Předmluva pro čtenáře, která začíná popisem způsobu léčby „*per analogismum*“ u Egyptanů (údajně z pera antického historika Strabona) a rozbořem vědecktějšího přístupu k léčbě založené na Hippokratovi a Galénovi, je z větší části věnována odsouzení lékařského fušerství.²⁷³ Různí „anabaptisté“, židé a potulní felčari údajně obklopovali jeho pána, sužovaného 8 let různými problémy, a za velkou úplatu mu slibovali uzdravení. Již z tohoto úvodu jasně vysvítá pravý důvod vydání této sbírky konsilií: „... *Proto aby všichni poznali ony hlouposti /fušerů/ a zároveň bylo učiněno zadost prosbám mnohých lékařů, kteří ještě nyní touží zvědět, jakou nemocí trpěl zbožně zesnulý vládce, a jaké byly názory tehdejších lékařů na ni. Hle vychází mé dílo, které zachycuje, jaká konsilia byla pro vznešeného pána na různých místech sepsána a všechna se sešla v mých rukách, který jsem, ač nehoden, vedl pánovu léčbu ... Připojil jsem i „tajnosti“ některých empiriků, aby byly jako mraky rozehnané rozšířené hlouposti, lži, zřetelná protiřečení si fušerů, dětské nesmysly,*

²⁷¹ Jako příklad kamínku do nepřilíš probádané mozaiky vztahů a komunikace mezi pacientem a lékařem může posloužit konsilium LXVI. WITTICHIUS, *Medicorum consilia*, s. 473, LXIII., *Consilium pro robusto pharmacopoeo Magdeburgico*, „*Denuo consilium meum, mi Dionysi, cum expetas, teque doceri cupias, quid deinceps tentandum tibi sit in morbo tuo, cuius hoc tempore iterum insultus percipis: scito me iis etiamnum assentiri mediis, quae a D. D. Ioh. Naevio et me quoque praescripta tibi prius fuere. Consulo igitur...*“

²⁷² Ioanis MATTHAEUS, *Consilia medica diversorum auctorum, Pro Ill. Principe...ErnestoFriderico, Marchione Badense, Francofurti 1608*. Dále jen MATTHAEUS, *Consilia medica*.

²⁷³ MATTHAEUS, *Consilia medica*, fol. 1r:-3r: Strabonův popis se týká vynášení nemocných na ulici, aby jim kolemjdoucí, kteří mohli být vyléčeni z podobných příznaků (!), poradili ten správný způsob léčby.

babské povídačky a konečně pokusy plné nebezpečí....“.²⁷⁴ Následuje záznam léčby pacienta, použitých léčiv i jména většiny lékařů i léčitelů za posledních 6 let vladařova života. Spis byl tedy jednoznačně vydán jako obhajoba korektnosti léčby univerzitně vzdělaných lékařů, zejména ovšem editora; cílem bylo jasně ukázat na ty zodpovědné za smrt pacienta a očistit se z jakéhokoliv podezření. Do sbírky editor shromáždil devět konsilií, z nichž pouze jediné sepsal osobně; tři pocházejí od profesorů lékařské fakulty v Heidelbergu, tři od osobních lékařů významných šlechticů, jedno zřejmě od paracelsovského lékaře a jedno dokonce od španělského teologa.²⁷⁵ Všechna konsilia jsou přesně datována – vznikla mezi roky 1599 a 1601 – a jsou uvedena i místa sepsání či odeslání. Editor sborníku konsilia seřadil podle časové posloupnosti a ke každému sepsal podrobný rozbor a posudek. Absolutně nejhůře dopadl přirozeně alchymicky orientovaný paracelsián Balduinus Clodius a „*Franciscus Bornius Hispanus de Madrigal Theologiae doctor*“, jehož fušerství odsoudil Mattheus prostřednictvím zřejmě populárního disticha.²⁷⁶

V jeho komentářích se ovšem objevují i jména dalších více či méně známých lékařů, kteří i nepatrným způsobem zasáhli do léčby Ernsta Fridricha, mezi nimiž byl i slavný Felix Platter.²⁷⁷ Opakovaně jsou zmiňovány i zásahy fušerů, kteří zřejmě dostávali od nemocného značné finanční sumy.²⁷⁸ Po konsiliích a komentáři přidal editor překvapivě ještě jeden příspěvek „*Ad lectorem*“, kde zveřejnil konsilium psané vlastnoručně jeho autorem, italským

²⁷⁴ MATTHAEUS, *Consilia medica*, fol. 3v:-4r: „*Quae propter ut nugae istae omnibus innotescant et simul Medicorum complurium precibus satis fiat, qui etiamnum pie defuncti Principis morbum, quo laboravit, quaeque de eo Medicorum tum temporis iudicia fuerint, scire cupiunt. Ecce in lucem mea opera prodeunt, quae pro Illustri Principe consilia medica et locis diversis scripta sunt et in manus meas, qui licet indignus, sexennium Principi medicinam feci, venerunt omnia. ... Adiunxi vero etiam Empiricorum quorundam secreta, ut scilicet nugae et mendacia sparsa et disseminata, ceu nebulae dispergantur, evidentes medicastroorum contradictiones, pueriles absurditates, aniles fabulae, experimenta denique omni periculo plena, magis et magis elucescant.*“

²⁷⁵ Za zmínku stojí především slavný Petrus de Spina, osobní lékař porýnského kurfiřta, a neméně známý Iacobus Mosanus, osobní lékař Mořice Hessenského. Blíže o významu této postavy viz SALLOCH, *Das hessische Medizinwesen*, s. 60-64.

Blíže <http://archiv.ub.uni-marburg.de/diss/z2006/0697/pdf/dss.pdf>. (Poslední přístup 20.4.2015)

²⁷⁶ MATTHAEUS, *Consilia medica*, s. 32. „*Fingunt se Medicos quivis Idiota, sacerdos; Effrenis Monachus, plena[ue] fraudis anus.*“

²⁷⁷ Cit. dílo, s. 142. „*Ceterum eodem anno cum Clarissimus Medicus Felix Platerus Durlachum transiret et Cels.sua officii causa salutaret, inter alia remedia, quae in deliberationem veniebant, mentio fiebat ...*“ O návštěvě Felixe Plattera blíže Werner BAUMANN, *Ernst Friedrich von Baden-Durlach, Felix Platter und Poland*, *Theologische Zeitschrift*, 59, 2003, č. 4, s. 336.

²⁷⁸ Cit. dílo, s. 87-88. „*Hoc tempore iudaeus quidam commendatione comitis cuiusdam Rhenensis se insinuaverat, qui certis characteribus auro inclusis mirandos promittebat effectus, insignis et urinarum inspector haberi volebat*“ Tamtéž, s. 105. „*Longum esset, benevole lector, omnium, qui empirici haberi volunt, nugae et vanitates hic commemorare, quas tamen multi tantopere Ill. Principi hoc tempore commendabant, ..Ante alios erat quidam hexagenarius, natione Gallus nomine Theodoricus rerum anturalium plane imperitus,...*“ Tamtéž s. 106. „*... quidam Thomas Rhetus ... insolentior factus Illustrissimo Principi sub pretio vel remuneratione 2000 flor. suam operam addicebat.*“

lékařem Girolamem Donzellinim.²⁷⁹ V závěrečném epilogu kromě receptů na léčbu podagry od dalších slavných lékařů již jen konstatoval, že Ernst Friedrich zemřel 13. 4. 1603 ve věku 44 na katar, který se přidružil k předchozí podagře.²⁸⁰ Historici, kteří pojednávali o životě tohoto šlechtice, přirozeně nevěnovali lékařským spisům pozornost, takže např. Werner Baumann, autor detailní životopisné studie „Ernst Friedrich von Baden-Durlach“ o nemoci a konci tohoto šlechtice jen poznamenal, že roku 1600 Ernst Friedrich děkoval kurfiřtovi za přenechání jakýchsi lékařů.²⁸¹

Shrnutí

Vybraní představitelé konsiliární literatury z německy mluvících zemí pocházeli z politicky i nábožensky rozmanitých oblastí. Odhlédneme-li od takřka neoddělitelnosti postavy Cratona a Scholze, do výběru bylo zahrnuto sedm lékařů. Pokud se podíváme na jejich stručné životopisy, zjistíme, že až na tři postavy - Cornaria, Witticha a Matthea – využili všichni možnosti „*peregrinationis*“ a obohatili své vědomosti na různých italských univerzitách, Solenander si odnesl zkušenost i z fakult francouzských. Naprostá většina z nich rovněž zahajovala svou profesní kariéru v roli městských lékařů; v této funkci setrval pouze Lorenz Scholz, ostatní postoupili na oceňovanější (a lépe placená) místa osobních lékařů k více či méně významným německým dvorům či šlechticům, Crato ovšem dosáhl mety zcela nesrovnatelné s ostatními. Naproti tomu s akademickým světem spojil svůj osud pouze jediný z vybraných představitelů - Diomedes Cornarius.

Pokud se blíže zaměříme na vydaná konsiliární díla, zjistíme, že u naprosté většiny z nich jedná o sborníky, o jejichž shromáždění a vydání se sice postaral jeden autor, editor či tiskař, ale do nichž svými konsilii přispěli desítky více či méně významných lékařů z různých zemí; za skutečné sbírky lze označit pouze Solenandrovu, Cornariovu a Mermannovu sbírku. I zde část těchto spisů byla vydána až po smrti jejich autorů; to je případ Cratona, jehož konsilia shromáždil a editoval jeho přítel Scholz nedlouho po Cratonově smrti. Obdobně Mermannova vydal až po půl století(!) syn Mermannova pomocníka a deset let po smrti byla

²⁷⁹ MATTHAEUS, *Consilia medica*, s. 120. „*Medicae artis tyronibus rem gratam me facturum putant, si hisce Germanorum medicorum consiliis pro podagra conscriptis Itali, praestantissimi et clariss. Venetorum aliquando medici Hieronymi Donzellini, de eodem morbo iudicium, quod manu ipsius Auctoris conscriptum habeo, subiicerem...*“. G. Donzellini (1513-1587) udržoval styky s řadou zaalpských humanistů. Posléze byl v Benátkách popraven jako kacíř, v čemž Iohannes Mattheus – stejně jako i další němečtí lékaři – neviděl žádný problém.

²⁸⁰ MATTHAEUS, *Consilia medica*, s. 127.

²⁸¹ Werner BAUMANN, *Ernst Friedrich von Baden-Durlach*, Stuttgart 1962, s. 173.

Wittichova konsilia editována jeho synem. Sbírky či sborníky ostatních lékařů – Solenandra, Cornaria, Matthea - byly vydány ještě v době jejich životní aktivity. Za zmínku ještě stojí, že nejméně tři díla – Cornariovo, Mermannovo, Wittichiovo (a zřejmě i poslední dva svazky „Cratonových“ konsilií) - vyšla na náklady tiskařských či knihkupeckých domů.

Pokud podle zmínek dochovaných v předmluvách a dedikacích zkusíme načrtnout uváděné důvody vydání konsilií, nedospějeme k nijak překvapivým poznatkům. Na předním místě se objevuje snaha prospět lidstvu – „*publica salus*“ či „*res publica literaria*“, jak to vyjádřil Lorenz Scholz, snaha pomoci lékařům při nesnadném rozhodování o postupu (Solenander, Cornarius), pomoc studentům medicíny (Cornarius), láska k otci a snaha uctít jej vydáním jeho díla (Wittich), obrana před nařčením ze zanedbání péče o pacienta a boj s fušery (Mattheus). I zde ovšem je nutné počítat s nevyřčeným důvodem a to finančním prospěchem, který jistě hrál roli především u vydavatelů a možná rovněž u potomků. U edic konsiliárních sborníků, u jejichž zrodu stál Lorenz Scholz, se v předmluvách objevuje ještě další zajímavý aspekt, který jinde nenalezneme: nacionalistický nádech v úsilí získat a vydat výhradně konsilia německých lékařů, údajně kvůli specifickým regionálních nemocí, ale spíše zde sehrál roli boj proti jistému pocitu podřízenosti a podřadnosti především asi vůči italské medicíně.

Nepřekvapivá je i většina dedikací sbírek i sborníků, která je určena buď na ochránce či zaměstnavatele dotyčného autora či editora, v případě Scholze pak na jeho přátele z řad lékařů, povětšinou představitelů profesorského sboru významných německých lékařských fakult. Počet konsilií v jednotlivých sbírkách i sbornících je velmi rozdílný – od pouhých devíti u Mattheova sborníku až po několik set u většiny sborníků, kam ovšem ať vědomě nebo nevědomky přispěla celá řada autorů konsilií; ve Wittichově sborníku se objevuje dvacet jmen přispěvatelů, obdobná je i situace u Scholzových edic. Konsilia pouze z pera Johanna Cratona vytváří pouze první sbírku, na ostatních se podílelo vždy šest až deset lékařů, ve sborníku vydaném pod Scholzovým jménem se objevuje dokonce 40 osobností. Ve sbornících byla publikována konsilia od mnoha profesorů vyučujících medicínu na německých univerzitách, kteří samostatně svá konsilia nikdy nevydali; nechybějí mezi nimi tak slavní lékaři jako heidelberský profesor Thomas Erastus (1524-1583), basilejský profesor Theodor Zwinger (1533-1588) či jenský profesor Johann von Schröter (1513-1593).

Pozoruhodné je, že u mnoha vybraných zástupců německé konsiliární literatury jsou v jejich sbírkách či sbornících zastoupeny tzv. žadací dopisy. Tato skutečnost platí pro sbírku Cornaria, Mermanna a ve větší míře ještě pro Solenandra a Witticha. Žadací dopisy, které doplňují první polovinu příběhu a jsou běžnější u konzultační literatury 17.-18. století, naopak

z pochopitelných důvodů nenalezneme u Scholzem editovaných sborníků, ani u Matthea, jehož pojetí a cíl celé sbírky byl odlišný.

U sociálního postavení pacientů platí i zde, že pocházeli z bohatých vrstev. Díky mnohočetnosti autorů se u sborníků často nedá určit status lékaře-konsiliáře, ale lze vyvodit, že nejvýše postavené pacienty měl Crato, ačkoliv zatím nebylo nalezeno žádné konsilium ani pro jednoho z jím léčených císařů.²⁸² Dalšími lékaři s velmi významnou klientelou, jsou Mermann, Solenander a Cornarius; to potvrzuje, že osobní lékaři vysoce postavených šlechticů se těšili i širšímu zájmu z nejvyšších kruhů. Podle příležitostně dochované datace konsilií je možné odhadnout, že všichni zúčastnění lékaři byli nejžádanějšími konsiliáři v dobách vrcholu své profesní kariéry (např. Mermann v 80.-90. letech, Cornarius 70.-90.léta, etc.) Výjimku tvoří pouze Crato, jehož středoevropské renomé a popularita přetrvala i po jeho odchodu do ústraní.

2.2.2.3. Představitelé francouzské konsiliární literatury 16. století

Po nástinu různého pojetí konsiliárních sbírek a sborníků v Itálii a německy mluvících zemích budou uvedeni ještě dva autoři a sbírky francouzské produkce; jakkoliv se zde vývoj medicíny ubíral jinými cestami než v „nejpokrokovější“ Itálii, patřili francouzské lékařské fakulty, profesori i výuka k evropskému vrcholu. Pokud se podíváme na žánr konsiliární literatury ve Francii, je na první pohled patrná výrazná odlišnost. Pro tuto sondu byl vybrán malý vzorek sbírek konsilií 16. století: to platí bezvýhradně pro oblast Itálie a německy mluvících zemí, nikoli však pro Francii. Dva níže uvedení autoři a jejich sbírky totiž představují stoprocentní produkci tiskem vydaných konsiliárních sbírek francouzských lékařů za celé sledované období.

Prvním zástupcem je Montanův a Trincavelliův vrstevník, slavný **Jean Francois Fernel** (1497-1558). Svými pracemi si získal již za svého života pověst jednoho z nejvýznamnějších reformátorů Galénova učení a to zavedením nových, starými autoritami neuváděných kategorií v oblasti fyziologie a hlavně patologie (*causae occultae, morbi totius substantiae*).²⁸³ Jeho život byl spojen víceméně s Paříží, kde vystudoval filozofii, matematiku,

²⁸² Za zmínku ovšem stojí douška z jednoho Cratonova dopisu, kde je uváděn recept na směs, kterou zřejmě užil při léčbě jednoho z císařů. Blíže CRATO, *Consiliorum liber quintus*, Epistola X., s. 43. „Hanc quoque sequentem misturam memini S. M. Pragae profuisse.“

²⁸³ Blíže viz např. Linda DEER RICHARDSON, *The generation of disease: occult causes and diseases of the total substance*, in: Andrew WEAR – Roger FRENCH – Iain LONIE(eds.), *The Renaissance of the Sixteenth Century*, Cambridge-London-New York etc. 1985, s. 175-194.

astronomii a samozřejmě i medicínu, kterou zde od roku 1534 i učil.²⁸⁴ Stal se posléze osobním lékařem Jindřicha II. Valois a jeho choti Kateřiny Medicejské; propojení funkce na univerzitě s pozicí osobního lékaře vládce mu přineslo nemalý vzhlas a bohatství; byl autorem řady významných spisů, mezi nimiž nechyběla ani konsilia.²⁸⁵

Jeho sbírka konsilií byla poprvé vydána roku 1582, tedy posmrtně, péčí Fernelova studenta, pařížského lékaře a profesora Gillauma Capella a – jak se podle Capellovy dedikace zdá – díky Juliu Palmariovi.²⁸⁶ Tento slavný lékař údajně Fernelova konsilia „v dobách zlých opatroval a uchovával“ a neodmítl je poté poskytnout k vydání.²⁸⁷ Důvodem k tomuto počínu byla nejen úcta k velkému učenci, ale i proklamovaná snaha pomoci mládeži, veřejnosti a zdraví nemocných.²⁸⁸ Konsilií je v tomto vydání celkem 79, většina je bez jakéhokoliv bližšího určení časového, místního i informací o pacientech; najdou se však výjimky s přesnou datací,²⁸⁹ nebo některými dalšími zajímavostmi.²⁹⁰ Několik dochovaných jmen pacientů prozrazuje nejen klientelu z řad nejvyšší francouzské šlechty, ale i ze zahraničí.²⁹¹ Podle několika datovaných konsilií se zdá, že větší část byla sepsána během první poloviny 50. let, tedy v době největší Fernelovy slávy. *Consilium primum* zaslouží pozornost, protože je u něj vytištěn i „žadací“ dopis (bohužel nejmenovaného) kolegy, stejně jako u 18. konsilia.²⁹² Ani u dalších konsilií nechybějí zajímavé detaily, např. u 3. konsilia se zdá, že odpovídá přímo pacientovi a řada konsilií byla také přeložena z francouzštiny.²⁹³

²⁸⁴ August HIRSCH, *Biographisches Lexikon de hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, 2, Wien-Leipzig 1885, s. 357.

²⁸⁵ V držení Fernelových žáků bylo údajně až čtyři sta jeho konsilií, nicméně opakovaně vydávané sbírky obsahují vždy kolem osmdesáti konsilií. Blíže o reprintech Fernelových spisů i detailech k vydání konsilií např. Charles SHERRINGTON, *The Endeavour of Jean Fernel*, Cambridge 1946, s. 187-207. Mnou studovaná sbírka je druhým vydáním konsilií, které bylo rozšířeno pouze o informace o životě Jeana Fernela v úvodní části. Ioannis FERNELIUS, *Consiliorum liber, Cui accesserunt Responsa quaedam clarorum Medicorum Parisiensium, Parisiis 1585*. Dále jen FERNELIUS *Consiliorum liber*.

²⁸⁶ Jules Le Paulmier - Palmarius (1520-1588) patřil k oddaným Fernelovým žákům a poté následovníkům Fernelova učení, které jako profesor pařížské univerzity propagoval; byl osobním lékařem krále Karla IX., avšak z fakulty byl kvůli náboženským sporům 1564 odstraněn.

²⁸⁷ FERNELIUS *Consiliorum liber*, fol. 2r-2v: *Benevolentiae autem locupletis in eum testimonium fuit, quo libellum Consiliorum eius, qui diu latueras inter adversaria quae curae tuae committebat, apud te haberes et servare posses: Rogantibus tamen amicis candide commendaris ac eius editionem mihi non denegaris.*

²⁸⁸ Cit. dílo, fol. 3r: „*iuniorum conatus iuvare possint, illa etiam publicae luci committere et aegrorum valetudinem fide et scripto immortaliter restituere ne differas.*“

²⁸⁹ Cit. dílo, fol. 11r: Cons. X., *Ad oculorum suffusionem, Pro uxore Domini de Rion, Die 29. Martii 1552.*

²⁹⁰ Mnoho konsilií například dokládá snahu pacienta získat radu od většího počtu lékařů. Cit. dílo, fol. 13v: Cons. 12. *Responsum D. Fernelii ad litteras D. Du Perat in aula caesarea viri percelebris seu Medici eius Bucherii.* „*Litterae tuae ad I. Sylvium, Doctissime Bucheri, mihi fidem fecerunt spectatae tuae eruditionis ...*“

²⁹¹ Cit. dílo, fol. 64v: Cons. 39. ... *Pro Regina Leonora*; fol. 69r: Cons. 43. ... *Pro Domino de Maligny*; fol. 20v: Cons. 13. *Pro Domino Alberto Iuniori Marchione Brandenburgensi*; fol. 56v: Cons. 34. *Pro Cancellario Imperatoris Caroli V... 1551.*

²⁹² FERNELIUS *Consiliorum liber*, fol. 1r: Cons. I., *De Alopecia vel Depilatione. Propositio aegritudinis ab altero Medico. Pro quodam inquilino.* Zároveň je pozoruhodné určení pacienta jako „přistěhovalec“, což

Druhým a zároveň posledním lékařem 16. století, který se stal autorem sbírky konsilií, je Fernelův žák **Guillaume de Baillou** (Gugliellmus Ballonius, 1538-1616). Ballonius se narodil v Paříži a zřejmě tam také prožil celý svůj život; není známo, zda podnikl někam studijní cestu. Pařížskou lékařskou fakultu absolvoval roku 1570, pak úspěšně dělil svou kariéru mezi službu u královského dvora Jindřicha IV. Navarrského a mezi výuku na své alma mater. Na lékařské fakultě zastával v letech 1580-81 kromě profesorského místa i funkci děkana.²⁹⁴ Zemřel v Paříži v úctyhodném věku 78 let jako zámožný a vážený občan.

Za svého života publikoval pouze pamflet proti chirurgům dožadujícím se v rámci fakulty autonomie. Jeho nejvýznamnější díla, především ta týkající se epidemií,²⁹⁵ včetně tří knih konsilií, vyšla posmrtně mezi roky 1635-1643 péčí jeho synovce, rovněž lékaře, Jacquese Thévarta. I. Lonie srovnáním těchto spisů prokázal, že vznikaly souběžně s konsilií mezi lety 1570-1574 a upozornil na zajímavé paralely.²⁹⁶ Důvod, proč je nevydal Ballonius sám, „*is a mystery*“, protože evidentně zamýšlel své spisy vydat tiskem a u některých byly již připraveny i dedikace.²⁹⁷ Tak tomu je i u 1. knihy jeho konsilií, k níž Ballonius napsal, jak bylo zvykem, oslovení čtenáře (*Ad lectorem*) a to již roku 1572.²⁹⁸ V úvodu k jeho druhé knize lze ovšem najít z neznámého důvodu hned dvě promluvy ke čtenáři, obě jsou datovány rokem 1575.²⁹⁹ Pro 3. knihu konsilií zřejmě Ballonius oslovení čtenáře nezanechal, takže Thevart místo toho použil dopis, který byl Balloniem určen jako předmluva k jinému spisu.³⁰⁰

nenapovídá příliš o majetnosti léčeného a neodpovídá to tedy sociální kategorii většiny příjemců konsilií. Tamtéž, fol. 31r: Cons. 18.

²⁹³ Cit. dílo, fol. 3r: Cons. III. ...*Quantum ex tuis litteris assequi coniectura possum, oedematosi illi tumores qui iam inde a multis annis faciem tuam et malas occupant...*; aj. Tyto skutečnosti možná předznamenávají pozdější konzultační praxi 17. a 18. století, jak ji zachytili ve svých pracích Weston a Brocliss.

²⁹⁴ Blíže viz Iain M. LONIE, *The „Paris Hippocratics“: teaching and research in Paris in the second half of the sixteenth century*, in: Andrew WEAR – Roger FRENCH – Iain LONIE (eds.), *The Renaissance of the Sixteenth Century*, Cambridge-London-New York etc. 1985, s. 155-174. Dále jen LONIE, *The Paris Hippocratics*.

²⁹⁵ Díky těmto pracím je Ballonius považován za jednoho z předchůdců moderní epidemiologie.

²⁹⁶ LONIE, *The Paris Hippocratics*, s. 172.

²⁹⁷ Cit. dílo, s. 169.

²⁹⁸ Guilielmus BALLONIUS, *Consiliorum medicinalium liber primus*, ...Venetiis, 1735, s. 9. Dopis, datovaný 16.10.1582, je adresován panovníkovu archiatrovi Myronovi a Ballonius v něm vyjádřil své díky za královo přijetí mezi osobní lékaře. Dále jen BALLONIUS, *Consiliorum liber primus*.

²⁹⁹ Gulielmus(sic) BALLONIUS, *Consiliorum medicinalium liber secundus ...*, Venetiis, 1735, s. V-VIII. *Benevolo lectori*. 23.11.1575; s. IX. *Admonitio ad lectorem ...* 15.11.1575. Dále jen BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*.

³⁰⁰ Guilielmus BALLONIUS, *Consiliorum medicinalium liber tertius et postremus, item paradigmata et historiae morborum ob raritatem observatione dignissimae ...* Parisiis 1649. Dále jen BALLONIUS, *Consiliorum liber tertius*. „*Haec epistola ex libro Epistolarum Medicinalium Ballonii nondum edito excerpta, praefigi debet libro de convulsionibus, anno 1640 edito.*“ O osudu nevydané sbírky Balloniovy lékařské korespondence není bohužel nic bližšího známo.

Jacques Thevart jako redaktor ovšem napsal neméně zajímavé promluvy, kde u první knihy odkrývá svou motivaci k přednostnímu vydání konsilií: zjistil, že kromě významného lékaře Jeana Fernela nikdo z kolegů takový druh spisu neuveřejnil.³⁰¹ Další důvody vydání konsilií nejsou příliš překvapivé: naučit se snadnou metodu léčení přechybných a neslýchaných nemocí, které jsou v Paříži častější než u jiných národů³⁰² a snaha prospět lékařské obci.³⁰³ Za zmínku stojí i snaha redaktora ospravedlnit své zásahy do konsilií, tedy vypuštění některých částí a doplnění svých komentářů či vysvětlení k řečtině, a omluva za autora, že konsilia nejsou řazena „*a capite ad calcem*“, který byl běžný u spisů „*practica*.“³⁰⁴

Tři vydané sbírky Balloniových konsilií obsahují celkem 294 konsilií; v první knize je 119 konsilií, ve druhé 52 a ve třetí bylo vydáno vedle 123 konsilií i 8 historií (*historiae*). U řady konsilií lze najít jak jméno pacienta, tak i dataci, takže lze potvrdit předpoklad, že konsilia vznikala v 70. letech. Mezi identifikovanými pacienty lze najít i vysoce postavené osobnosti, např. králova tajného radu,³⁰⁵ řadu šlechticů i jejich rodinných příslušníků, ale i pacienty z řad kupců; většina identifikovatelných jmen svědčí spíše o francouzském dosahu Balloniova věhlasu, zájemců z jiných evropských zemí není zachyceno příliš mnoho.³⁰⁶ Je celkem jisté, že i Balloniova konsilia byla spíše k rukám ošetřujících lékařů, což je někde i potvrzeno konkrétním jménem kolegy.³⁰⁷ V jednotlivých konsiliích se objevují občas odkazy na případy zmíněné v *Historiae*, nebo v Balloniově knize o epidemiích.³⁰⁸

³⁰¹ BALLONIUS, *Consiliorum liber primus*, s. 5. „*Quod ne mihi probro adscriberetur, ex omnibus Ballonii operibus Editioni paratis, quorum me ille heredem testamento instituit, Consilia haec medica primum in lucem emittenda censi, quo scilicet a plerisque Philiatris desiderari, nullaque doctissimorum Collegarum (excepto Fernelio) ea de re scripta opera exstare animadvertim.*“

³⁰² Cit. dílo, s. 5. „*Primum enim perfectam facilemque addisces methodum medendi plurimis morbis inauditis et curatu difficillimis qui in hac florentissima Parisiorum urbe, propter frequentiam et celebritatem, saepius quam alibi gentium aut sanandi, aut dijudicandi proponuntur...*“

³⁰³ BALLONIUS, *Consiliorum liber tertius*, fol. Ar: „*Quae hactenus e musai nostri latebris in apertam lucem prodire Clarissimi Ballonii opera ... ea tam gratiose ac comiter ab omnibus philiatris excepta sunt, certo ut credam peccaturum me in Remp. Iatricam si reliqua, quae adhuc latent, eiusdem authoris monumenta diutius apud me retineam....medicinalium consiliorum, paradigmatorumque centurias aliquot ab ipso Ballonio iam seniore conscriptas mihi que pronepti concreditas...*“

³⁰⁴ Cit. dílo, s. 6. „*...quae superflua mihi visa fuerunt multis in locis subtraxi, scholiaque aliquot passim iis quae ex Auctoris peculio sunt adjunxi.*“ Nutnost přidat vysvětlení k originálním citacím řeckých autorit potvrzují předpoklady I. Macleana o špatné, či zhoršující se znalosti řečtiny mezi lékaři. Blíže viz MACLEAN, *Logic, Signs*, s. 19-20.

³⁰⁵ BALLONIUS, *Consiliorum liber primus*, s. 11, *Cons. primum. De capitis dolore. Ad dominum Andream Guillardum, Regium in Consilio Secretiore Consulem*; BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*, s. 200, *Cons. XLVIII. De cerebri imbecillitate. Pro Consule Tholosano.*

³⁰⁶ Jednou z výjimek viz např. in BALLONIUS, *Consiliorum liber tertius*, s. 215, *Cons. I. De Capitis dolore et vertigine. Anglus annos natus 46 ...*

³⁰⁷ BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*, s. 122. *Cons. I., De Melancholia. Ad D. Jaulnay Medicum. I závěrečná poznámka „Cetera tibi tua singularis et eruditio et diligentia suppedabit.“* (Ostatní ti pomůže vyřešit tvá jedinečná znalost i pečlivost.) dosvědčuje předchozí tvrzení. Obdobně s. 181. *Cons. XXXVII. De Causo pro D. de Torigny. Ad Dominum Dalibourg Medicum Senonensem.*

³⁰⁸ Např. BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*, s. 136. *Cons. VI.*; nebo s. 145. *Cons. XII.*

Shrnutí

Oba francouzští zástupci tvůrců konsiliární literatury byli spojeni s Paříží; oba vyučovali na tamní lékařské fakultě, oba zároveň zastávali funkci osobního lékaře francouzských králů. Díky tomu pocházeli jejich pacienti přímo z nejvyšších vrstev, v případě Fernela se objevuje i vícero vysoce postavených zájemců z okolních zemí, což u Balloniových konsilií chybí. Sbírký konsilií lékařů vyšly posmrtně, u obou po více než 20 letech. Za vydáním a edicí konsilií Jeana Fernela stál jeho oddaný student, Balloniova vydal jeho synovec. Důvody vydání, které editoři uvedli v úvodu, nejsou až na jednu výjimku nijak neobvyklé. G. Capell, který se postaral o konsilia Fernelova, uvedl úctu k učiteli, snahu pomoci studentům a prospět veřejnosti a zdraví nemocných. Důvody Balloniem sestavených předmluv jsou obdobně obvyklé, jeho synovec, J. Thevart, ve svých předmluvách přidal vedle předpokládané lásky a úcty, ještě několik dalších: zdůraznil vhodnost konsilií pro výuku, jejich názornost při léčbě specifických lokálních onemocnění, snahu prospět „*Rei publicae iatricae*“, ale především obohatit vědeckou knihovnu o žánr, kterému se v jeho rodné zemi kromě Fernela nikdo nevěnoval.³⁰⁹

Fernel byl autorem jediné sbírky konsilií, Ballonius celkem tří; je nutné zdůraznit, že v těchto případech šlo skutečně o sbírky, nikoliv sborníky. V počtu vydaných konsilií vítězí jednoznačně Ballonius téměř třemi sty, ale u Fernela podle tvrzení svých žáků Capella a Paulmiera byl publikován pouze výběr z čtyř set konsilií rukopisných. Proč jich bylo předáno do tisku jen necelých osmdesát, a jaký osud potkal oněch více jak třista, je záhadou. Tuto nejasnost posiluje ještě zmínka v dopise, který zaslal významný středoevropský humanista Andreas Dudith svému příteli.³¹⁰ Po značně dehonestující zmínce o úrovni Fernelových konsilií se pisatel následně zmínil, že v Paříži dochází k reedici celého Fernelova díla, včetně nejméně čtyřset konsilií.³¹¹ Tato zpráva byla buď mylná, nebo z uskutečnění záměru sešlo; roku 1584 sice Fernelova konsilia opět vyšla, ale v počtu již známých 79 konsilií. Tyto zmínky ovšem dokreslují důležitost výzkumu všech příbuzných raně novověkých žánrů,

³⁰⁹ Toto je potvrzení domněnek historiků zabývajících se konzultační literaturou 17.-18. století. Blíže viz kap. 2.2.3.4. této práce.

³¹⁰ Blíže o této postavě viz Josef SMOLKA, *Hájkův přítel a korespondent Andreas Dudith (1533-1589)*, *Práce z dějin techniky a přírodních věd*, 1., 2000, s. 125-168.

³¹¹ CRATO, *Consiliorum liber tertius*, s. 313. *Andreas Dudith ab Horekouiza etc. Wenceslao Raphano Med. S.D., Breslae, 19 Iunii, anno 1583.* „Nunc, si nondum vidisti, ecce tibi Fernelii consilia, quae attigi tantum, non perlegi, una cum Donzellino. O quam ieiuna Ferneliana mihi visa sunt, quum Montani consilia aspicio.“ ..s. 315 „*Opera Fernelii omnia recuduntur Parisiis cum multarum rerum appendice, et 400 minimum consiliis Medicis.*“

neboť zmíněný dopis patří do souboru „*epistolae medicinales*“ a je dokladem propojení tehdejší vědecké komunity a vzájemného sdílení vědeckých spisů.³¹²

2.2.3. Celkové shrnutí

2.2.3.1. Autoři - počet, postavení (kariéra)

Ježto je konsiliární literatura 16. století jako celek neprozkoumaná, bylo nutné kvůli získání náhledu na obsah i formu dobových konsilií vybrat jako vzorek práce několika lékařů. Můj zájem se soustředil na 15 představitelů tehdejší medicíny, lékařů působících na univerzitách, v pozici lékařů osobních, nebo městských; šest lékařů pocházelo z dnešní Itálie, sedm z německých zemí a dva z Francie. Ačkoliv někteří z nich zemřeli až na počátku následujícího století, jejich konsilia (s několika mírnými přesahy) vznikala ve století 16.; u všech autorů platí, že jejich konsilia vyšla tiskem až ve druhé polovině 16. století, u dvou dokonce až hluboko ve století následujícím. Zda jde o náhodný jev, nebo o všeobecně platnou tendenci, nemůže tato stručná sonda jednoznačně prokázat. Zatímco sbírky vzniklé v německých zemích a Itálii představují pouze malou ukázkou zástupců, sbírky dvou francouzských autorů představují 100% produkci tištěných konsiliárních sbírek ve Francii nejen za celé 16., ale i 17. století.

Ohledně postavení či kariéry bylo mezi vybranými 15 lékaři sedm profesorů přednášejících medicínu – alespoň část života – na některé významné lékařské fakultě (B. Vettori, G.B. Da Monte-Montanus, V. Trincavelli, J. Fernel, D. Cornarius, G. Capodivaccio-Capivaccius, G. de Baillou-Ballonius).³¹³ Někteří z nich se ovšem dají započítat i k větší skupině lékařů-konsiliářů, kteří pečovali o zdraví významného panovníka či šlechtice v roli osobního lékaře; k této skupině by se vedle Ch. Guarinoniho, J. Cratona, R. Solenandra, J. Witticha, T. Mermanna a Matthea dal započítat i J. Fernel, G. de Baillou, nebo D. Cornarius. Toto konstatování není nijak překvapivé, panovníci se logicky snažili získat do svých služeb

³¹² Tento fakt potvrzuje ve své studii i I. Maclean, který o dostupnosti knih před vznikem tržních katalogů uvádí: „...correspondence with colleagues and references in printed books were the principal ways of learning about recent production; when a doctor found out about a book, he then sought to borrow it from a local source, or get some patron to buy it for him.“ Blíže MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 75. Jak ovšem ukazují uvedené zmínky z korespondence, neméně významným zdrojem pro získání nové knihy byl přítel účastný na dění „*rei publicae litterariae*“. Tuto skutečnost potvrzuje nejpřesvědčivěji žádost významného humanisty A. Dudithe směřovaná na lékaře L. Scholze: „*Si quid habes vel scriptum, vel impressum, ...rogo ut mittas... Si quam quoque nactus es ab amicis tuis, pulchra de re aliqua, vel ad Philosophiam, vel ad medicinam pertinente, disceptationem, rogo mecum ut eam communicare ne gravere.*“ CRATO, *Consiliorum liber quintus*, s. 376.

³¹³ Thomas Mermann byl činný na univerzitě v Pise, ale podle zmínek vyučoval pouze filozofii.

ty nejlepší lékaře a ti se – i podle dnešního úzu – nacházejí (nebo by se měli nacházet) právě mezi vyučujícími univerzitních fakult.³¹⁴

K poslední skupině lékařů, v porovnání s oběma předchozími té nejnižší postavené, patřili z vybraného vzorku pouze dva: A. M. Venusti byl celý život městským lékařem v Terstu a L. Scholz praktikoval ve Freistadtu a ve Vratislavi. Nicméně pokud se blíže podíváme na stručné životopisy ostatních, zjistíme, že úlohou městských lékařů a soukromých praktiků prošla naprostá většina: slavný da Monte praktikoval v Brescii, V. Trincavelli v rodných Benátkách, Ch. Guarinoni ve Veroně, J. Crato zpočátku ve Veroně a posléze v rodné Vratislavi, R. Solenander v Luce, D. Cornarius v Trnavě, J. Wittich praktikoval v Sangerhausenu a Eislebenu a posléze byl městským lékařem v Arnstadtu a J. Mattheus v Hannoveru. Je ovšem třeba podotknout, že podle skoupé datace jejich vydaných konsilií se zdá, že tito lékaři začali být žádáni o konsilia ve větším měřítku, až když na žebříčku své kariéry postoupili o několik schůdků výše; to lze doložit například na počtu konsilií Reinera Solenandra-lékaře sirných lázní v Luce a konsilií Reinera Solenandra-osobního lékaře julišských vévodů. Tento dojem může ovšem být vzhledem k řadě okolností (např. nízký a selektovaný počet tiskem vydaných konsilií, malý počet zkoumaných autorů) zavádějící. Nicméně jakkoli o lékařských odborných spisech platí konstatování Iana Macleana, že „*both town physicians and court doctors produced learned work, the majority of new publications came from the pens of university teachers*“³¹⁵, detailnější studium konsiliární literatury může v budoucnu ukázat, zdali tento žánr není onou pověstnou výjimkou potvrzující pravidlo. Pravděpodobnost asi není příliš vysoká, přesto může být po celistvějším prozkoumání problematiky zjištěno, že produkce konsilií mezi profesory fakult a významnými osobními lékaři byla co do počtu přinejmenším srovnatelná.

2.2.3.2. Sbírkysborníky

a) převaha sborníků, vliv reklamy na název knihy, finance, vydavatelé

Mezi zkoumanými pracemi jednoznačně převažují sborníky, tedy seskupení konsilií od vícero autorů; i svazky označované editory za sbírky a vydané pod jménem jednoho lékaře

³¹⁴ Nejpodrobněji byly zpracovány vztahy mezi osobními lékaři a univerzitními profesory i propojení obou funkcí v dizertační práci Sabine SALLOCH, *Das hessische Medizinalwesen unter den Landgrafen Wilhelm IV. und Moritz dem Gelehrten. Rolle und Wirken der fürstlichen Leibärzte*, Marburg, 2006, s. 101-104. Dále jen SALLOCH, *Das hessische Medizinalwesen*.

³¹⁵ MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 63.

mohou být ve skutečnosti sborníky. To je případ nejen třetího vydání „Trincavelliho“ konsilií, ale i dalších - Montana, Capivaccia, Solenandra, Witticha, Matthea. Je možné, že konsilia byla vydána tiskem pod jménem lékaře, který podle nařízení písemně zachytil usnesení kolegia (blíže viz podkap. 2.2.4.2.b), avšak editovat konsilia pod jedním jménem mohlo být i záměrné. Ve sbírce Montana uvedení spolukonzultanti sice byli rovněž významnými profesory, ale možná měli přece jen menší „renomé“ než Montanus. Patrný úmysl je rovněž u Scholzem vydaných sborníků; v jejich názvu se sice objevuje zmínka, že jde o konsilia „*Cratonis et aliorum praestantissimorum medicorum*“, ale zatímco jméno Cratona velikostí sazby písma a v některých vydáních i červenou barvou přímo bije do očí, poznámka o zařazení konsilií dalších lékařů je velikostí písma celkem nepatrná. Otázka, zda za touto skutečností nestála snaha knihtiskaře o využití slavného jména pro reklamu a tím i lepší odbyt, je nasnadě.³¹⁶ Tuto domněnku zřejmě potvrzují i dvě dodatečná, hannoverská vydání „cratonovsko-scholzovských“ sborníků, která se odehrála řadu let po smrti autora i editora a jež budí pozornost svou nedostatečnou přípravou. Tyto edice zároveň naznačují, že sbírky konsilií byly oblíbeným a žádaným artiklem, což potvrzuje i Reiner Solenander, když ve své předmluvě uvedl jako důvod dalšího vydání absolutní vyprodání toho předchozího.³¹⁷ O oblíbě a finanční rentabilitě sbírek konsilií vypovídá i to, že nejméně (!) u šesti z patnácti lékařů zaplatil vydání tiskař nebo knihkupec: Victorius, Trincavelli, Guarinoni, Cornarius, Mermann a Wittich. U prvních tří jmenovaných se o vydání postarali jedni z nejslavnějších vydavatelů lékařské literatury té doby: Valgrisi, Waldkircher a Meietus, a nebylo by žádným překvapením, kdyby se tato skutečnost dala zjistit i u ostatních, kde osoba financující edici není uváděna.³¹⁸

Většina konsiliárních sborníků i sbírek byla vydána tiskem až po smrti svého autora, což neodpovídá (přínejmenším pro 16. století) domněnkám o lékařově reklamě jako jednomu z hlavních důvodů uveřejňování konsilií.³¹⁹ Pouze šest lékařů (Victorius, Venustus, Scholz, Solenander, Cornarius, Mattheus) se mohlo nějakým způsobem zúčastnit editorské práce, zasadit se o zohlednění svých názorů na uspořádání, ovlivnit řazení nebo zásahy do podoby

³¹⁶ O přístupu, praktikách a konkurenčním boji mezi vydavateli podrobněji viz MACLEAN, *Scholarship, Commerce*, s. 101-103.

³¹⁷ „... placuerunt tamen multis, ita ut exemplaria facile distraherentur, neque iam ullum apud Bibliopolas exemplar prostarat.“ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium*.

³¹⁸ „The market was sustained largely by speculative publication financed more by publishers or patrons than by authors themselves.“ MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 78, nebo MACLEAN, *Scholarship, Commerce*, s. 101-103. Tato tvrzení korespondují viceméně se zjištěními týkajícími se edic lékařských dopisů, třebaže se tyto jeví jako méně finančně výhodné. Blíže viz MACLEAN, *The Medical Republic of Letters before the Thirty Years War*, *Intellectual History Review*, 18 (1), s. 22.

³¹⁹ POMATA, *Praxis Historialis*, s. 125.

jednotlivých konsilií i celkového vzhledu sbírky. To vše ovšem s ohledem na požadavky vydavatele, tehdejší dnes ještě nepřilíš prozkoumané zvyklosti a vztahy mezi autorem, editorem a tiskařem a samozřejmě vzdálenost mezi místem tisku a místem působení autora. Je otázkou, nakolik mohl Lorenz Scholz, který praktikoval ve Vratislavi, zasahovat do postupu tiskaře své a „Crationových“ sbírek vydávaných ve vzdáleném Frankfurtu, nebo jak Diomedes Cornarius z Vídně ovlivňoval tisk své knihy v Lipsku. Nejlogičtější vysvětlením vzájemné komunikace tiskaře a editora či autora je (kromě osobní přítomnosti) korespondenční styk. Význam lékařských dopisů je pro vzájemnou odbornou komunikaci mezi jednotlivými zástupci *rei publicae medicae* sice dobře znám, nikoli však do hloubky zmapován.³²⁰ Je pravděpodobné, že kromě odborných otázek se právě zde při budoucím výzkumu mohou objevit i doklady o smlouvách a dohodách týkajících se vydávání knih. O tom, že lékařská korespondence může poodhalit leccos z oblasti vydavatelské činnosti, naznačuje náhodná zmínka v dosud nevydané korespondenci mezi Cratonem z Krafftheimu a jeho kolegou v císařských službách, Bartholomeem Guarinonim, který v jednom z dopisů zmínil potíže s vydáním knihy dalšího císařského lékaře Julia Alexandrina.³²¹ „Viděl jsem, kolik jste učinil pro Juliovu knihu. ... Vznešený etc. Juliův syn a já jsme mluvili s Joannem Aubriem a pokud jsme mohli usoudit, těžko se o tuto věc bude jeho tchán Andreas Wechel zajímat...“³²² Obdobná zmínka se objevuje i v jednom z Cratonových dopisů norimberskému humanistovi J. Camerariovi; tentokrát se Peter Monau staral o vydání Cratonovy knihy, zřejmě ovšem nikoli k jeho úplné spokojenosti.³²³

b) editoři, jejich zásahy, uváděné důvody vydání konsilií, dedikace

Všechny sbírky i sborníky konsilií, které jsem zahrnula do své sondy, byly bez ohledu na životní data autorů publikovány (až na dvě výjimky) ve druhé polovině 16. století a na počátku 17. století. Otázka tisku a editorů obzvláště u posmrtně vydaných sbírek a sborníků, byla naznačena již výše. Pokud se pokusíme shrnout osoby editorů, kteří se o vydání

³²⁰ Blíže k tomuto tématu viz Nancy SIRAIŠI, *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*, Baltimore, 2013; MACLEAN, *The Medical Republic*, passim.

³²¹ Blíže o Bartholomeu Guarinonim i jeho korespondenci s J. Cratonem viz Bohdana DIVIŠOVÁ, *Ärzte mit den Nachnamen Guarinoni – Alle die Kaiserlichen Guarinoni*, Studia Rudolphina 11, Praha 2011, s. 89-101.

³²² „Pro Julii libro quantum E.V. effecerit, vidimus. ... Magnus et Ecc. Julii filius, et Ego, cum Joanne Aubrio locuti sumus, et quantum animadvertere potuimus, difficile Andreas Vechelius eius socer, huic rei dabit operam...“. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Sign. R 248/51. Zmiňovaní J. Aubrius a A. Wechel byli představitelé jednoho z nejdůležitějších tiskařských domů své doby.

³²³ CRATO, *Consiliorum liber quintus*, s. 379. „Litigant nunc de eo Typographi Norinbergenses et Francofurtenses. Haec concivit D. Monauus, qui nimis magnam potestatem sibi in meum libellum sumpsit.“

postarali, zjistíme, že mezi vybranými zcela vítězí vděční studenti; konsilia Montanova, Capivacciovy, Fernelova a vpodstatě i Mermannova byla editována jejich žáky (přínejmenším pojednávána vydání). U ostatních zasáhli příbuzní – Trincavelliho první vydání zařídil syn Bernard, obdobně tomu bylo u Witticha, konsilia Ballonia vydal synovec. Pouze Cratonova konsilia byla vydána jeho oddaným přítelem Scholzem a inspirátor vydání největší konsiliární sbírky Ch. Guarinoniho není znám.

Editorské zásahy se u sbírek, které neupravoval pro vydání sám autor, odhalují velmi nesnadno, pokud na ně sám editor neupozorní. Naštěstí se tak v mnoha předmluvách stalo; nicméně nelze říci, zda to bylo dodržovaným pravidlem. V předchozích kapitolách bylo zmíněno, že řada editorů vybraných sbírek či sborníků byla velmi svědomitá a na své zásahy čtenáře průběžně v textu upozorňovala. To platí pro vydavatele Montanových konsilií Cratona, který „s velkým úsilím a péčí opravil, přidal chybějící a odstranil překroucené“³²⁴ i Mermannova editora Thiermaiera, který na všechny své zásadní úpravy upozornil čtenáře hned v titulu knihy.³²⁵ Thiermair zasáhl rovněž překladatelsky, a – jako Crato – svým povzdechnutím dosvědčil, že editorská práce byla vždy náročná na čas a trpělivost.³²⁶

Editorské zásahy zcela jiného druhu a především většího rozsahu se mohou objevit u reedic a u vydání, kde úmyslem vydavatele bylo – z jeho pohledu – vylepšit možnosti využití sbírky a systematizovat její obsah. Za účelem srovnání byl uveden rozbor dvou vydání Trincavellových konsilií, kdy vydavatel Waldkircher provedl po vzoru „praktik“ velmi výrazné až razantní přeskupení i úpravy konsilií, u nichž „... bylo odstraněno to, co vedle osob a některých okolností nemělo pro medicínu větší užitek.“³²⁷ Dosti výraznými editorskými zásahy ovšem byly i překlady konsilií, která byla napsána v národním jazyce, jak tomu bylo u Montanových, „Cratonových“, Mermannových, Wittichových i Fernelových

³²⁴ MONTANUS, *Consultationum Opus*, A3v.; nebo s. 126 „Hoc in loco poteram aliquid monere de Correctione...“

³²⁵ MERMANNUS, *Consultationes*, ..., *partim ex Germanico et Italico idiomate in Latinum versae. Partim in multis locis, annotationibus et remediis succedaneis, auctae: ... in libros octo distinctae. Ingolstadii, 1675.*

³²⁶ MERMANNUS, *Consultationes*, „...in ordinem et libros redigi: defectus, si qui temporum et describentium incuria irrepserunt, suppleri; labore, fateor, mihi plane fastidioso, homini praesertim in aliis occupatissimo. Verum ut scias Lector, quoniam responsa Mermannus Germanice vel etiam Italice dictavit, atque adeo a me in Latinum idioma versa sint, notavi illa omnia statim sub Consultationis titulo sequenti asterisco *.“ Dále v textu lze najít i poznámky, jako např. u cons. III.: „NB: In hoc Consilio defuere medicamenta ... Interim tamen spero, ea fere me substituisse, quae Mermannus alias in similibus praescribere solitus est.“

³²⁷ TRINCAVELLIUS, *Consilia Medica*...Basileae, 1587, fol. 4r-4v: „... Porro et hoc peculiare habet ista editio prae reliquis, quo in ordinem quaeque suum reducta et secundum...ventres corporis digesta sunt: quo lumen ordinis in utraque priori editione maxime desiderabatur. Postremo cum nonnulla inesse deprehenderentur,... quae praeter personarum et alias circumstantias nihil in se continerent, quo ad rem medicam facere magnopere videretur...removerentur.“

konsilií; pravděpodobně již nikdy nepůjde zjistit, jak přesný a kvalitní byl překlad, obzvláště pokud mnohá konsilia nepřekládali lékaři.³²⁸

Bez zajímavosti nejsou samozřejmě ani dedikace jednotlivých knih a další paratextový materiál (oslavné básně apod.), na jehož podrobný rozbor bohužel nebylo místa a času. Z pochopitelných důvodů byla naprostá většina zkoumaných děl dedikována patronům, zaměstnavatelům či pánům buď samotných autorů, nebo editorů a tiskařů; to je případ konsilií Montany dedikovaných Cratonem vřatislavským senátorům, i sbírek Trincavelliho, Venusta, Solenandra, Mermanna a Witticha, jejichž editoři se snažili zavděčit svým zaměstnavatelům. L. Scholz věnoval všechny svazky překvapivě svým přátelům (nebo jen přes korespondenci známým kolegům?), profesorům lékařských fakult z německy mluvících oblastí; zřejmě i v tom se projevila jeho proklamovaná snaha o zviditelnění německého národa. Odlišné dedikace lze najít u Victoriovy sbírky, jejíž vydání mělo zvětšit léčitelství umění slavného Mattioliho (i když již bylo zmíněno, že to zřejmě nebyl jediný důvod), a u třetího vydání Trincavelliho sbírky, která snad měla svou dedikací zapůsobit na obdarovaného jako přímluva či dokonce „úplatek“.³²⁹

Neméně zajímavá je udávaná motivace autora či editora k vydání konsilií. Nejočekávanějším důvodem byla přirozeně snaha přispět k uzdravení pacientů a podat pomocnou ruku neznámému kolegovi radou slaveného odborníka; tak to uvedli například Victorinus, Solenander a editoři Cappivaccy nebo Ballonia. Nemalou motivaci představovala pomoc studentům medicíny při učení, jak je zdůrazněno například v předmluvách ke konsiliím Montana, Cratona, Cornaria, Solenandra i Fernela. Autoři i vydavatelé si ovšem uvědomovali, jak významnou součástí trhu s knihami představují právě studenti; doporučení knihy jako učební pomůcky přineslo často její rychlé vyprodání.³³⁰ Stejně akcentovaná byla ovšem touha pomoci společnosti, jak ji dal najevo Crato, Trincavelliho vydavatel nebo Venustus. Dalšími motivy byla i snaha zasloužit se o lidské pokolení, neochudit lidstvo o cenné vědomosti a celková potřeba pomoci druhým; tak se vyjádřili Scholz a editoři Fernela, Montana, Guarinoniho nebo Witticha. Několikrát se jako jeden z důvodů vydání objevila

³²⁸ CRATO, *Consiliorum liber secundus*, s. 5: „*Martin Weindrich ... qui vertendis Germanice scriptis consilii operam suam mihi, alias propter crebras aegrorum visitationes occupatissimo, non gravatim collocavit.*“ Martin Weindrich byl zřejmě ředitelem slavného vřatislavského gymnázia, nicméně lékařské vzdělání neměl. Obdobně WITTICHIUS, *Medicorum consilia*, s. 1. „*Germanica curationum consilia in latinam linguam transferre coepit, quibus tamen extremam manum M. Erasmus Hedenus post obitum parentis imposuit.*“

³²⁹ Nejen v probraných sbírkách, ale v celé odborné lékařské literatuře existuje řada témat, která by si zasloužila větší pozornost. Například úvodní oslavné básně, jejich autoři, vztah těchto autorů k oslavované osobě, obsahová i umělecká úroveň samotných básní apod. O významu „*paratextual material*“ viz MACLEAN, *Logic, Signs*, s. 42-43.

³³⁰ Blíže MACLEAN, *Learning and the Marketplace*, s. 63, 70.

samozejmě i úcta k učiteli, jak ji vyzdvihl například Crato u vydání Montanových konsilií, dále přátelství vyjádřené Scholzem a Fernelovým editorem, nebo synovská láska projevená Bernardem Trincavellim. Speciální pohnutky k vydání projevil ovšem Mattheus, chránící svou profesionální čest, Solenander motivovaný vydavatelem, jemuž přebývaly volné stránky, a lékař Thevart, který odůvodnil vydání Balloniových konsilií malou známostí žánru ve Francii.³³¹

V předmluvách se – bez rozdílu, zda byl jejich autorem editor, tiskař nebo sám lékař - objevila jako hlavní důvod k vydání sbírky pomoc: pomoc jednotlivci (pacientovi a jeho tápajícimu ošetřujícímu lékaři), pomoc skupinám - začínajícím, ještě nezkušeným lékařům nebo medikům při studiu, a v neposlední řadě pomoc celé široké společnosti a celému lidstvu.³³² Znalost lidské přirozenosti nám napovídá, že důvodem k vydání jednotlivých sbírek konsilií mohl být samozřejmě i zisk a reklama; je ovšem rovněž možné, že zde již působila snaha lékaře dát najevo svou příslušnost k utvářející se vědecké obci; tento prvek se objevil zcela jasně u vydavatele Balloniových konsilií, které vyšly až v polovině 17. století.³³³

c) počet konsilií ve sbírce či sborníku

Pokud se podíváme na počet konsilií ve sbornících i sbírkách, nalezneme široký rozsah: od devíti konsilií specifické Mattheovy sbírky přes sbírky o několika desítkách (většinou velmi podrobně pojatých) konsilií až po obsáhlé publikace o několika stech jednotlivých položek. Je důležité, jak jsou ovšem konsilia počítána, neboť, jak bylo řečeno, ve třetím vydání Trincavellových konsilií je oficiálně 279, ale započítají-li se příspěvky jeho konzultujících kolegů, blíží se počet k sedmi stům; pak jde ovšem o sborník. U skutečných sbírek z pera jednoho autora nejsou počty tak vysoké, téměř ke třem stům se vyšplhal například počet Mermannových a Balloniových konsilií; mezi všemi vybranými autory i

³³¹ Za podobně náhodných podmínek bylo vytištěno i konsilium dalšího slavného lékaře F. Vallerioly, kde se dočteme po dedikaci konsilií lékaře S. Petreho „...Tato konsilia, pozůstatky po mém otci jsem s velkou úctou shromáždil a svěřuji je tvé učenosti ..., aby byla vydána s připomínkou jména mého otce...“ následuje poznámka tiskaře: „Protože nám zbylo několik prázdných stran, doplnili jsme konsiliem učeného lékaře Francisci Valleriolae.“ FERNELIUS, *Consiliorum liber*. Parisiis 1597. *Simonis Petreii med. Parisiensis consilia sex*, s. 153-161.

³³² Tyto důvody se objevují rovněž u pozdější konzultační literatury 17.-18. století i u vydání sbírek lékařských dopisů. Blíže viz WESTON, *Medical Consulting*, s. 23, 26, 41 aj.; MACLEAN, *The Medical Republic*, s. 22.

³³³ BALLONIUS, *Consiliorum liber tertius*, fol. Ar: „...me peccaturum in Remp.iatricam...“ O procesu formování sounáležitosti k vědecké obci např. Paula FINDLEN, *The Formation of a Scientific Community: Natural History in Sixteenth-Century Italy*, in: Antony GRAFTON – Nancy SIRAISSI, *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*, Masechuttsets 1999, s. 380; zde je příklad uveden na přírodních vědách. TAMTÉŽ, Thomas DA COSTA KAUFMANN, *Empiricism and Community in Early Modern Sciences and Art: Some Comments on Baths, Plants, and Courts*, s. 408-411.

jejich díly vyčnívá sbírka Christophora Guarinoniho s více jak šesti sty konsilii. Tato konsilia navíc představují pouze výsek z celkového, nám bohužel neznámého a neodhadnutelného počtu jím napsaných konsilií, což ovšem, jak ukázal i případ konsilií Jeana Fernela, platí celkem jistě i pro ostatní autory a jejich tvorbu.³³⁴

d) způsob shromáždění konsilií pro edici

Sbírka či sborník konsilií se skládá z více či méně četných samostatných literárních dílek. Způsob získání konsilií i shromáždění dostatečného množství, které by mohlo vytvořit knihu, mohlo pochopitelně představovat někdy problém. Zřetelně to vyjádřil ve své předmluvě například R. Solenander, vyzvaný k vytištění svých konsilií kvůli zaplnění volných stránek,³³⁵ a obdobná situace se objevuje i u reedice Fernelových konsilií roku 1597, kam byla dodána konsilia dalších francouzských (pařížských) lékařů a „pozorování“ F. Vallerioly s vysvětlením editora, že považoval za lepší alespoň něco vytisknout, než nechat stránky volné.³³⁶ V předmluvách vybraných sbírek i sborníků již bylo několik cest shromažďování a následného vydání konsilií naznačeno. Nejběžnějším byl pravděpodobně způsob předvedený L. Scholzem, jehož výzva k zasílání konsilií německých lékařů mu umožnila sestavit rekordní počet sborníků.³³⁷ Tato konsilia pocházela zřejmě nejčastěji z vlastnictví ošetřujících lékařů, kteří je uchovávali i po uzdravení pacienta, nebo je dotyční lékaři získali opisováním a zasíláním mezi kolegy, jak to vyplývá z korespondence mezi Monauem a Scholzem.³³⁸ Dalším vektorem byli přirozeně studenti, kteří si konsilia mohli zapsat při výuce (pokud je jejich profesor pro tento účel používal), nebo zachytit konsilium ústně podávané při skutečné vizitaci či poradě, což byl zřejmě případ Montanových konsilií zapsaných studenty při návštěvách špitálů.

³³⁴ Tuto skutečnost potvrzuje mj. zmínka v Guarinoniho sbírce, kde (pravděpodobně) vydavatel poznamenal, že byla vypuštěna mnohá konsilia, a uvedl i jména konzultujících lékařů, jejichž konsilium bylo vynecháno. GUARINONIUS, *Consilia*, s. 549. „*Multa consilia praetermissa sunt, hic vero praesertim illud, quod pro Serenissimo Gulielmo Mantuae Duce habitum cum Novarea, et Beato atque Casalensi.*“

³³⁵ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium*, fol. 2r:-2v: „...amicus meus Joannes Franciscus de GabianoMontani celebra consilia sub typis haberet excudenda: videretque, quo liber iste in iustam magnitudinem non excresceret, me rogavit, ut ...“

³³⁶ FERNELIUS, *Consiliorum Liber*, s. 171. *Typographus Candido Lectori*: „... Quum pagellae aliquot vacarent, maluimus Curationem X. libri VI. observationum medicarum doctissimi viri D. Francisci Valleriolae superioribus adiungere consiliis et responsi, quam inanes chartas offerre tibi. Vale.“

³³⁷ CRATO, *Consiliorum liber primus*, fol. 4r: „Idem etiam peto ab omnibus, qui studio Medico addicti sunt, ut si quae consilia, a Germanicis Medicis, ..., in potestate sua habent, ea mihi syncere communicare non dedignentur,si quando consilia illa ad me transmissa in apertum proferam, mentionem facturum ...“

³³⁸ Cit. dílo, s. 365. „Pro communicatione consiliorum domini Cratonis, tua manu descriptorum, magnas tibi gratias ago: ac omnino conabor, ut par pari referam....“

Nicméně mnoho zkoumaných sbírek připravil do tisku sám autor, nebo byly nalezeny v pozůstalosti a edice se ujal příbuzný (obvykle syn, zeť, sourozenec, žák). V souvislosti s tím vyvstává otázka, na niž jsem nejen nikde nenalezla odpověď, ale ani jsem nezaznamenala, že by si ji někdo položil. Pokud vezmeme v úvahu, že přinejmenším pravá konsilia byla odeslána formou dopisu příjemci, nejčastěji pacientovu ošetřujícímu lékaři, jak se mohla zachovat v ruce autora, případně v jeho pozůstalosti? Logickou úvahou dospějeme k jediné možné odpovědi: autor si musel vytvářet kopie. Tato skutečnost zapadá do poznatků týkajících se příbuzných žánrů, kladoucích důraz na autopsii a vlastní zážitky, jejichž obliba v 16. st. neustále stoupala (*historiae, observationes* etc.). Jestliže ovšem pohlédneme na množství i jen nám známých(!) konsilií, je zřejmé, že vypracování takového množství někdy dosti dlouhých literárních útvarů (u mnohých lékařů šlo jistě o položky nejméně o jednom tisíci) a to dokonce v několika opisech, vyžadovalo nemálo času. O tom svědčí i Mermannovy údajné stížnosti na odepisování, jež mu zabírá celý den,³³⁹ a obdobný náрек byl zaznamenán i u slavného profesora padovské fakulty Girolama Mercuriala.³⁴⁰ Jak tedy získali tito lékaři čas nezbytný pro další pracovní povinnosti a službu?

Vysvětlení nám zachytil ve svém dopisu profesor padovské lékařské fakulty Montanus, když svému příteli a žáku Cratonovi napsal: „*Po přečtení Tvého dopisu ... rychle kvůli nedostatku času ... jsem nadiktoval kvůli svědectví těch, kteří to sepsali – velmi vzdělaní mladíci, „tvoji“ Němci.*“³⁴¹ Věta se sice týká diktování dopisu, nicméně nemůže být pochyb o obdobném přístupu ke konsiliím, obzvláště když „*epistolae medicinales*“ jsou jedním z nejužší spjatých žánrů. Není nic nového pod sluncem, že univerzitní profesori využívali pomoci či služeb studentů. Je zřejmé, že kvůli rychlosti, možná z potřeby „svědectví“ v podobě několika kopií kvůli zamýšlenému zařazení do sbírky a vydání, byly dopisy a zřejmě i konsilia diktována - v tomto případě ochotným německým studentům. Těm pak zajisté nic nebránilo, aby si zaznamenali názory svého učitele ještě pro soukromou potřebu do svých učebních materiálů, které si odváželi posléze domů. Pokud byla toto obvyklá praxe i v dřívějších dobách, je zde jasná cesta pro šíření znalosti konsiliární literatury do střední i západní Evropy. Je důležité připomenout, že o dochování a poskytnutí konsilií všech tří padovských profesorů, jejichž sbírky byly zahrnuty do studie, se významně zasloužili právě

³³⁹ MERMANNUS, *Consultationes*, fol. 6v: „...audio conquestum esse saepius, quo molestia epistolarum et scriptitandi negotio propemodum solo, integer perierit sibi dies.“

³⁴⁰ Blíže SIRAISI, *Communities of Learned Experience*, s. 27.

³⁴¹ MONTANUS, *Consultationum opus*, fol. 6r: „Haec lectis tuis literis, qualiacunque sint, subito ob maximam temporis penuriam, impraemeditatus dictavi, ut testes esse possunt, qui haec conscripserunt, eruditissimi iuvenes, tuique itidem Germani, ...“.

studenti z německých zemí; mnoho z nich bylo v době vydání konsilií již slavnými profesory zaalpských univerzit.

Jakým způsobem však postupovali lékaři, kteří byli ve vysoké funkci, např. u dvora a byli žádanými konsiliáři, ale neměli možnost využít studentů? I na tuto otázku lze najít odpověď buď v korespondenci mezi lékaři, nebo přímo v konsiliích. Jedním z nejlepších dokladů je opět svědectví editora F. Thiermaiera, který potvrdil, že Mermann svá konsilia a dopisy diktoval svým pomocníkům, nebo možná přímo placeným písařům.³⁴² Zároveň nám pro řešení naší otázky zanechal tento lékař-editor další důležitou informaci, když zmínil, že jeho otec – rovněž lékař – provázel Thomase Mermanna v jeho posledních letech. Pokud víme, že Mermann nikdy na žádné univerzitě medicínu neučil,³⁴³ lze Thomase Thiermaiera označit za učedníka či pravděpodobněji za mladého, nezkušeného lékaře, kterého Mermann zaučoval – pravděpodobně za reciproční služby, k nimž mohla patřit i práce na opisech konsilií (popřípadě přímo na konsiliích). Tento předpoklad potvrzuje i anotace v závěru jednoho z Mermannových konsilií, kde je zmíněna glosa lékaře, který „*kdysi u téhož Mermanna praktikoval*“.³⁴⁴

Obdobnou „stopu“ nám zanechal i císařův osobní lékař Christophoro Guarinoni v dedikaci svého komentáře k Aristotelovi pro kardinála Valeria, kde se zmínil, že poslal s jakýmsi úkolem do Padovy mladíka, jednoho z těch, „*které u sebe obvykle mívám kvůli svým vědeckým zájmům*“.³⁴⁵ Tato slova se zdají potvrzovat, že vysoce postavený lékař měl kolem sebe běžně několik pomocníků. Taková možnost by mohla vysvětlit i dosud nejasné postavení a vztah Guarinoniho vůči jím několikrát zmiňovanému Augustinu Lucidovi. Tento lékař se podílel i na léčbě Viléma z Rožmberka, při níž evidentně z pozice podřízeného žádal Guarinoniho o konsilium;³⁴⁶ Guarinoni mu projevoval svou přízeň a svým vlivem dosáhl přijetí Lucida k císařskému dvoru v Praze.³⁴⁷ Výše nastíněné doklady sice nelze považovat vzhledem k nevysokému počtu za absolutně platné, nicméně ukazují, že přinejmenším u

³⁴² MERMANNUS, *Consultationes*, fol. 6v: „...*Et has modo dictas epistolas, cum magna ex parte Mermannus idiomate Germanico et stylo subitario ... Amanuensibus suis dictasset,*...“

³⁴³ V jeho dochovaném životopisu se uvádí, že v Itálii vyučoval na univerzitě filozofii, nikoli medicínu.

³⁴⁴ MERMANNUS, *Consultationes*, Cons. XIV., s.197. „*Doctor Mermannus solitus est dicere.... ita ex M.S. D. Seehauseri, qui olim apud eundem Mermannum praxin exercebat.*“

³⁴⁵ Christophorus GUARINONIUS, *Sententiarum Aristotelis de anima seu mente humana interpretatio*, Francofurti 1601, s. 4. „... *quos studiorum meorum causa soleo apud me habere.*“

³⁴⁶ GUARINONIUS, *Consilia*, s. 697. Cons. DLXXVII., *Ad Augustinum Lucidum Doctorem Excellentissimum. De Prorege Bohemiae Guglielmo Rosimbergio in hydropem labente* „*Credo ego te in memoria habere, quod inter nos iam fuit deliberatum et videre nunc melius, quod aegroto tibi ante oculos posito suis notis sese patefacit, id ipsum tamen absens ego hac ita persequar ratione....*“

³⁴⁷ Cit. dílo, s. 703, Cons. DLXXXIII. *Exc. Augustino Lucido Physico.* „*Habes mi Lucide hic...*“; s. 736, Cons. DCXIII. „*Ad haec [C.M] designavit Doctorem meum Augustinum Lucidum ipsi Aulae in Physicum et ei dictum voluit se id fecisse, quo mei diutius curam haberet...*“

některých lékařů mohl pracovat placený opisovač, nebo mohli mít k ruce mladšího kolegu, který jim za možnost získání praxe vypomáhal, a to nejen s opisováním konsilií. Tyto možnosti může potvrdit či vyvrátit pouze podrobnější a především důkladnější studium co nejširšího materiálu.

2.2.3.3. Pacienti

a) sociální postavení, jména a datace v konsiliích

Pokud se podíváme alespoň krátce na informace o pacientech, zjistíme, že u všech uvedených lékařů pocházeli většinou z vyšších vrstev obyvatelstva. Příslušníci nižších úrovní vysokých vrstev a představitelé středních vrstev se dají objevit obvykle mezi příjemci konsilií městských lékařů.³⁴⁸ Konsilia-záznamy lékařských porad ve špitálech, jak si je asi původně pro soukromé účely zachytili přihlížející posluchači, se ovšem odlišují; tam se přirozeně objevují i pacienti, kteří by si lékařskou péči na takové úrovni nemohli za jiných okolností dovolit. Nejvýrazněji je tato skutečnost vidět u konsilií Montana, který věnoval péči skupině, která v dřívějších dobách stála zcela mimo jakoukoliv pozornost: dětem z chudých poměrů. Cizinci, kteří dokazují celoevropský věhlas konsiliáře, se objevují nepřekvapivě hlavně mezi profesory padovské univerzity Montana a Capivaccia, nebo slavného J. Fernela, který zosobňoval spojení dvou nejvyšších možných kariér lékaře - panovníkova osobního lékaře a zároveň profesora slavné univerzity. Guarinoni je ovšem výjimečný i v této oblasti, jeho pacienti pocházeli z celé Evropy; tato skutečnost byla ovlivněna složením císařova dvora, kde působili nejen dvořané ze všech zemí monarchie, ale i rozličné skupiny legátů z celé Evropy.

Jména pacientů jsou uváděna u jednotlivých autorů v rozličné míře; na jednu stranu platí, že řada pacientů mohla brát skutečnost, že byla léčena slavným lékařem jako doklad vlastní důležitosti a také movitosti, takže proti zveřejnění svého jména – pokud nešlo o nějakou choulostivou chorobu – nemusela protestovat.³⁴⁹ Nicméně jak dokládají některé dochované a prozkoumané „pracovní smlouvy“ mezi pacientem a lékařem, v 16. století si již

³⁴⁸ I u nejvýše postavených konsiliářů se samozřejmě najdou pacienti z nižších vrstev, ale většinou jde o výjimky, např. oblíbeného sluhu výše postavené osoby, jak dokazuje u Guarinoniho Cons. CCCCLXIV., s. 532. „Pro ...*Illustrissimi Cardin. Caraffae Domestico*...“

³⁴⁹ O takovéto reklamě blíže viz POMATA, *Praxis Historialis*, s. 125. Naopak významný pobělohorský konfiskátor Pavel Michna z Vacínova se kvůli domnělému uveřejnění svého případu na ošetřujícího lékaře M. Borbonia z Borbenheimu rozrušil - šlo totiž o léčbu jeho impotence. Blíže viz Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 173-174.

zaměstnavatelé dávali jako podmínku mlčenlivost lékaře.³⁵⁰ To se týkalo samozřejmě především panovníků, jejichž zdravotní stav byl důležitou součástí pletich a kalkulací vrcholné politiky.³⁵¹ Ohledně datace konsilií nebo udání místa jejich vzniku se ovšem sbírky žijících autorů neliší od posmrtně vydaných: jména pacientů i ostatní údaje – pokud se dá podle povrchního prostudování určit – jsou stejně sporadická. Nicméně zdá, že konsilia zaznamenaná někým jiným než autorem, především studenty, nesou dataci a místo vzniku častěji než jiná.

- b) nutnost vidět pacienta, žádací dopisy, spolupráce mezi lékaři, proces vzniku konsilia-záznamu

Přestože zkoumání vybraných děl nebylo zdaleka důkladné, objevilo se několik detailů vypovídajících o osobnostech lékařů, pohledu na vědu a úroveň diagnostiky. Předně se zde objevuje zcela nový prvek, který se pravděpodobně v konsiliární literatuře přechozích staletí neprojevil. Je to několikrát projevovaná nespokojenost lékařů s diagnostikováním nemoci bez osobní prohlídky pacienta. Obavu ze správnosti své diagnózy bez autopsie vyjádřil například již V. Trincavelli, nebo o generaci mladší T. Mermann.³⁵² Obdobně se vyjádřil i Ch. Guarinoni a možná i další.³⁵³ Ačkoliv jsou se svými výhradami ke konzultaci „na dálku“ tito lékaři v menšině – přinejmenším mezi vybranými představiteli –, jistě nebyli ve druhé polovině 16. století jediní. O rostoucí potřebě lékařů pacienta osobně prohlédnout a tudíž i rostoucí kritice rad „*in absentia*“ svědčí především plamenná obrana konsiliární literatury L. Scholzeho.³⁵⁴ Zřetelně se zde projevuje stoupající důraz na autopsii a vlastní zkušenost, která začínala být v raném novověku obzvláště ceněna.³⁵⁵

³⁵⁰ Blíže viz SALLOCH, *Das hessische Medizinalwesen.*, s. 41, 138.

³⁵¹ Cit. dílo, s. 41-42; jako výborný příklad významu znalosti zdravotního stavu panovníka mohou posloužit depeše cizích vyslanců u dvora Rudolfa II. Blíže viz Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015, s. 5-25.

³⁵² TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*, Cons. LII., fol. 61v: „...cum absens sim, necque ullam alioquin cognitionem possim mihi comparare inspiciendo et oculis observatione...“; MERMANNUS, *Consultationes*, s. 243. Cons. IV. *Intemperies calida* ... „Postquam omnis medicatio, absente Patiente, difficilis et periculosa est ...“ Cons. XVI. s. 500. „De affectu cruris, a Reverendo Patre Mario in schedula breviter descripto, sine autopsia recte judicare est difficile, ...“.

³⁵³ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 105, Cons. XCII. De ... Exc. D. D.physicis. „Ad unas literas vestras mihi de Nob.Hectoris Vandini uxoris morbo scriptas possum brevissime respondere, non ita tamen facile meo consilio illi subvenire, quoniam factus certus non sum de multis, quae ad definiendum ipsius morbum essent necessaria. ... De quibus si oportuerit alias rescribam. Valete Pisauri 16. Cal. Maias 1581“.

³⁵⁴ SCHOLZIUS, *Consiliorum liber singularis*, fol. 3v: „... licet aliqui hoc genus operarum nostrarum ... reprehendant, mihi improbandum videtur. Pro confirmatione huius suae opinionis primo hanc rationem adferunt, quo nisi omnia symptomata equisite a medico perpendantur, mutationes etiam quotidianae exploratae

Tento trend se možná začal projevovat i ze strany pacientů, jak můžeme zjistit díky tzv. „žadacím“ dopisům ošetřujících lékařů nebo pacientů, jež byly vydány tiskem zároveň s odpovědí konsiliáře; v jednom z těchto dopisů adresovaných R. Solenandrovi pacient odmítal pouhé písemné konsilium a výslovně požadoval příjezd lékaře nebo instruovaného chirurga.³⁵⁶ Je možné, že žádost tohoto pacienta nebyla již v té době nijak neobvyklá, ale přestože se „žadací“ dopisy objevují u vícerych lékařů (Vettori, Cornarius, Wittich, Mermann, Fernel) nestačí to na vyvození jistějších závěrů. Žadací dopisy jsou v pozdější konzultační literatuře německé i francouzské běžnější; u zde zkoumaného vzorku se objevují spíše ve sbírkách či sbornících německých autorů; v italských sbírkách jsem takový dopis zaznamenala pouze u Victoria,³⁵⁷ mezi dvěma francouzskými bylo uveřejněno několik dopisů od pacientů či jejich lékařů pouze ve Fernelově sbírce.

Jak bylo řečeno v úvodu, konsilia prozrazují mnoho o praxi lékařů, jejich vzájemných vztazích i spolupráci. Zajímavé informace lze objevit jak v „pravých“ konsiliích zaslaných jediným slavným konsiliářem ošetřujícímu lékaři, tak především v záznamech skutečných porad, jejichž četnost v průběhu sledované doby zřejmě neustále stoupala. Postup, jak probíhala nebo měla probíhat taková odborná porada, jejímž výsledným produktem bylo písemné konsilium, můžeme ukázat například na hessenském lékařském řádu vydaném roku 1616. Zde je zachycena situace, kdy se ošetřující lékař, nebo přímo pacient, obrací s žádostí o pomoc nikoli na konkrétní osobnost, ale pouze na lékařskou fakultu.³⁵⁸ V řádu je přímo určeno, že když děkan obdrží písemnou žádost o konzultaci nebo vizitaci, má svolat buď všechny, nebo alespoň několik členů kolegia, dopis přečíst a názor každého kolegy i se svým vlastním zaprotokolovat zároveň s odborným rozbořem. Jeden z lékařů pak měl být určen, aby podle společného výroku vyhotovil pro pacienta obšírné konsilium; tento tvůrce měl oproti

fuert ...recte aegro consuli non possit. Praesertim cum ea etiam, quae absentes scribunt, non sufficere ad medici informationem videantur.“

³⁵⁵ Tuto skutečnost potvrzují i práce o pozdější, konzultační literatuře, například slavný lékař Antonio Vallisneri (1661-1730) prohlásil, „*difficile est curare per litera*“, ale přesto i on ještě nahlížel konzultace skrze dopisy jako důležité a funkční. Blíže Benedino GEMELLI, *Die Sprache der Krankheit in der Korrespondenz von Antonio Vallisneri*, in: Martin DINGES – Vincent BARRAS (edd.), *Krankheit in Breifen im deutschen und französischen Sprachraum 17.-21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007, s. 68.

³⁵⁶ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 235, cons. VIII., *Scriptum D. Schelii, de affectu ornatiss.viri Georgii Duicker, difficili ...ad Reinerum Solenandrum*. „*Aeger, mater ipsius, amita mea, nosque omnes tuam praesentiam petimus et flagitamus. Quod si propter urgentia tua negotia, quod etiam aulicis curis impediariis, fieri haud possit, rogamus, ut exercitatum in anatome et chirurgia Medicum, vestro consilio instructum, qui tutissime et foelicissime Medicinam faciat, ad nos quamprimum mittas...*29.5.1576.“

³⁵⁷ VICTORIUS, *Consilia Medicinalia*, fol. 293v-295r: Informatio, podepsán Ioan. Bapt. Speronus, *Imolensis Physicus*.

³⁵⁸ SALLOCH, *Das hessische Medizinalwesen*, s. 88.

Blíže <http://archiv.ub.uni-marburg.de/diss/z2006/0697/pdf/dss.pdf>. (Poslední přístup 20.4.2015)

ostatním kolegům obdržet dvojnásobný honorář. V případě, že byla požadována návštěva u pacienta, měl pacientův ošetřující lékař napřed případ ústně nebo písemně přiblížit. Poté děkan podle přání pacienta nebo jeho příbuzných určil jednoho nebo i vícero lékařů, kteří společně pacienta navštívili a sdělili svůj nález kolegiu.³⁵⁹

Dá se předpokládat, že tento lékařský řád kodifikoval praxi, která byla – přinejmenším ve střední Evropě, ale velmi pravděpodobně i jinde – již na nějaké úrovni provozována, jak o tom svědčí mnoho zmínek z konsilií.³⁶⁰ Mezi italskými autory je výmluvné konsilium B. Vettoriho z padovské fakulty, které vydal „za souhlasu všech zúčastněných,“³⁶¹ i řada Montanových konsilií dokazujících, že byla navržena po poradě s dalšími lékaři; zároveň se zde ukazuje Montanova nadřazenost, když korigoval rozhodnutí jiných kolegů.³⁶² Podobný průběh dokazují i záznamy G. Capivaccia, V. Trincavelliho nebo R. Solenandra, kde je obdobně jako u Montana zachycena spolupráce nejen mezi kolegy z jedné fakulty, ale i s představiteli městského „*collegia medica*“.³⁶³ Rovněž větší část konsilií D. Cornaria naznačuje provozování praxe doporučené v hessenském řádu.³⁶⁴ Konzultaci případu mezi lékaři – dokonce zřejmě na dálku – dokazuje i slavný J. Fernel, který v jednom konsiliu komentoval zprávu, kterou ošetřující lékař pacienta zaslal zároveň i Fernelovu kolegovi.³⁶⁵ Jak již bylo prozrazeno, tato spolupráce na pracovištích ani na dálku nebyla vždy

³⁵⁹ Autorka Salloch v cit. práci poznamenává, že pacient, který se podle předepsaných regulí musel obrátit na celé lékařské kolegium, musel počítat s velkými průtahy, jež měly údajně přinést lékařům větší zisk. Toto tvrzení vzhledem k naší neznalosti, zda tento postup našel odezvu v běžném životě, nelze vyvrátit, nicméně autorčino tvrzení, že pacientovi bylo znemožněno kontaktování jednotlivého lékaře, je rozhodně zpochybnitelné. SALLOCH, *Das hessische Medizinalwesen*.s. 89.

³⁶⁰ Ve sbírce R. Solenandra je u V. konsilia podepán za konsiliáře lékařské fakulty přímo děkan. Blíže SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, III. sekce, s. 225-228. Cons. V. *Sequitur Lipsensium sententiae Wolfgang Meurerus Decanus*.

³⁶¹ VICTORIUS, *Consilia Medicinalia*, s. 5r.; *Cons.I., Pro Ill.ac Reverendiss. Domino Bernardo Clesio, ...Initum est consilium in Patavino gymnasio 1535. 24.9., et ex omnium doctorum consensu a Benedicto Victorio Faventino editum.*“

³⁶² MONTANUS, *Consultationum Opus*, Cons. LIX. *Pro ..nobili Illyrico. ... Post colloquium autem Frisimelica ordinavit rationem victus, quam Montanus ita moderandam esse monuit,...*“; s.1 *Cons.I., De ophiassi...dicta in colloquio cum Chirurgo et D.Frisimelico. Anno 1547, 16.3.*

³⁶³ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, Cons.III. s. 15 „...*Affectus qui hunc virum, expertissimi Medici, iam longo tempore male habuit... Lugduni; s. 66, Cons. XVI In calculo...ad Fabricium Nobilem Lucensem medicum...Cum ante dies aliquot Elisabetam...curandam suscepissem, ...non secundum rationem succederent, consului ut unum ex celeberrimo vestrae urbis Medicorum collegio mihi coadiutorem deligerent: nam sic futurum ut coniunctis viribus, communicatoque consilio, natura adiuvante, facilius morbum depelleremus.*“

³⁶⁴ CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus*, s. 83, Cons. X „*Nobilis puer ... ad Medicorum Viennensium congregationem adducebatur...*“; s. 101-2, Cons. XII. „*Congregatis Medicis Viennensibus...quorum nomina in fine huius consultationis nominata sunt...*“; s. 139, Cons. XX. „...*consultatio habita Viennae per Doctores...*“

³⁶⁵ FERNELIUS, *Consiliorum liber*, s. 13v: *cons.12. Responsum D. Fernelii ad litteras D.Du Perat in aula caesarea viri percelebris seu Medici eius Bucherii. Litterae tuae ad I.Sylvium, Doctissime Bucheri, mihi fidem fecerunt spectatae tuae eruditionis....*“

bezproblémová, což dokazují glosy Cappivaccia, který zřejmě nesouhlasil s úsudkem ostatních lékařů v kolegiu, i u Ch. Guarinoniho, kde o rozporech s kolegy svědčí již nadpisy některých konsilií.³⁶⁶ Další konflikty, zaznamenané či naznačené v konsiliích, se ovšem nemusely týkat pouze spolupráce kolegů; zmínky, které se v konsiliích nezdá objevují, svědčí o neutuchajícím boji graduovaných lékařů proti neortodoxním skupinám léčitelů, ukrývajících se pod přízvisky fušerů, empiriků, paracelsistů, agyrtů, medicastrů, nebo dokonce úplných laiků, jakými byly „moudré stařeny“ či zástupci duchovního řádu. Tato skutečnost, jak bylo již řečeno, přímo inspirovala vydání Mattheovy sbírky-sborníku, ale odsudky lze najít i v konsiliích mnoha dalších lékařů.³⁶⁷

c) finance, konexe, poštovní spojení

V souvislosti se spoluprací a vztahy mezi lékaři i pacienty se vynořuje ještě zajímavá otázka objednávek a finančních odměn za napsání konsilia.³⁶⁸ Tato problematika se již objevila v souvislosti s hessenským řádem; lékař, který nakonec písemně zachytil výsledné usnesení kolegia, měl obdržet dvojnásobnou odměnu oproti ostatním poradcům a zaznamenáno je i finanční vyrovnání ostatních.³⁶⁹ Jak to ovšem bylo s platbami za „pravá“ konsilia, pokud se ošetřující lékaři nebo pacienti obrátili nikoli na kolegium či fakultu, ale na konkrétního slavného konsiliáře? Lze předpokládat, že na dálku oslovení lékaři asi neodpovídali na dotazy úplně zadarmo; existovala tedy nějaká obecná taxa pro konsilia? Pokud ano, lišil se honorář podle délky konsilia, věhlasu konsiliáře, movitosti pacienta či

³⁶⁶ CAPIVACCIUS, *Opera omnia*, Cons. XX, s. 964-65, Patavii. „Ego ..., assero, eam medicationem prorsus inutile fore.“ Kolegy, s nimiž Capiavaccia nesouhlasil, byli neméně slavní univerzitní profesori Bernhardinus Paternus, Hieronymus Mercurialis a Hieronymus Fabricius ab Aquapendente. U Ch. Guarinoniho např. Cons. CCCLXXXVII. str. 409, *Consilium per longam disputationem contra maximos Medicos praecipue Capiavaccium habitum*, ...; s. 353, Cons. CCCLI. *Defensio sententiae superioris...etc.* GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*.

³⁶⁷ MATTHAEUS, *Consilia medica*, s. 87-88. „Hoc tempore Iudaeus quidam commendatione Comitis cuiusdam Rhenensis se insiuaverat, qui certis characteribus auro inclusis mirandos promittebat effectus, insignis et urinarum inspector haberi volebat....“; s. 105 „Longum esset, benevole lector, omnium, qui Empirici haberi volunt, nugas et vanitates hic commemorare, quas tamen multi tantopere Ill.Principi hoc tempore commendabant...“; GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, Cons. DLXXXVII., s. 713 „... hominibus ignarae arrogantiae potius, quam intelligentibus se committebat ...“; CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus*, s. 39. Cons. II. „...ab empiricis iudeis ... male curatos ...“; *Observationes*, s. 8 „...quidam dominus... consilio malo...cuiusdam anabaptistae pseudomedici...“

³⁶⁸ Této problematice se u pozdější, konzultační literatury věnoval R. Weston. Blíže WESTON, *Medical Consulting*, s. 35-42. Nicméně i zde je více otázek než odpovědí.

³⁶⁹ SALLOCH, *Das hessische Medizinalwesen.*, s. 91-92 „Für ein Konsil erhält jeder Arzt, der sein Urteil abgegeben hat, einen Gulden; dem Patienten, bzw. dessen Angehörigen steht es dabei frei, alle Mitglieder des Collegium Medicum zu konsultieren oder aber die Anzahl der Ärzte auf zwei oder drei zu beschränken, welche gemeinsam mit dem Ordinarius ihren Rat erteilen. Für die Visite ist an jeden Arzt ein halber Gulden, an den Ordinarius aber ein Gulden zu entrichten, zur Nachtzeit wird dieser Betrag verdoppelt.“

obtížnosti případu? Popřípadě žádal si univerzitní profesor jinou finanční sumu než osobní lékař vysoce postaveného šlechtice či církevního hodnostáře? Šlo vždy o odměnu peněžní, nebo bylo možné platit v naturáliích?³⁷⁰ A jakým způsobem, nebo kým byl honorář předáván? Platilo se předem, nebo až bylo konsilium napsáno, či pouze když léčba „zabrala“?³⁷¹

Stejně četné otázky se vynořují ohledně způsobu, jakým byl lékař-konsiliář vybírán. Vybíral si ošetřující lékař konsiliáře podle svých osobních zkušeností, slovnosti, na základě přátelství, nebo na základě vztahu profesor-student? A musel mít ošetřující lékař povolení od pacienta, že si zažádá slavného kolegu o radu, nebo se tato skutečnost týkala výhradně lékaře – on nebyl schopen vyléčit svého pacienta, proto ať uhradí poradu u kolegy? V konsiliích sice lze objevit zmínky ukazující, že konsiliáře navrhl pacient svému lékaři,³⁷² i důkaz o „dohození“ kontaktu na kolegu,³⁷³ nicméně na získání uspokojivé odpovědi s širší platností to nestačí.

Řada konsilií různých lékařů prozrazuje osobní pouto mezi zúčastněnými; jako příklad může posloužit četná konsiliární komunikace mezi Ch. Guarinonim a jeho přítelem a nástupcem, osobním lékařem urbinského vévody A. Samperolliem; blízký vztah dokládají četné poznámky, v nichž se Guarinoni svěroval nejen se svými úspěchy, ale i neúspěchy u dvora.³⁷⁴ Jakým způsobem se tedy Samperolio Guarinonimu za jeho rady ohledně léčby svých pacientů odvděčoval? Nemohlo zde být spíše ze strany Guarinoniho otázkou profesní cti odpovědět na dotaz kolegy a přítele? Mnoho žádostí o konsilium, stejně jako následná lékařova rada, se rovněž objevuje v „*epistolae medicinales*“, které se sice mohly týkat osob navzájem neznámých, ale zpravidla šlo o korespondenci mezi přáteli. (viz níže). Tak A. Dudith popsal v dopise svému příteli, opavskému lékaři W. Raphanovi, zranění svého malého synka s urgentní žádostí o radu a obdobné dotazy se objevují i v další korespondenci (nejen)

³⁷⁰ Například osobní lékaři v trvalé službě pobíraly část platu v naturáliích. Blíže např. SALLOCH, *Das hessische Medizinwesen.*, s. 49-52. To je potvrzeno i v pracovní smlouvě lékaře O. Roveretiho. Podrobněji viz Bohdana DIVIŠOVÁ, Krátká zpráva Ottaviana Roveretiho (1556-1626), lékaře Rudolfa II., *Dějiny věd a techniky*, 48, 2015, 3, s. 154.

³⁷¹ Otázka financí u konzultační literatury 17. a 18. století blíže WESTON, *Medical Consulting*, s. 65-69.

³⁷² GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, např. s. 61, Cons. XLII. „*Excellentissime Vir. Rogatus ab ipso aegroto ego paucis consilium meum de eius curatione tecum communicabo.*“

³⁷³ Jasným dokladem je sdělení pro konzultujícího kolegu, kterého Th. Mermann odkázal na „specialistu“ a dokonce se nabídl jako prostředník. Blíže MERMANNUS, *Consultationes*, s. 526. Cons. XXVIII. „*Ad Adolphum Oconem Medicum Augustanum.....scripsit non ita pridem de hoc fonte libellum eruditum Godefredus Seeg Illustissimi Episcopi Wirceburgensis Medicus, quem nuper legi ab ipsomet missum mihi. Illius Medici sane praestantis sententiam exquirere ante omnia foret consultum, eaque in re operam meam offero, quando dudum mihi est notus familiariter. ...Vale Monachii 1. Julii 1597.*“ Tyto poznámky zároveň napomáhají utvořit si představu o navazování kontaktů v rámci nadnárodní vědecké obce.

³⁷⁴ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, Cons. DCXIII. „*Me nosti et sic facile credes me tam praeclare voluntati esse penitus obstrictum, quando me omnino inscio illa facta sunt...*“ ; Cons. DCXX. (23.1.1596) „*De meo discessu scias, quod.*“

těchto mužů.³⁷⁵ Zdali doktor Raphanus od Dudithe za napsaná konsilia něco dostával, se dozvíme jen velmi těžko; je pravděpodobné, že – stejně jako dnes mezi přáteli – peněžní vyrovnání nepřicházelo v úvahu, avšak příležitostným darům se lékař bránit nemusel, ať se již stýkali osobně, nebo byli pouze přáteli v rámci odborné korespondenční sítě *rei publicae*.

Otázka odměn či celkové finanční situace lékařů v jednotlivých zemích či případech tedy není doposud nijak uspokojivě zpracována.³⁷⁶ V žádném konsiliu nebo komunikaci mezi lékaři jsem nenašla ani zmínku o jakékoliv finanční odměně, natož např. o smlouvání její výše.³⁷⁷ Finance zde jistě hrály nemalou roli; slavný Girolamo Mercuriale zmínil, že byl nucen napsat ve své téměř padesátileté praxi bezpočet konsilií do celé Evropy, a lze si těžko představit, že by tak činil bez nějakého finančního prospěchu.³⁷⁸ Nicméně je zároveň zřejmé, že se konsilia stala součástí utužování sítě kontaktů a nástrojem sebepropagace, takže neméně důležitou motivací pro jejich sepisování byly i jiné formy „kapitálu“.

Dalším problémem či otázkou, která se v souvislosti s korespondenčním stykem a financemi vynořuje, je i doprava konsilií čili poštovní spojení a jeho rychlost. Tato otázka není samozřejmě zodpověditelná uspokojivým způsobem ani pro jiná století. Podle autorů L. Brocklisse a C. Jonese o dějinách medicíny ve Francii sice byly konzultace na dálku v 17. století známé, ale jejich rozmach podle jejich názoru přišel až v následujícím století zároveň se zdokonalením poštovního spojení, díky němuž se konzultace na dálku začaly vyplácet.³⁷⁹ Naproti tomu se významný historik R. French ohledně středověkých konsilií vyjádřil naprosto protikladně: „*Exchanging consilia also meant that medical men kept in touch. Consilia*

³⁷⁵ CRATO, *Consiliorum liber tertius. Andreas Dudith ab Horekoviza etc. Wenceslao Raphano Med. (Paskow 29.10.1577)*, s. 262 „*Filiolus meus anniculus.. in scamnum acidit, post in terram. Vulnus accepit in superiore linguae parte.... Quid iubes nos facere?...s. 263 Putasne ex hoc vulnere periculum fore, ne vitiose pronunciet? Consule in medium mi D.Doctor.*“ Tamtéž, *Dudith Raphano (21.11.1577)*, s. 264 „*...pro filiulae meae morbo...s.265...rogo, ut in medium aliquid consulas, et praescribas...*“; CRATO, *Consiliorum liber quintus*, s. 373, Dudith Scholzovi „*Probo consilium tuum, quod propius ad nos accesseris....*“

³⁷⁶ Existují samozřejmě výjimky potvrzující pravidlo; týkají se však spíše jednotlivých případů či lékařů, popřípadě lékařských uskupení. Např. finanční situaci lékařů ve Florencii 14.-15. století zpracovala K. Park, blíže Katharine PARK, *Doctors and Medicine in Early Renaissance Florence*, Princeton 1985, s. 152-157; obdobně pro Bolognu Gianna POMATA, *Contracting a Cure. Patients, Healers, and the Law in Early Modern Bologna*, Baltimor-London 1998, s. 98-100; nebo výdělky slavného Jeana Fernela viz Charles SHERRINGTON, *The Endeavour of Jean Fernel*, Cambridge 1946, s. 99.

³⁷⁷ Tato situace je obdobná i v oblasti konzultační literatury, neboť na nedostatek zmínek o financích v dopisech si stěžuje i L. Brockliss. Blíže viz Laurence BROCKLISS, *Consultation by Letter in Early Eighteenth-Century Paris: The Medical Practice of Etienne-Francois Geoffroy*, in: Ann LA BERGE – Mordechai FEINGOLD (eds.), *French Medical Culture in the Nineteenth Century*, Amsterdam-Rodopi 1994, s. 111, pozn. 45.

³⁷⁸ SIRAISSI, *Communities of Learned Experience*, s. 27, s. 108.

³⁷⁹ „*Although consulting by letter had existed in seventeenth-century France, it had not bee a commonplace. In the eighteenth century, however, better postal communications and the development of letter-writing as an art form made the practice popular.*“ Lawrence BROCKLISS – Colin JONES, *Medical World of the Early Modern France*, Oxford 1997, s. 536.

*travelled faster than epidemics and doctors could make preparations for their arrival.*³⁸⁰ Oba tyto názory se nezdají být podloženy detailním průzkumem či znalostí dané problematiky, takže se v budoucnu mohou ukázat jako mylné.

Jak ukazují nové, v úvodu zmíněné studie snažící se objasnit a zmapovat utváření *rei publicae litterariae* v raném novověku, korespondenční kontakt byl základním kamenem a byl mnohem rozsáhlejší, než bylo doposud usuzováno. Tato otázka zůstává, obdobně jako otázka finančního vyrovnání, zatím dosti neprobádána; i důvod je obdobný, chybějí dostatečné podklady pro vytvoření konkrétnější představy. Pro získání lepší představy o tomto problému bude samozřejmě nutné mnohem hlubší a důkladnější studium a to především osobní korespondence; tato problematika souvisí opět velmi úzce s otázkami výzkumu propojení celé *rei publicae litterariae*, tedy z našeho hlediska především s lékařskými dopisy, a i náhodně objevené zmínky naznačují, že to bude ta správná cesta.³⁸¹ Přes veškerou snahu o co nejširší pojednání o otázkách skrývajících se v konsiliích a spjatých s konsiliární literaturou 16. století nebyla řada problémů a témat vůbec zmíněna. Nicméně odpověď na všechny otázky spojené se vzájemnými vazbami mezi pacienty, konzultujícími a tázanými lékaři, ani všechny otázky ohledně vzájemného vyrovnání nemůže být zatím uspokojivě podána; vyžádala by si široký průzkum napříč dochovanými konsilii jak z různých regionů Evropy, tak i z různé doby.

2.2.3.4. Práva konsilia versus příbuzné žánry

*“A full history of method and content in early modern observations and records of individual medical cases would need to explore not only the influence of ancient examples and the development of new science, but also the sixteenth-century fortuna of the consilium format.”*³⁸² Tato slova americké historičky medicíny Nancy Siraisi, kde je zdůrazňován význam prozkoumání konsilií pro získání znalosti blízkých lékařských žánrů, se objevila v její studii již před 15 lety a přestože se tyto žánry těší větší badatelské pozornosti, nelze říci, že by výzva již byla zcela vyslyšena. Otázka příbuzných žánrů byla již zmiňována v souvislosti s etablováním konsiliární literatury v průběhu 14. a 15. století (viz kap. 2.1.2.); nejdůležitějšími zůstávají nadále především protimorová konsilia, *practica*, *exempla*, soudní

³⁸⁰ Roger FRENCH, *Canonical Medicine. Gentile da Foligno and Scholasticism*, Leiden 2001, s. 278.

³⁸¹ Význam pro „vystopování“ jednotlivých spojení dokazuje například i douška v dopisu mezi J. Cratonem a J. Camerariem. „...*Tuae epistolae, quam nuper cum iis, quas Threccius attulerat, misisti, persolvi et meas Clusio, qui attulerat dedi.*“ CRATO, *Consiliorum liber quintus*, s. 352-4.

³⁸² SIRAIISI, *Medicine and the Italian Universities*, s. 77.

expertízy apod. V pojednáváné době se ovšem začínají čím dál výrazněji rozvíjet především ty druhy humanistické (i pozdější) lékařské odborné literatury, které jsou založeny na osobním pozorování a zaznamenávají vlastní zkušenosti.³⁸³ Mezi těmito žánry kromě těch, které s konsilii v podstatě splývají, jako *regimina*, *consultationes* či *responsa medica*,³⁸⁴ nabývají na významu především *observationes*, *historiae* a hlavně *epistolae medicales* či *medicae*; všechny tyto žánry jsou spojeny s praktickou činností lékaře.

Consultationes medicae byly sice v raně novověké literatuře tvůrci bibliografií od konsilií jako žánr odlišovány, nicméně v praxi se – obdobně jako u jiných žánrů – rozdíly naprosto stíraly.³⁸⁵ Doklady lze najít snadno i u vybraných představitelů konsiliární literatury. Sbírkou konsilií Montana tuto skutečnost obsahuje přímo v názvu „*Consultationum medicarum opus... in quo ad consilia omnia...*“³⁸⁶ a díky zahrnutí detailních, očitých popisů léčení horeček a návodu na psaní „historií“ je zároveň podle historičky G. Pomata výrazným posunem směrem k „*observatio*“.³⁸⁷ Obdobné přiblížení žánrů lze najít ve sbírce Ch. Guarinoniho, jehož editor nazval sbírku „*Consilia medicinalia...*“, nicméně jednotlivé rady pak nesou označení „*consultatio*“.³⁸⁸ Obdobou je sbírka T. Mermanna s názvem „*Consultationes ac responsiones medicae*“, o níž její editor ovšem v úvodu podotýká: „*Shromáždil jsem tato konsilia z různých rukopisů...*“.³⁸⁹ Velmi často jsou s konsilii směřovány rovněž traktáty, což dokazují jak názvy sbírek, tak i jejich obsah.³⁹⁰ Příkladem může být první vydání Trincavelliho konsilií, kam byly traktáty rovněž zahrnuty,³⁹¹ nebo titul Cornariovy sbírky „*Consiliorum medicinalium...tractatus*“.³⁹²

Observatio, tedy pozorování, mělo upozornit odborného čtenáře na nějaký zajímavý,

³⁸³ Tímto tématem se celkově zabývá sborník prací Nancy SIRIASI, *History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning*, Ann Arbor 2008. Blíže ke konzultacím a dopisům cit. dílo, s. 63-105.

³⁸⁴ V dedikační řeči čtvrtého vydání Fernelovy sbírky konsilií editor přímo uvádí, že vydává „*Ioannis Fernelii...responsa, quae Consilia vocari solent.*“ Blíže Ioannis FERNELIUS, *Consiliorum medicinalium liber...Quadringerarum consultationum selectus...*Taurini 1589, fol. 2r: Guarinoni zase běžně používal jako synonyma pro konsilium „*cura*“. Blíže GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 324. „*Cura, vel consilium...*“; s. 443 „*Consilium, vel cura...*“

³⁸⁵ K bibliografiím viz kap. 2.2.2.

³⁸⁶ MONTANUS, *Consultationum opus ... In quo ad consilia omnia prius edita, ...*

³⁸⁷ POMATA, *Praxis Historialis*, s. 128-129. „*Da Monte's Consultationes, collected and published posthumously by his students, indicate the transition from the old genre of the consilium to the new observational approach.*“

³⁸⁸ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*.

³⁸⁹ MERMANNUS, *Consultationes. Collegi autem consilia ista ex variis manu-scriptis...*

³⁹⁰ Jak ovšem poznamenal I. Lonie, konsilium vyžadovalo jistou diskuzi o případu a komplexích, a proto se mohlo snadno změnit v diskursivní obecnou esej o projednáváném problému. Blíže viz LONIE, *The „Paris Hippocratics“*, s. 172.

³⁹¹ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum Libri; Epistolarum Medicinalium Libri tres*, fol. 111v: *Cons.LXXXVIII. Sermo de Cordis affectibus.*; fol. 112v: *Cons. LXXXIX. Sermo de animi defectu.*

³⁹² CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium tractatus*.

často netypický případ nemoci nebo léčby; tento druh připomínají hojně vydávané *historiae raras* či v pozdější *curiosa*, hraničící někdy se zázračnými uzdraveními jako *mirabilia*.³⁹³ O blízkém příbuzenství konsilií, žánru „*observationes*“ a „*consultationes*“ svědčí nejen sbírky konsilií vybraných autorů, ale i spisy jiných lékařů. Tak v díle slavného holandského lékaře Pietera van Foreesta (Petrus Forestus, 1521-1597) *Observationes et curationes chirurgicales* se můžeme dočíst o případu kýly lékařova švagra, který mu německy v dopisu popsal svůj stav, a Forestus mu latinsky napsal konsilium, které následně uveřejnil jako *observatio*.³⁹⁴ „Pozorování“ Petra Foresta je věnována důkladná studie historičky C. Santing, nicméně přestože se v pojednávaném díle objevují pod názvem „*observatio*“ zcela typická konsilia a v textu jsou o nich jasné zmínky, zůstal této autorce žánr konsilií zcela neznámý.³⁹⁵

„Pozorování“ i konsilia měla obdobu v dalším raně novověkém žánru zvaném *historiae* (někdy *casus*) s tím rozdílem (ale často bez něj), že u historií býval zaznamenán výsledek léčby – ať úspěšný nebo nikoli.³⁹⁶ Je zcela pochopitelné, že pokud si lékaři pořizovali opisy svých konsilií ať kvůli vydání nebo pro své soukromé účely, u mnohých si později mohli dopsat i výsledek; tak tomu je u řady konsilií Ch. Guarinoniho, která evidentně byla odeslána formou dopisu vzdálenému příjemci.³⁹⁷ *Historiae* mohly být rovněž přidány ke sbírce konsilií, jak ukazují spisy G. Ballonia.³⁹⁸

³⁹³ O tomto druhu i konsiliích speciálně SIRAIŠI, *Medicine and the Italian Universities*, s. 226-252. Splývání potvrzuje i R. Solenander, který ve svém sborníku uveřejnil pod názvem konsilií vícero „pozorování“ a „vzácných případů“. Blíže SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 493-498. Cons. XVII. „*Rara quaedam et tamen observatione digna, quae in sectione corporum occurrerunt: Ornatissimo viro Iohanni Solenandro, fratri suo, Doctori Medico, in Epistola quadam consignata et addita*“, tedy zvláštnosti pozorované při pitvách většinou členů německých panovnických rodů; nebo s. 487-492. *Pro consilio XV. „Singulares aliquot observationes, quae ad consilia curandi pertinent: quarum partim ipse observavit, partim ab aliis observata, quia observatione digna, notavit: et Ioanni Solenandro D. Medico consignata inscripsit.*“

³⁹⁴ Petrus FORESTUS, *Observationum et Curationum medicinalium Libri*, Lugduni Batavorum 1597, s. 208-209. *Liber XXVII., Observ.XXI. „Theodorus Teylingius, Sororius meus,...vir quinquagenarius...in herniam intestinalem incidit ... Cum litteris, quamquam lingua Germanica scriptis, a me consultationem peteret, ego Consultationem lingua latina hanc ipsam scripsi“*

³⁹⁵ Catrien SANTING, *Pieter van Foreest and the Acquisition and Travelling of Medical Knowledge in the Sixteenth Century*, in: Ole Peter GRELL – Andrew CUNNINGHAM – Jon ARRIZABALAGA (eds.), *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789* Franham-Burlington 2010, s. 149-169.

³⁹⁶ Historiím v medicíně se věnuje v současné době velká pozornost; dokladem toho je i sborník Gianna POMATA – Nancy SIRAIŠI (eds.) *Historia. Empiricism and erudition in early Modern Europe*, Cambridge-London 2005; nebo sbírka prací SIRAIŠI, *History, Medicine, and the Traditions*.

³⁹⁷ GURARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 333. Cons. CCCXXX. *Reverendissimo Patri Mario Capuccinorum Generali „Per literas Medici, ut potui, certior sum factus de tua valetudine, libentissimeque, quod licuit, consilium capere, confestim tibi his literis significavi idem quoque postea facturum pro tempore, ut te ipsam postulare in dies ex literis, aut nunciis tuis cognoscam, iam pridem enim...“* s. 334 „*Is caccheticus factus est et identidem in febres incidebat, sic extinctus.*“

³⁹⁸ BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*, kde před samotnými konsilii bylo vytištěno 8 historií.

Epistolae medicales, tedy korespondence s lékařskou tematikou mezi lékaři i laiky, jsou žánrem neméně důležitým a neméně opomíjeným než konsilia a stejně jako výše jmenované druhy s konsilii často splývají.³⁹⁹ To potvrzují hojně i názvy vydávaných sbírek, např. Cratonova „*Consilia et epistolae*“,⁴⁰⁰ nebo Wittichova „*Consilia, observationes atque epistolae medicae*“.⁴⁰¹ Splývání či nedůsledné rozlišování potvrzují i samy spisy, například *Consultatio DLXXXI*. z pera Ch. Guarinoniho je ryze osobní dopis, v němž svému kolegovi a příteli popsal jako očitý svědek okolnosti odchodu jednoho z našich nejvýznamnějších předbělohorských politiků, Viléma z Rožmberka; v tomto „konsiliu“ se tudíž nenacházejí žádné rady ani recepty.⁴⁰² A naopak – existuje celá řada dopisů od různých autorů, která jsou až na počáteční oslovení či větu typickými konsilii; toto tvrzení platí pro velkou část lékařských dopisů připojených k Scholzem uveřejněným sborníkům konsilii.⁴⁰³

Z výše uvedených skutečností vyplývá zřetelně přetrvávající nevyhraněnost žánrů 16. století, jejichž propojení je naprosto neoddelitelné. Jako shrnutí platící pro získání celistvého pohledu na konsiliární literaturu by se dalo parafrázovat prohlášení N. Siraisi, které je citováno v úvodu této podkapitoly: A full history of method and content in early modern *consilia* would need to explore not only the influence of ancient examples and the development of new science, but also the sixteenth-century fortuna of *observations, records of individual medical cases* (a především !) *epistolae medicales*.

V souvislosti s vývojem konsiliární literatury i jejích příbuzných žánrů považují za důležité přiblížit i pozdější, na konsilia navazující a částečně splývající žánr lékařských

³⁹⁹ Nejnovější a zatím nejobsáhlejší studií o humanistickém pěstování lékařské korespondence je studie Nancy SIRAIŠI „*Communities of Learned Experience*“, kde kromě hlavního bodu zájmu, lékařských dopisů, nevyhnutelně musela zmínit i konsiliární literaturu. I její studie se díky neexistenci dílčích zpracování tématu skládá víceméně z dohadů, náznaků a hlavně otázek. Neméně významnou, v celkových závěrech dokonce spíše obsažnější a celistvější, je práce „*The Medical Republic of Letters before the Thirty Years War*“ cambridžského profesora Iana Macleana, kde jsou přirozeně konsilia rovněž zmiňována.

⁴⁰⁰ CRATO, *Consiliorum liber quintus*, s. 265-275, Cons. XL. Zde lze také najít hezký důkaz o spojování regimin a konsilii; ke konsiliu pro jakousi těhotnou ženu bylo připojeno samostatné „*regimen gravidarum*“.

⁴⁰¹ WITTICHIUS, *Medicorum consilia, observationes atque epistolae medicae*, Lipsiae 1606.

⁴⁰² GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 716. Blíže o tomto dopisu popisujícím smrt Viléma z Rožmberka viz Bohdana DIVIŠOVÁ, *Dobré rady pro zdraví. Lékařská konsilia rudolfínské doby*, Dějiny a současnost, 1, 2004, s. 15-18.

⁴⁰³ Např. CRATO, *Consiliorum liber tertius*, s. 394-5 Abr. Seiler Ioachimo Baudisio Med. S.D. „*Affectiones, quibus nobilis vir molestat, ...*“; s. 395-6 Abr. Seiler Med. Paulo Closio, Physico Glac. „*Conqueritur de febrili ...*“; titíž s. 397-8 „*Intellexi ex literis tuis coniugem istam nobilem febri tertiana .laborare...*“; CRATO, *Consiliorum liber sextus*, s. 5-9. Epist. III. Seyler Danieli Schepsio. „*Ex litteris tuis, charissime Domine Doctor, intellexi coniugem tuam charit.saeuissimis molestari symptomatibus...*“; s. 31-36, Epist. X. Seyler Iacobo Horstio, phys. Iglaviensi. „*Scribis ad me Magnificum et Gener.Dominum NN Caesariae Maiestatis Consiliarium, Hypochondriaca Melancholia ... molestari ... ac petis a me rationem medendi ...*“ Tato skutečnost se zdá svědčit pro tvrzení I. Macleana, že lékařské dopisy byly mnohem informativnější a na profesi zaměřenější než korespondence mezi členy „*rei publicae*“ z jiných oborů. Blíže MACLEAN, *The Respublic of Letters*, s. 21.

konzultací, který se rozvinul v následujících staletích.⁴⁰⁴ V poslední době se v centru zájmu historiků ocitla německá a především francouzská literatura konzultací; především o ni se bude opírat (alespoň stručně) srovnání s konsiliární literaturou.⁴⁰⁵ Přestože konzultační literatura není zpracována a známa ve všech aspektech, je zřejmé, že její charakter má řadu styčných rysů s konsiliární literaturou (nejen) 16. století: byla psána významnými lékaři v případech chronických chorob a mezi příjemci dominovaly elitní vrstvy obyvatelstva. Přesto se mezi oběma žánry objevuje několik sice nevelkých, ale přesto pozoruhodných rozdílů.

Jedním z nejvýraznějších je skutečnost, že většina zkoumaného materiálu konzultací byla napsána v lidových jazycích; R. Weston dokonce uvádí, že ta část konzultací nebo žádacích dopisů napsaná v latině byla kvůli tisku překládána do francouštiny.⁴⁰⁶ Dále se podle oněch nemnoha prací o konzultacích zdá, že oproti konsiliím se u nich dochovalo více „žadacích“ dopisů, které „zachycovaly první polovinu celého příběhu“.⁴⁰⁷ Autory těchto žádostí (ve francouzském prostředí zvané *mémoires*) byli v narůstající míře sami pacienti nebo jejich příbuzní;⁴⁰⁸ pravděpodobně i následkem toho jsou konzultace s projevenými osobními city a postoji naprostou výjimkou. Rozdílný byl zřejmě i sociální status pacientů; v případě konsilií, jak bylo ukázáno, pocházeli spíše z bohatých, velmi často přímo vládnoucích vrstev. Klienti pozdějších francouzských konzultací patřili nejčastěji k bohatému měšťanstvu a kléru, avšak je zaznamenán nárůst žadatelů z řemeslnických vrstev. Odlišnou je proti konsiliím i stoupající účast chirurgů, kteří zřejmě působili jako venkovští lékaři; chirurgové jsou údajně tak nejčastějšími případnými prostředníky pro napsání „žadacích“ dopisů.⁴⁰⁹ Ve výčtu jednotlivých odlišností, ale i shod mezi konsilií a konzultacemi by se dalo pokračovat ještě

⁴⁰⁴ Označení „konzultační literatura“ je používán v této studii pro jasnější odlišení od konsiliární literatury; tento název se běžně v jiných materiálech neobjevuje, protože hranice mezi těmito žánry nejsou výrazné a konkretizované.

⁴⁰⁵ Laurence BROCKLISS, *Consultation by Letter in Early Eighteenth-Century Paris: The Medical Practice of Etienne-Francois Geoffroy*, in: Ann LA BERGE – Mordechai FEINGOLD (eds.), *French Medical Culture in the Nineteenth Century*, Amsterdam-Rodopi 1994, s. 79-117; Martin DINGES – Vincent BARRAS (edd.), *Krankheit in Breifen im deutschen und französischen Sprachraum 17.-21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007; WESTON, *Medical Consulting*.

⁴⁰⁶ WESTON, *Medical Consulting*, s. 28. Zcela opačný proces probíhal u konsilií 16. století, která byla z lidových jazyků překládána do latiny. Blíže o knižním trhu a latině MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 60, s. 66.

⁴⁰⁷ BROCKLISS, *Consultation by Letter*, s. 81.

⁴⁰⁸ Přímý písemný kontakt mezi pacientem a konsiliářem je doložen vícekrát i v 16. století. V literární pozůstalosti významného chemika a lékaře E. F. Geoffroya (1672-1731), kterou zpracoval L. Brockliss, se objevují spíše konzultace zprostředkované ošetřujícími lékaři, lékárníky a chirurgy. BROCKLISS, *Consultation by Letter*, s. 87. Výsledky studie R. Westona, která je mladší a vychází z 2500 exemplářů konzultací napsaných ve Francii více jak stem lékařů mezi lety 1665 až 1789, ukazuje procentuální nárůst bezprostředních žádostí od nemocného či jeho příbuzného. WESTON, *Medical Consulting*, s. 71. Pokud platí, že ve Francii stoupal počet žadatelů rovnou z řad pacientů, nemohlo by jít o doklad stoupající míry vzdělanosti i medicínské informovanosti u nižších vrstev?

⁴⁰⁹ WESTON, *Medical Consulting*, s. 44.

dlouho, nicméně uvedené body postihují pro potřeby této studie dostatečně to nejdůležitější. K lepším a obsažnějším výsledkům jistě v budoucnu přispějí důkladnější práce o dějinách evropské konzultační i konsiliární literatury (přinejmenším) 17. století.

2.2.4. Paralipomena

Výrazným rysem konsiliární literatury 16. a ještě více počátku 17. století se ukazuje být vyšší míra sestavování sborníků spíše než tvorba sbírek. Při porovnání sborníků vybraných lékařů se dá zachytit zajímavý rozdíl: v italských sbornících uveřejněných například pod jménem Montana, Trincavelliho nebo Capivaccia, jsou uváděna jména dalších kolegů, kteří spolupracovali jako konzultanti na témže případu; sborníky vzniklé v německých zemích jsou většinou sborníky v soudobém slova smyslu – soubor samostatných prací různých autorů, z nichž jeden - obvykle buď nejslavnější, nebo autor písemného vyhotovení (často jím byl příbuzný vydavatele či editora) - propůjčil sborníku své jméno.⁴¹⁰ Autory konsiliární sbírky ve vybrané sondě byli v podstatě pouze čtyři osobnosti, u všech ostatních (osmnácti!) svazků šlo o sborníky, v nichž se objevily desítky konsilií a jmen dalších lékařů.

Německé sborníky mají – kromě výrazného vlasteneckého zabarvení – i několik dalších odlišností: jejich editoři neváhali použít konsilia nejen evropsky (či alespoň střeoevropsky) proslulých lékařů či představitelů univerzit, ale i nevýznamných maloměstských lékařů.⁴¹¹ V „německých“ sbornících byla rovněž vytištěna konsilia představitelů italské a francouzské medicíny, díky čemuž například vyšlo tiskem i deset konsilií slavného francouzského lékaře G. Rondeleta. Obdobnou tendenci, přinejmenším v prozkoumaných dílech italských a jediných dvou francouzských autorů, ovšem nelze postřehnout; ve francouzských ani italských sbornících či sbírkách se neobjevují ani německá jména lékařů ani jejich konsilia, ani jakékoli vlastenecké výzvy.⁴¹²

Zajímavou tendenci lze postřehnout u sbírek vytvořených a vydaných až v 17. století: vytvářet nové sborníky z konsilií, která se již jednou i vícekrát objevila v různých jiných sbírkách či sbornících vydaných jak odlišným nakladatelem, tak editorem. V případě zájmu o získání přesného čísla, kolik konsilií jednoho konkrétního lékaře se v existujících vydaných

⁴¹⁰ Pověstnou výjimkou je mezi nimi dílo D. Cornaria.

⁴¹¹ Je ovšem možné, že při detailnějším průzkumu se ukáže, že tito nevýznamní lékaři byli neznámí pouze pro nás.

⁴¹² Projevy velmi silného německého vlastenectví v „*epistolae medicinales*“, vyplývajícího možná ze stejně silně projevované lékařské superiority italských korespondentů, postřehl i I. Maclean. Blíže MACLEAN, *The Medical Republic*, s. 23-24.

sbírkách dochovalo, tudíž čeká badatele nesnadná heuristická práce: nejen zjistit počet dochovaných reedic jedné konkrétní sbírky či sborníku, ale i zjistit v kolika dalších odborných pracích se jednotlivá konsilia, vytržená z původní sbírky, vyskytují. Jednotlivá konsilia by pak bylo zapotřebí navzájem porovnat, což by bylo o to obtížnější, že editoři mohli v různých vydáních zasáhnout do struktury a konsilium v nějaké části zkrátit a že mohli samozřejmě zcela vypustit jméno jeho autora.

Při vydání konsilií jednoho slavného lékaře bylo zcela běžnou praxí, že pokud měl tiskař či editor po ruce málo konsilií dotyčného autora, přidal konsilia jiných lékařů. Pojítkem mezi autory konsilií mohlo být jen to, že napsali vůbec nějaké konsilium (třeba v odlišném století), ale mohlo jít i o úmyslný výběr autorů, který měl jednotný základ: společné působení na jedné univerzitě, vyznávání určitého způsobu léčby (galenisté versus paracelsiáni), nebo příslušnost k jednomu národu či jazyku. Pojícím bodem sborníku se mohl stát i pacient, při jehož léčbě se sešlo vícero konsilií od několika lékařů; to je případ rukopisné konsiliární sbírky pro španělského vyslance v Praze Guillema de San Clemente,⁴¹³ nebo již zmíněné sbírky pro „podagrou“ sužovaného Ernsta Fridricha von Baden-Durlach.⁴¹⁴ Zda a jakou roli mohlo hrát při vybírání konsilií do sbírky i náboženské vyznání autorů, zatím nelze ani odhadnout.

Je však pozoruhodné, že se zatím nepodařilo objevit sborník konsilií, jehož pojícím tématem by byla léčba jedné konkrétní choroby.⁴¹⁵ Bylo by s podivem, kdyby pro mediky a začínající lékaře nebyla přitažlivá publikace, která by shrnovala, jak se slavní konsiliáři různých dob postavili k léčbě jedné nemoci, a to u pacientů lišících se věkem, pohlavím, temperamentem či národností. Tato myšlenka však z neznámých důvodů žádného editora buď nezlákala, nebo nenapadla, takže možnosti shromáždit do jednoho svazku co nejvíce dostupných konsilií například k léčbě očních chorob, melancholie, neplodnosti - nebo francouzské nemoci - se nikdo nechopil. Avšak právě *morbus gallicus* je takřka ideální nemocí, kvůli níž musela vzniknout celá řada konsilií; v 16. století tato nemoc postihovala všechny vrstvy obyvatelstva včetně těch nejvyšších a měla již chronický průběh s opakujícími se ataky a projevy na nejrozličnějších částech těla i orgánech. Vzhledem k tomu, že se přirozeně objevila i ve výše zmíněných sbírkách vybraných autorů, pokusíme se využít bližšího rozboru konsilií k léčbě této choroby jako dokladu o zajímavosti a významu

⁴¹³ Rukopis sign. D. D. II. 22 ve Strahovské knihovně obsahuje opisy konsilií jedenácti lékařů, většinou slavných profesorů padovské lékařské fakulty.

⁴¹⁴ MATTHAEUS, *Consilia medica*.

⁴¹⁵ V řazení konsilií v pozdějších sbornících je ovšem patrná snaha sdružovat dohromady konsilia k jedné nemoci; jako příklad zde může sloužit sborník L. Scholze, kde po sobě následuje 32 konsilií k léčbě kataru od různých autorů.

podrobnějšího studia konsilií pro obohacení dějin jedné konkrétní nemoci, její léčby, pacientů i lékařských osobností.

3. Francouzská nemoc a konsiliární literatura

3.1. Historický exkurz

Ačkoliv již bylo v úvodu řečeno, že v tématu práce bude francouzská nemoc hrát pouze vedlejší roli, nelze se vyhnout alespoň stručnému nástinu problematiky této nemoci, bez něhož by nebylo možné pochopit, vysvětlit některé skutečnosti zmiňované v konsiliích a zasadit je do dobového diskurzu. Naprostá většina studií zabývajících se dějinami francouzské nemoci začíná rokem 1494, kdy se po vojenském tažení francouzského krále Karla VIII. do Itálie rozšířila po Evropě epidemie dosud neznámé nemoci. Otázka možného původu této choroby poutala pozornost lékařů i dalších badatelů v podstatě již od konce 15. století a dodnes nebyla zcela jednoznačně a definitivně vyřešena.⁴¹⁶ Vedle teorie o příchodu nemoci z nedávno objevené Ameriky, koexistovala řada dalších. Mezi nejrozšířenější patřil pohlavní styk mezi osobami postiženými leprou či jinou kožní nemocí, další teorie hledala konkrétní příčinu v kanibalismu, nebo v nepříznivé konjunkci planet a hvězd, které (obdobně jako u

⁴¹⁶ Jeden z největších, dnes již legendárních sporů o původu francouzské nemoci probíhal na rozhraní 19. a 20. století mezi významnými představiteli německé medicíny, lipským profesorem dějin lékařství Karlem Sudhoffem (1853-1938) a vídeňským profesorem Karlem Prokschem (1840-1923) na jedné straně a berlínským profesorem dermatovenerologie, jedním ze zakladatelů sexuologie, Iwanem Blochem (1872-1922) na straně druhé. Tito lékaři se znalostí klasických jazyků dnes již nevídanou postavili svá protikladná tvrzení na důkladném rozboru veškerých zmínek z dochovaných antických, renezančních i pozdějších lékařských textů. O současném pohledu na kolumbovskou, prekolumbovskou a unitární teorii blíže Donald J. ORTNER, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Amsterdam-Boston-London-NY etc., 2003, s. 297-299, dále jen ORTNER, *Identification of Pathological Conditions*; nebo Ladislava HORÁČKOVÁ-Eugen STROUHAL-Lenka VARGOVÁ, *Základy paleopatologie*, Brno 2004, s. 110-111.

moru) narušilo kvalitu ovzduší.⁴¹⁷ Všechny tyto představy byly spojeny všeobecným pocitem, že děsivá nemoc byla seslána jako trest za překročení mravních hranic a tabu.⁴¹⁸

Spojení nemoci se sexem bylo lékařům zřejmé brzy po vzniku epidemie a záhy začali upozorňovat i na možnost přenosu z matky na dítě, popřípadě z kojné na dítě či naopak; rovněž šíření příjice vzduchem, ze zápachu z nemocných, nebo skrze nošené šatstvo či prádlo mělo své zastánce.⁴¹⁹ Všichni se ovšem podle dobového diskurzu shodovali na tom, že nemoc vítězí obzvláště snadno u osob s vnitřní nerovnováhou, která byla většinou způsobena pochybením v tzv. „*sex res non naturales*“.⁴²⁰ Nová nemoc byla vzhledem ke svým nejtýpickejšími příznakům léčena odpočátkem rtuť, která byla již ve středověku běžně užívaným prostředkem na kožní choroby. Aplikace rtuť svými vedlejšími účinky (vypadání zubů, rozpad dásní, třas aj.), považovanými za projev choroby, ještě více znesnadnila diagnostiku této nemoci.⁴²¹ Na počátku 16. století se pak objevil druhý nejvýznamnější lék na francouzskou nemoc - guajakové dřevo, z jehož pilin byl připravován odvar pro vnitřní užití a z pěny mast na vředy a boláky.⁴²² Oba léčebné prostředky vyhovovaly dobovému přístupu humorální teorie k léčbě; především způsobovaly (z odlišných důvodů) zvýšené pocení, které bylo nedílnou součástí terapie související se snahou dostat z těla přebytečné, škodlivé tělní tekutiny. K dalším podpůrným prostředkům patřila i hypertermie pomocí horkých koupelí nebo pobytem ve vyhřívaných speciálních sudech, purgace těla skrze venesekci, přikládání

⁴¹⁷ K teorii o kanibalismu viz Wiliam EAMON, *Cannibalism and contagion: framing syphilis in Counter-Reformation Italy*, *Early Science and Medicine*, 3, 1998, s. 10-11; astrologie Iwan BLOCH, *Der Ursprung der Syphilis*, Jena 1901, s. 23-32. Darin HAYTON, *Joseph Grünpeck's Astrological Explanation of the French Disease*, in: Kevin SIENA(ed.) *Sins of the Flesh. Responding to Sexual Disease in Early Modern Europe*, Toronto 2005, s. 81-108; nebo Claudia STEIN, *Negotiating the French Pox in Early Modern Germany*, Aldershot-Burlington 2009, s. 31-34. Dále jen STEIN; Jon ARRIZABALAGA – John HANDERSON – Roger FRENCH, *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*, New Haven-London 1997, s. 119-121, dále jen ARRIZABALAGA, *The Great Pox*. Andrew CUNNINGHAM – Ole Peter GRELL, *The Four Horsemen of the Apocalypse. Religion, War, Famine and Death in Reformation Europe*. Cambridge 2000, s. 253-254, dále jen *The Four Horsemen*; aj.

⁴¹⁸ Blíže např. Michael STOLBERG, *Homo Patiens. Krankheits-und Körpererfahrung in der frühen Neuzeit*. Köln-Weimar-Wien 2003, s. 49-59, kap. Sinnsuche: Religion, Hexerei und Astrologie. Dále jen STOLBERG, *Homo patiens*; STEIN, s. 23-29; ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 50-54.

⁴¹⁹ Peter ELMER (ed.), *The Healing Arts: Health, Disease and Society in Europe, 1500-1800*. Manchester 2004, s. 146

⁴²⁰ Tzv. věci nevrozené, blíže viz pozn. č. 31. v kap. 2.1.1. této práce.

⁴²¹ Slavný italský lékař a autor pojednání o léčbě příjice, A. M. Brassavoli (+1555) údajně rozlišoval podle jejích vnějších příznaků 234 forem této nemoci. Claude QUETEL, *The History of Syphylis*, Baltimore 1990, s. 57. Dále jen QUETEL.

⁴²² Poprvé se v Evropě objevilo údajně roku 1508, k velkému rozšíření došlo od 20. let 16. století. Prvním lékařem, který údajně roku 1517 jako první použil guajakum k léčbě příjice, byl údajně ausburský lékař Poll. Blíže Hermann PETERS, *Der Arzt und die Heilung in alten Zeiten*, Düsseldorf-Köln 1973, s. 101. V souvislosti s monopolem na dovoz jihoamerického guajaka byla vždy spojována bankéřská rodina Fuggerů, nicméně některé novější práce poukazují na řadu okolností, které toto tvrzení velmi věrohodně zpochybňují. Blíže STEIN, s. 101-104.

baněk a velmi tvrdá dieta.

Nová choroba vyvolala zděšení ve všech vrstvách populace, a částečně rovněž mezi lékaři.⁴²³ Nemoc, jejíž původ nebyl zcela jasný a která dlouho neměla odborné jméno, totiž způsobovala problémy ohledně zařazení do platného hippokratovsko-galénského nosologického systému; lavinovité šíření nemoci do jednotlivých zemí i kontinentů dalo vzniknout tolika lidovým pojmenováním dotyčné choroby, jaké se nenajde u žádné jiné.⁴²⁴ Situace lékařů byla o to složitější, že po prvotní fázi epidemie, kdy nemoc údajně zabíjela své oběti velmi rychle (odtud hojně užívaný název *lues gallica*, tedy francouzský mor), se přeměnila do podoby, která pacientovi přinášela mnoholeté utrpení.⁴²⁵ Zatímco mor při svých taženích po sobě zanechával „pouze“ mrtvé, po „francouzském moru“ zůstávaly stovky odpudivě znetvořených, kteří umírali různě dlouhou dobu a na jejichž existenci musela společnost nějakým způsobem reagovat; bylo nutné vyvinout lékařské a sociální strategie, které měly čelit této pohromě a dopadu na život komunity.⁴²⁶

Prvotním, nejobvyklejším prostředkem byla samozřejmě izolace nemocných, nebo jejich vyhánění z měst a obcí.⁴²⁷ Následně začaly vznikat specializované špitály pro luetiky, nebo alespoň zvláštní oddělení v již stávajících špitálech. Zakládání těchto zařízení iniciovaly na počátku epidemie soukromníci a náboženské řády; městské autority zareagovaly (jako

⁴²³ O učených lékařských sporech ohledně identifikace a odborného názvu choroby viz ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 56-87. Nicméně nedávná studie historičky C. Stein prokazuje, že panika lékařů nebyla zdaleka taková, jako se běžně v publikacích uvádí. Blíže STEIN, s. 22.

⁴²⁴ Např. francouzská, neapolská, polská, portugalská, ruská a mnoho dalších. Blíže k názvům Roy PORTER, *Největší dobrodini lidstva*, s. 193; QUETEL, s.13; Iwan BLOCH, *Der Ursprung der Syphilis*, Jena 1901, s. 58-97; Kevin BROWN, *The Pox. The Life and Near Death of a Very Social Disease*, Thrupp-Stroud 2006, s. 9-10.

⁴²⁵ K jednotlivým vývojovým etapám syfilidy i o příbuzných chorobách blíže ORTNER, *Identification of Pathological Conditions*, s. 273-278; HORÁČKOVÁ-STROUHAL-VARGOVÁ, *Základy paleopatologie*, s. 104. Virulence nemoci začala slábnout údajně až přibližně od 20. let 16. století, nicméně jeden z prvních celistvých záznamů průběhu nemoci od španělského lékaře Gaspara Torelly pochází z roku 1496 a končí uzdravením pacienta. Blíže viz QUETEL, s. 20. Vzhledem k tomu, že lze předpokládat nikoli uzdravení, ale spíše přechod do latentní fáze nemoci, byl možná přechod k chronické formě francé nemoci rychlejší, nežli se domníváme. Otázkou ovšem zůstane správnost lékařovy diagnózy a identita nemoci.

⁴²⁶ O vývoji počátečních reakcí na epidemii v Itálii a zakládání špitálů „Incurabili“ viz ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s.171-230; popř. John HENDERSON, *The Renaissance Hospital. Healing the Body and Healing the Soul*. New Haven-London 2006, s. 97-100; David M. D'ANDREA, *Civic Christianity in Renaissance Italy. The Hospital of Treviso 1400-1530*, Rochester 2007, s. 138. O situaci ve Francii viz QUETEL, s. 64-66; v Německu viz Robert JÜTTE, *Syphilis and confinement: hospitals in early modern Germany*, in: Norbert FINZSCH – Robert JÜTTE (eds.), *Institutions of Confinement: Hospitals, Asylums, and Prisons in Western Europe and North America, 1500-1950*, Cambridge 1996, s. 148-182.

⁴²⁷ V této souvislosti je zmiňováno i vyhánění prostitutek, zavírání nevěstinců i lázní, například QUETEL, s. 66-67. Pravdivost tohoto tvrzení se však začala znovu přezkoumávat a zdá se, že zavírání nevěstinců souviselo spíše s šířením reformace, než se snahou bojovat proti francé nemoci. Blíže Anthony GRAFTON – April SHELFORD – Nancy SIRAIISI, *New World, Ancient Texts. The Power of Tradition and the Shock of Discovery*, Cambridge-London 1992, s.190. Zavírání nevěstinců bez souvislosti s francouzskou nemocí se objevilo i v katolických Benátkách. Blíže Laura J. MCGOUGH, *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice: the Disease that Came to Stay*, Basingstoke-New York 2010, s. 57-60. Dále jen MCGOUGH. Stejně tak zavírání veřejných lázní bylo údajně ovlivněno spíše reformací a vysokými cenami dřeva. Blíže STEIN, s. 22.

obvykle) se zpožděním.⁴²⁸ Ačkoliv v řadě z těchto institucí byla péče a léčba nemoci na dobově dobré úrovni, existovala řada omezení pro přijetí do takového zařízení a přirozeně pro naprostou většinu nemajetných nemocných nebylo místo. Tato situace se ovšem netýkala vyšších vrstev; příslušníci bohatých skupin obyvatelstva si mohli dovolit své vlastní lékaře a v případě problémů s léčbou mohli zažádat o radu slovnutného konsiliáře.

Francouzská nemoc se objevila již na konci 15. století jako hlavní téma mnohých disputací i spisů jak z pera lékařů, tak i laiků.⁴²⁹ V každé moderní práci o jejích dějinách jsou uvedena jména těch nejranějších a nejznámějších: Sebastian Brandt, Josef Grünpeck či Ulrich von Hütten mezi představiteli laické obce;⁴³⁰ Gaspar Torella, Pedro Pintor, Nicolo Leoniceno, Corradino Gilino a mnozí další za skupinu lékařů.⁴³¹ I v následujících staletích diskutovaly generace lékařů o způsobu šíření, přenosu, druhu nemoci i možnostech její léčby, takže se podle tvrzení autorů monografie „*The Great Pox*“ stala lues v 16. století druhým nejčastějším tématem lékařských pojednání.⁴³² Zatím nebylo možné ověřit toto tvrzení, nicméně velký zájem a nárůst produkce odborných lékařských prací s tématem francouzské nemoci dokazuje i letný pohled do dobových bibliografií.⁴³³

V této souvislosti je nutné učinit drobnou odbočku a upozornit na problematiku týkající se ontologie francouzské nemoci: raně novověké prameny a popisy nelze z historických, lékařsko-historických a filologických důvodů identifikovat s moderním obrazem venerické syfilidy.⁴³⁴ Představa, že moderní nemoc má vlastní dějiny, jejichž vývoj se dá vysledovat na různém historickém materiálu, spočívá na přesvědčení, že nemoci jsou neměnné. Většina historiků i lékařů, kteří se dříve zabývali dějinami francouzské nemoci,

⁴²⁸ V zemích, kde zvítězila reformace, byly tyto specializované instituce ovládnuty a financovány spíše lokálními autoritami (např. městskými radami), v katolických zemích převládala aktivita řádů.

⁴²⁹ Blíže ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, kap. *The textual tradition* s. 4-8. O velkých disputacích ve Ferraře s. 56-87; v Lipsku s. 90-93.

⁴³⁰ QUETEL, s. 13, 16-19, 27-29 a další.

⁴³¹ Přehled děl o francouzské nemoci v 16. století viz níže.

⁴³² ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 8. Nejčastěji psali lékaři přirozeně o moru.

⁴³³ Blíže k těmto bibliografiím viz podkap. 2.2.1. této práce. U Pascala Lecoqa napočítáme v jeho „*Bibliotheca medica*“ pod podtitulkem „*Scriptores de Lue Venerea*“ 41 jmen lékařů, kteří – podle autorových slov – „...subiectum istud speciatim tractandum et ex professo susceperunt. Druhý vybraný bibliograf, Johannes Georg Schenck zachytil již 63 jmen autorů zvláštních pojednání o dané chorobě; u řady z nich neopomněl poznamenat, že jejich traktát byl zařazen do většího sborníku věnovaného této nemoci. Od druhé dekády 16. století začala totiž řada tiskařů vydávat sérii prací věnovanou právě francouzské nemoci, ale nezdá se, že by do nich byla zahrnována i konsilia. Schenck bohužel ve své bibliografii neuvádí, ve kterém z vydávaných sborníků se dotyčný autor objevil. Poslední bibliograf Antoninus van der Linden zachytil v oddíle nazvaném „*Specialis curatio morborum*“ 80 jmen autorů, kteří napsali samostatné pojednání či traktát o „*Morbus Gallicus*“. (s. 527-528).

⁴³⁴ K ontologii raně novověkých nemocí obecně viz Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007. Historiografie děl o příjici podrobně ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 3-16. Detailně o otázce ontologie nemocí viz STEIN, s. 3-14; MCGOUGH, s. 9-16.

lpěla na její ahistoričnosti a byla při tom podporována dnešním nosologickým konceptem nemoci, podle něhož je každá nemoc definovatelnou jednotkou, lišící se od ostatních etiologicky, morfologicky nebo symptomaticky. Pojem *syphilis* vznikl v 16. století a je všeobecně známo, že toto jméno poprvé použil slavný italský lékař Girolamo Fracastoro (1478-1553) ve své básni „*Syphilis sive de morbo gallico libri tres*“ roku 1530.⁴³⁵ Nicméně koncept dnešní venerické syfilidy, na němž je založeno naše vnímání nemoci, se začal formovat až od konce 18. století, kdy se také začalo více užívat tohoto dnes nejběžnějšího názvu.⁴³⁶

Definitivní vítězství „*syphilidis venerea*“ přinesly nejvýznamnější objevy bakteriologie až na počátku 19. století; tyto objevy zároveň znamenaly definitivní pád antického, a tedy i raně novověkého konceptu poznávání nemocí.⁴³⁷ Historici však začali přihlížet ke skutečnosti, že raně novověké chápání utrpení a jeho vnímání je se soudobým konceptem venerické syfilidy neslučitelné, přibližně až od 80. let minulého století. Dnes je již povědomí o této nemoci jako fenoménu podléhajícímu historické proměnlivosti rozšířenější, nicméně neustále v menší míře než například u moru. Z těchto stručně nastíněných důvodů je v této práci upřednostňováno označení dotyčné nemoci jako francouzská, francká či gallská nemoc, popřípadě lues nebo příjice.

3.2. Francouzská nemoc v konsiliární literatuře 16. století

Jedním z nejstarších konsilií, v němž figuruje francouzská nemoc, bylo nepravé, preservativně-léčebné konsilium sepsané pro heidelberského vladaře jeho osobním lékařem Konradem Schelligem již roku 1495.⁴³⁸ Jak již bylo řečeno, *lues gallica* byla svým dlouhodobým průběhem a zdánlivě neustále nově propukajícími vlnami přímo předurčena, aby se v konsiliární literatuře raného novověku objevovat nepřestala. V období, kterému je věnována tato studie, byla již příjice endemicky rozšířená a lékařům, jejichž sbírky se staly

⁴³⁵ Báseň byla sepsána již roku 1521 a o tři roky později použil toto jméno slavný Erasmus Rotterdamský jako synonymum pro francouzskou nemoc ve svém spise. Blíže QUETEL, s. 67.

⁴³⁶ V 16. století se tento název příliš neprosadil, což dokazuje jak bibliografie Pascala Lecoqua, v níž se tato kniha objevuje pod názvem „*De lue Venerea libri tres*“ (GALLUS, s. 132), tak i skutečnost, že z vybraných lékařů tento název ve svých konsiliích (až na jedinou výjimku) nikdo nepoužil. Nejběžnějším označením ve vybraných konsiliích byla vedle *morbus gallicus* i *lues venerea* nebo *lues gallica*, *morbus neapolitanus*, nebo *morbus hispanicus*. Poslední termín z pochopitelných důvodů volil francouzský lékař G. Ballonius. *Morbus venereus* použil údajně jako první Jacques de Béthencourt z Rouenu roku 1527. Blíže QUETEL, s. 53-54.

⁴³⁷ Roku 1905 byl objeven původce této nemoci zoologem Fritzem Schaudinnem (1871-1906) a lékařem Erichem Hoffmannem (1868-1959); thdy začalo být lhostejno, jak se nemoc projevuje u pacienta, nebo jak se pacient cítí, specifická identita nemoci závisela pouze na viditelnosti patogenu.

⁴³⁸ Blíže ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 89.

hlavním tématem této práce, byla notoricky známá. Několik z nich se sice narodilo ještě před vypuknutím její epidemie, nicméně v čase, kdy pravděpodobně dokončili svá studia medicíny a začali se věnovat praxi, existovala francouzská nemoc již ve své chronické formě, její příznaky byly (v mezích diagnostických možností) dobře známy a k léčbě se používaly dva nejdůležitější léky: rtuť a guajakum. Tyto okolnosti činí francouzskou nemoc obzvláště vhodnou pro detailnější pohled, který naznačí možný přínos bližšího studia konsiliární literatury a zároveň ukáže případná úskalí.

Při studiu vybraných konsilií se nabízí k prozkoumání celá řada zajímavých otázek. Projeví se například na počtu konsilií, jež jí budou věnovány, skutečnost, že v 16. století byla tato nemoc značně rozšířená i v nejvyšších kruzích? Byla tato choroba nahlížena již v této době jako „mravně závadná“, tedy byli lékaři v těchto konsiliích nápadně diskrétnější ohledně osobních dat pacientů? Bylo běžné uvádět způsob, jakým se pacient infikoval? Jsou v těchto konsiliích řešeny i často diskutované teoretické otázky, jako původ nemoci, způsoby přenosu, nebo důvody opakovaných ataků? Projeví se na počtu konsilií nebo v teoretických pasážích skutečnost, že z patnácti tvůrců konsiliárních sbírek či sborníků v této sondě bylo zároveň několik i autory samostatných traktátů o podstatě a léčbě francouzské nemoci?⁴³⁹

Otázek by se dalo položit mnohem více, ale vzhledem k plánovanému rozsahu práce i tomu, že konsilia k francouzské nemoci mají pouze názorněji doložit studijní možnosti, je nutné se zaměřit na omezený počet problémů a jejich zodpovězení. Přirozeně nás bude zajímat počet konsilií pro luetiky v každé jednotlivé sbírce či sborníku a detailnost indicií pacientů, jako jejich sociální postavení, popřípadě jména. Nesmírně zajímavá studie by vznikla při podrobnějším pohledu na lékaři doporučená léčiva, jejich přísady, dávkování nebo způsob přípravy; vzhledem k tomu, že se jedna receptura může skládat i ze dvaceti položek a v jediném konsiliu se často vyskytuje celá řada receptů, byl by podrobný rozbor tak velkého množství informací svou náročností mimo možnosti i cíle této práce.⁴⁴⁰ V oblasti farmakologie bude tedy zájem omezen pouze na zmínky o používání dvou nejvýznamnějších

⁴³⁹ Zmiňovaný bibliograf Pascal Lecoq zachytil ve své „*Bibliotheca*“ z roku 1590 pod podtitulkem „*Scriptores de Lue Venerea*“ čtyři jména, jejichž nositelé se objevili i v souvislosti s konsilií: Benedictus Victorius, Reinerus Solenander, Ioannes Fernelius a Ioannis Baptista Montanus. Blíže GALLUS, *Bibliotheca medica*, s. 456-457. Lékařů, u nichž další zmíněný bibliograf Schenck uvedl, že sepsali samostatná pojednání o francouzské nemoci a jsou zahrnuti mezi osobnosti píšící konsilia, byl uveden Benedictus Victorius, Hieronymus Capivaccius, Iohan. Bapt. Montanus, Iohannes Crato, Iohannes Fernelius a Reinerus Solenander, tedy celkem šest osobností. Blíže viz SCHENCKIUS, *Biblia iatrica*, passim. Nejpozdější bibliograf van der Linden zaznamenal z osobností spjatých s konsiliární literaturou a zároveň s pojednáním o francouzské nemoci opět pouze čtyři lékaře: Benedictus Victorius, Hieronymus Capivaccius, Ioan. Bapt. Montanus a Ioannes Crato. LINDENIUS, s. 527-528.

⁴⁴⁰ O počtu přísad blíže např. Bohdana DIVIŠOVÁ, *Problematika syfilis očima lékaře Christophora Gaurinoniho (1534-1604)*, Dějiny věd a techniky, 46, 2013, 2, s. 107-109.

léků na francouzskou nemoc - guajaka a rtuti; použití dalších léčiv bude zmíněno pouze ve zvláštních případech. Důležitý byl samozřejmě i přístup každého lékaře k pacientovi a preferovaný léčebný postup podle pacientovy individuální dispozice; kromě těchto základních bodů se jistě objeví celá řada zajímavostí, na něž bude upozorněno, pokud by mohly doplnit dosud známá fakta ohledně komunikace, spolupráce mezi lékaři a možná i jejich soukromého života a vztazích s pacienty.

Nicméně ještě než se zaměříme na zkoumané sbírky a sborníky, je nutné předeslat několik důležitých faktů, k nimž je třeba přihlídnout a které jistým způsobem ovlivní výsledky každého bádání o jakékoliv historické nemoci. Předně je třeba mít na paměti, že v raném nověku – stejně jako ve středověku – stále jako hlavní diagnostické metody platilo zkoumání tepu a moči, posuzování subjektivně vnímaných výkyvů teploty a okem pozorovatelných vnějších projevů.⁴⁴¹ Přestože se nám mohou vnější příznaky gallské nemoci jevit – oproti jiným chorobám – jako dosti průkazné, je třeba si uvědomit, že tento dojem je klamný: neexistovala jednotná klasifikace chorob a lues nebyla důsledně odlišena od jiných pohlavních či kožních nemocí různého původu.⁴⁴² V případě konsilií se lékař musel navíc často spolehnout pouze na písemně zachycené symptomy od kolegy, jehož zkušenost či spolehlivost nemusela být valné úrovně. I z těchto příčin je zřejmé, proč historici medicíny v současné době značně zahlíží na možnosti retrospektivní diagnostiky.⁴⁴³ Třebaže by bylo nesprávné ji absolutně zavrhnout, evidentně nemůže přinést spolehlivé výsledky; již mnohokrát byla prokázána její ovlivnitelnost novými trendy a módními nemocemi, a proto je nutné přistupovat k ní velmi opatrně.⁴⁴⁴ Při posuzování diagnóz ve vybraných konsiliích je ovšem nutné plně respektovat soudobý medicínský diskurz, úsudek lékaře a jeho diagnózu (jakkoliv nám může připadat podezřelá). Z tohoto důvodu budou přiblížena pouze konsilia, v jejichž názvu figuruje francouzská nemoc jako hlavní problém. Vedle konsilií, kde lékař přes zdánlivě (!) jasné příznaky přijíce tuto nemoc neklasifikoval jako lues, nebudou (až na několik níže uvedených a odůvodněných výjimek) blíže studována konsilia, kde je přijíce

⁴⁴¹ O hlavních diagnostických metodách obecněji viz např. Heinz SCHOTT (ed.), *Kronika medicíny*. Praha 1994, s. 116-117; Roy PORTER, *Největší dobrodíní lidstva*, s. 139 aj. Detailněji např. Michael STOLBERG, *Die Harnschau. Eine Kultur- und Alltagsgeschichte*. Köln-Weimar-Wien 2009.

⁴⁴² Ještě v 18. století nebylo možno rozřešit dlouhotrvající spor, zda je či není kapavka prvotní fází syfilidy. Blíže např. Roy PORTER, *Největší dobrodíní lidstva*, s. 316; QUETEL, s. 82-83.

⁴⁴³ K retrospektivní diagnostice viz Jon ARRIZABALAGA, *Problematic Retrospective Diagnosis in the History of Disease*, *Asclepio*, 54, 2002, č. 1, s. 51- 70; Karel ČERNÝ, *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*, *Dějiny věd a techniky*, 3, 2008, s. 145 – 154; Axel KARENBERG, *Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography*, *Prague Medical Report*, 2, 2009, s. 140-145.

⁴⁴⁴ Pozitivní ocenění retrospektivní diagnostiky viz STOLBERG, *Homo patiens*, s. 215-216.

zmiňována až v textu, například v anamnéze pacienta nebo jako podružná záležitost k „důležitějším“ zdravotním problémům.

3.2. Konsilia k léčbě příjice

3.3.1. Představitelé italské konsiliární literatury

Ze 44 konsilií „nejstaršího“ vybraného autora, padovského profesora **Benedicta Victoria** (Benedetta Vettoriho) je léčbě francké nemoci věnováno podle názvu pouze jediné konsilium; jeho příjemcem byl představitel duchovního stavu, B. Vicentinus, který trpěl kromě francké nemoci i jakousi závratí, kýlou a zrakovými problémy.⁴⁴⁵ „*Curatio morbi gallici per medicinas*“ začalo tradičně purgací a pokračovalo podrobným léčebným návodem s denním rozpisem a recepturami na jednotlivé přípravky, nicméně hlavní důraz kladl na životosprávu.⁴⁴⁶ Vettori upřednostňoval simplicia, tedy rostlinné složky, guajkum bylo doporučeno, pokud by předchozí léky neúčinkovaly; před rtutí byl pacient varován.⁴⁴⁷ Pro léčbu příjice doporučil i koupele; léčbě ostatních v nadpisu zmíněných neduhů se věnoval ve druhé části konsilia.⁴⁴⁸

Podle indexu nemocí se ve sbírce žádná další konsilia k léčbě příjice nevyskytují, nicméně hned první konsilium představuje případ, kdy se lues objevuje až v podrobnější anamnéze. Vzhledem k tomu, že se právě toto konsilium týká významné identifikovatelné osobnosti a je časově zařaditelné, bude první výjimkou porušující předsevzetí taková konsilia ignorovat. První konsilium z Vettoriho sbírky bylo určeno pro tridentského biskupa a kardinála Bernarda Clesia, nejvyššího kancléře císaře Ferdinanda I., jemuž osobně vložil na hlavu korunu českých králů.⁴⁴⁹ Konsilium napsané čtyři roky před jeho smrtí se týkalo „různých tělesných problémů, především mozku a věcí, které s postižením mozku

⁴⁴⁵ VICTORIUS, *Consilia*, Cons. XXXIX. fol. 284v: *Ad Morbum Gallicum, cui adiuncta erat species quaedam vertiginis et scotomiae, cum hernia intestinali fere a pueritia, Pro Reverendo Domino Bartholomaeo Vicentino.*

⁴⁴⁶ VICTORIUS, *Consilia*, fol. 284v-286r: „*Curatio morbi gallici*“ je opřeno o výběr správných potravin, nebyla vynechána žádná myslitelná součást stravy ani nápojů: maso, ovoce, zelenina, vejce, oleje, víno, mléko, etc.

⁴⁴⁷ Tamtéž, fol. 286r-287v: „*Ubi vero forte fortuna his non sanesceret R.S. consulo, ut non submittatur inunctioni ex mercurio propter nocumenta, quae suae Dominationi facile contingere possunt, eam autem devenire ad potum decoctionis aquae ligni Guaiacani cum convenienti ordine et modi diaetae, non possum vituperare, sed summe laudare*“.

⁴⁴⁸ Tamtéž, fol. 287v-288r: „*Descriptio balnei fiendi*“, „*Curatio ad vertiginem*“ a „*Curatio ad herniam intestinale*“.

⁴⁴⁹ Bernard von Cles (11.3.1485-30.7.1539), tajný rada Maximiliana I., posléze nejbližší rádce a od roku 1527 i nejvyšší kancléř a prezident tajné rady Ferdinanda I. Roku 1530 se již jako kardinál na říšském sněmu v Augsburku zasadil o zvolení Ferdinanda I. za římského krále. www.deutsche-biographie.de

souvisejí“.⁴⁵⁰ Padovští lékaři – neboť tentokrát šlo o závěry skutečné porady – se věnovali nejdříve postižení hlavy; velmi důkladný rozbor se týkal „*intemperie*“ pacienta.⁴⁵¹ Až ke konci tohoto podrobného výkladu se objevila anamnéza, která nepotřebuje překladu: „*Anno igitur 23. aetatis suae D.V. Reverendissima, contumaci favente fortuna, Gallica affectione corripitur*“.⁴⁵² Následuje popis příznaků, např. kachexie, bolest hlavy, nebo rozpad patra;⁴⁵³ pacient již byl léčen rtutí, byl konsiliem varován před hrozící paralýzou, k níž užití rtuti vede, a náprava byla viděna spíše ve správné životosprávě nežli léčích.⁴⁵⁴ Při výčtu léčebných přípravků ze simplicíí a nápoje z guajaka byl pochvalně zmíněn osobní kardinálův lékař, H. Drogus; právě on se vši pravděpodobností požádal padovské profesory o konsilium.⁴⁵⁵ Léčba pokračovala pěti dalšími samostatnými kapitolami, kde kolegium řešilo další pacientovy projevy nemoci.⁴⁵⁶

Datované konsilium pro jmenovitě uvedeného pacienta je výborným příkladem zajímavosti studia konsiliární literatury; nicméně ani přes jasné příznaky francké nemoci, jako popsaný rozpad patra a vředy, nelze říci nic jiného, než že kardinál Clesius měl ve věku 50 let výrazné zdravotní problémy zřejmě následkem francké nemoci, na niž mohl o čtyři roky později zemřít a již podle dobové lékařské diagnózy trpěl možná celých 31 let. Vzhledem k tomu, že ostatky kardinála zřejmě nebyly podrobeny modernímu paleopatologickému průzkumu, nelze uváděná fakta potvrdit.⁴⁵⁷

Ve sbírce dalšího významného padovského profesora **Giovanniho Battisty Da Monte** (Iohannis Montanus, 1489-1551) s 384 konsilii lze najít „*morbis gallicus*“ v nadpisu 24 z nich. Konsilia ve zkoumané edici byla řazena do bloků podle pojednávaných problémů; francouzské nemoci byl věnován samostatný oddíl, ale objevila se přirozeně i v dalších

⁴⁵⁰ VICTORIUS, *Consilia*, fol. 5r: Consilium I. *Pro Ill. ac Rev. Domino Bernardo Clesio, ...Ad varias corporis D.S. Illustr. affectiones, cerebri praesertim et rerum quae ex affecto cerebro contingunt.*“ S. 21v: „*Initum est consilium in Patavino gymnasio MDXXXV. XXIII. Septembris, et ex omnium doctorum consensu a Benedicto Victorio Faventino editum.*“

⁴⁵¹ Tamtéž, fol. 5r:-6v:

⁴⁵² Tamtéž, fol. 6v:

⁴⁵³ Tamtéž, fol. 7r:-8v:

⁴⁵⁴ Tamtéž, fol. 9v:-10r:

⁴⁵⁵ VICTORIUS, *Consilia*, fol. 15v:-19r.: *Medicatio per potionem*; s. 15v: „*At quia a docto et optime experto D.S. Medico Hieronymo Drogo tot et tanta presidia oblata sunt...*“

⁴⁵⁶ Tamtéž, fol. 19r: „*Ad dentem perforativum, et erosum*“; fol. 19r:-19v: „*Ad gingivas corrosas*“; fol. 19v:-21r: „*Ad tussim, et impletum pulmonem*“; fol. 21v: „*Ad iecoris imbecillitatem, timore de aqua inter cutem etc.*“; fol. 21v:-22v: „*Ad articulares dolores et thoracis gravitates et timorem casus in aegritudines cerebri: quales epilepsia, apoplexia, paralysis, vertigo et huiusmodi*“.

⁴⁵⁷ Bohužel ani paleopatologický průzkum někdy nemůže podat průkazné doklady, jak dosvědčuje nedávný spor o syfilidu Bedřicha Smetany.

konsiliích jako vedlejší problém k jiné chorobě.⁴⁵⁸ Kvůli relativně vysokému počtu konsilií a komplikovanosti kompozice většiny z nich upozorním pouze na celkový ráz; pro ilustraci budou zmíněna pouze nejzajímavější.

Montanova konsilia jsou specifická především tím, že velká část vznikala ve špitálech jako záznam výukového výkladu; jejich text je protkán velkým množstvím řečnických otázek, na něž sám přednášející - vystupující nezřídka ve třetí osobě - hned přehledně odpověděl; řada těchto konsilií je přesně datována. Typickým příkladem výuky studentů nad lůžkem rozpadajícího se luetika je i konsilium, jehož záznam začíná nadšeným zvoláním vyučujícího: „*Nádherný případ!*“⁴⁵⁹ V následném výkladu učitel položil svým studentům řadu otázek ohledně diagnostiky a teorie nemoci.⁴⁶⁰ Pravděpodobně právě kvůli studentům se zde objevilo i jedno z Montanových důrazných varování před užíváním rtuti; zároveň je zde potvrzeno provozování patologických pitev za účelem studia. „...*lékař nařídil mazání z prokleté rtuti a to navíc v nesprávném poměru. To je největší prohřešek. Viděl jsem, jak se kovová lžice, v níž přes noc byla ponechána rtuť, zlomila; taková a tak děsivá je síla rtuti. A tomuto muži chirurg natřel celou tvář, ruce po lokte a části holení. Je lepší, když se natrou pouze končetiny... Dříve bylo při léčbě francké nemoci natíráno téměř vše. To zapříčinilo to, co vidíme při pitvách oněch léčených, tedy že je substance jejich mozku nasáklá rtuťí. Čtete Plinia, který říká, že rtuť nelze v ničem uchovávat, proniká vše, i kosti... O rtuti nemám tedy co říci, nikdy jsem ji nepovažoval za nic jiného než za jed...*“⁴⁶¹

Kromě výtky na adresu ošetřujícího chirurga se dále objevilo i odsouzení skupiny, na niž měli graduovaní lékaři v souvislosti s léčbou lues obzvláště spadeno - na empiriky, kteří na počátku epidemie syfilidy hráli velkou roli.⁴⁶² V tomto konsiliu napadl Montanus lék ze

⁴⁵⁸ MONTANUS, *Consultationum opus*. Obdobně se i v konsiliích k francouzské nemoci objevuje léčení souvisejících nemocí, jejichž léčba je někdy považována za důležitější než léčení příjice. Např. s. 852, Cons. CCCLVII. *De morbo Gall., cum aliquot propriis symptomatis ac ophtalmia, in iuvene 24 annorum. „Primo inciperem ab ophthalmia, ...“*

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 567. Cons. CCCLXIII. *Cura post morbum gallicum. „Pulcherrimus casus! Primo tremoris causas videamus...“*

⁴⁶⁰ MONTANUS, *Consultationum opus*. s. 567-8. „*Quomodo hoc sciemus? Ex fundamento... Est ne hoc in isto viro? ... Ab extrinseco, quae causa morbi fuit? etc.*“

⁴⁶¹ Tamtéž, s. 868. „*Perpessus morbum Gallicum, in quo ei Medicus institut unctionem ex argento vivo maledicto, nec in debita proportione. Hoc est maximum sacrilegium: ego vidi ex argento vivo per noctem unam in cochleari posito frangi aeneum cochlear, tanta et tam horrenda vis est argenti vivi. Et huic viro Chirurgus illevit totam faciem, manus infracubitus et partes tibiarum, quo est pessime factum. Nam qui extrema illinunt, melius faciunt, ... Prius in tali cura Gallica quasi fere omnes illinebantur. Hinc est quo videmus in Anatomia in illitis illis substantiam cerebri pertransisse hoc argentum vivum. Legatis Plinium qui dicit argentum vivum in nulla re contineri posse, penetrat omnia etiam ossa, ... De hydrargyro autem nihil habeo quo dicam, nam nunquam illud cognovi nisi pro veneno...*“

⁴⁶² ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 28-29; 253-258.

rtuti, za jehož šířením údajně stál slavný léčitel Leonardo Fioravanti.⁴⁶³ V závěru konsilia je datace a potvrzení toho, že šlo o výukovou přednášku: „*Tato léčba byla určena pro jakéhosi kněze, který byl natřen rtutí a sužován třasem. Proběhla při sedmnácté návštěvě špitálu, která umožnila osm lekcí o francouzské nemoci. Ty, s Boží pomocí, budeme sdílet se studenty medicíny.*“⁴⁶⁴ Negativní zmínka o vnitřně podávaném léku ze rtuti *mercurius praecipitatus* se objevila i v dalším konsiliu, které je opět záznamem některého z Montanových posluchačů.⁴⁶⁵ V tomto konsiliu se objevuje tvrzení, které se tradovalo až do 19. století, a to že vypití velkého množství mléka působí jako protijed. Jako doklad se zde objevují dva detailně převyprávěné, s gallskou nemocí nesouvisející příběhy, které se běžně objevovaly v příbuzném literárním žánru označovaném jako „*historiae raras*“.⁴⁶⁶

Odsuzující slova vůči používání rtuti se objevují téměř v každém konsiliu;⁴⁶⁷ Montanova naprostá nechuť ke rtuti se projevila například i tím, že v jednom konsiliu pro léčbu leutických vředů navrhl místo tehdy běžné rtuťové masti jako náhradu mast z psího vína s přísadami z olovnaté běloby, olova a usazenin dalších kovů či vápna.⁴⁶⁸ Obširná řeč proti rtuti jako u výše zmíněného případu se objevila i v konsiliu, které je pozoruhodné i z jiných důvodů. Kromě toho, že se na něm podílel vedle několika lékařů i chirurg, se v souvislosti s určením pacientova temperamentu objevila skutečná anamnéza v dnešním slova smyslu,

⁴⁶³ MONTANUS, *Consultationum opus*. s. 869. „*Quare Medici Empirici debebant explodi ex civitatibus cum suis secretis, cum tam multos interficiant. Exhibent ex argento vivo praecipitato pillulam...*“ *Mercurius praecipitatus*, oxid rtuťnatý, blíže viz Claus PRIESNER – Karin FIGALA (edd.), *Lexikon alchymie a hermetických věd*, Praha 2006, s. 56. O Leonardu Fioravantim a jeho léku blíže William EAMON, *The Professor of Secrets. Mystery, Medicine, and Alchemy in Renaissance Italy*. Washington 2010, s. 300. „*There's no telling how much Precipitato he made, but it must have been a lot, given that it was the heavy artillery piece of his medicinal arsenal.*“ Prvním lékařem, který však jako první použil vnitřně užívaných rtuťových pilulí byl údajně nám dobře známý P. A. Mattioli. QUETEL, s. 61.

⁴⁶⁴ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 869. „*Haec cura facta fuit pro quodam sacerdote illito argento vivo, tremore laborante. Facta in decima septima visitatione hospitalis, quae dedit occasionem octo lectionibus de morbo Gallico, quas, Deo volente, cum studiosis rei Medicae communicabimus. 1543.*“

⁴⁶⁵ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 876. Cons. CCCLXII. *De quodam, ex usu Mercurii praecipitati, in curatione morbi Gallici, ventriculi erosionem patiente.* „*Exhibuerant medici lignum decoctum in vino ... dederant et Mercurium praecipitatum ... Montanus pro ea erosione ex veneno facta, bibere eum voluit lac asinae sanae et non nimis vetulae, sed iuvenis, et ut corpus semper teneretur purgatum...*“

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 876-77. Prvním je příběh osmi dětí, které si usmažily žáby obalené v mouce, která byla otrávena jako návnada na myši, a byly zachráněny pitím mléka; druhým případem byl pokus o vraždu arsenikem, kdy většina otrávených byla zachráněna obdobným způsobem.

⁴⁶⁷ Tamtéž, např. s. 853. CCCLVIII. *De quodam laborante morbo Gallico, cum aliquot symptomatibus: in iuvene Polono, annorum 25, quibus 8. annis affligebatur.* „*...mulctatus poenis multis, s. 854 quae partim ex natura morbi Gallici sunt, partim ex detestabili usu argenti vivi.*“; s. 859. „*Vidi enim, dicebat Montanus, quater argentum vivum induxisse epilepsiam et apoplexiam, ...*“

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 850-1 CCCLVI. *De morbo Gallico cum ulceribus.* „*...unguentum de pompholyge, quod in istis ulceribus plurimum confert.*“ Pro zlepšení vysušujícího účinku „*succum solatri potes sumere cum exiccantibus, velut est unguentum de cerussa, plumbo, cadmia et ex omnibus metallis optime elota conveniunt. ...Unguentum de calce etiam convenit, sed oportet esse bene lotam.*“ V tomto konsiliu překvapivě vypustil guajakum.

neboť byly vzpomenuty i klasické dětské nemoci.⁴⁶⁹ Po obvyklém rozboru temperamentu se – pro Montana – zcela netypicky objevila obsáhlá teoretická úvaha o podstatě a historii francouzské nemoci; Montanus se zde dotkl v podstatě všech v odborných kruzích diskutovaných otázek: co znamená v souvislosti s francouzskou nemocí pojem „epidemický“, teorie stárnutí a následného slábnutí této nemoci i její vznik ve vojsku Karla VIII.⁴⁷⁰ Při zodpovídání pacientových dotazů, zda může být vyléčen bez použití guajaka, mazání a vykuřování a dále zda nebude mít zohavenou tvář, se Da Monte opět nezdržel prudkého útoku na používání rtuti.⁴⁷¹ „...ze zkušenosti jsem vyzoroval, že nic není pro postižené horšího než použít...ve formě masti nebo vykuřování to, co obsahuje rtuť. A přísahám – a byl přítomen i vznešený Fracastoro – že ze rtuťové nátěrky kdosi ihned upadl do epilepsie a stěží byl zachráněn.“⁴⁷² Montanus zmínil i zvláštní názor Avicenny na rtuť i její absolutní odmítání ze strany řeckých lékařů a Galéna;⁴⁷³ varoval dokonce i před běžně používaným spojením guajaka a rtuťové masti a vřele doporučil pouze guajakum.⁴⁷⁴ Pro téhož (anonymního) příjemce bylo určeno ještě další konsilium, které bylo sepsáno jako dodatek k prvnímu,

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 835. CCCLII. *De morbo gallico, pro quodam nobili Germano N. Prumero habitum Patavii XI.die Iunii, Anno 42. in colloquio cum Montagnana chirurgo, Sonzino et Urbino.* Pacient v jedenácti letech např. trpěl evidentně záněty středního ucha.

⁴⁷⁰ Tamtéž, s. 836. „...an epidemicus dici possit, nec ne. Ego credo quod non possit dici morbus epidemicus, quia epidemici habent causas universales (ut inquit Galenus in primo Epid.) vel aerem, vel cibum et potum... Iam multi anni praeterierunt, ex quo incoepit haec infectio, credo quod deberet iam desinere. Neque valet quod per contagium perseverat, quia cessantibus causis, cessant putredines. ... Praetera maiores nostri ex historia observarunt, nullum eo tempore fuisse correptum, nisi per contagium: et causam habuit particularem. Scimus enim quod eo tempore, quo bellum a rege Gallorum apud Neapolim gerebatur, plurimi erant Hispani, qui a Calicut devenerunt, in quibus regionibus plurima erat infectio, quia concubuerunt cum meretricibus illis, et ex concubitu illo infectae sunt meretrices, et tandem infectio ad nos devenit, quia ibi aderant mulieres milites cuiuscunque nationis. Et ita constat in historiis, quo habuit origine et tale principium per contactum particularem, quia morbus peculiaris est in illis regionibus, et non curatur nisi ligno illo, quod ad nos delatum fuit. Verum num sit morb. iste collocandus in genere morbi qui sit in mala compositione, vel solutione continui, vel mala temperatura, est maxima difficultas.“

⁴⁷¹ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 836-837. „... tria quaerit a nobis iste magnificus vir: primo, utrum possit curari sine exhibitione ligni et unctionibus et suffumigiis: secundo an possit curari sine deturpatione faciei: tertio, ut scribamus quid consulimus.“

⁴⁷² Tamtéž, s. 838 „... ego observavi experientia, postea ratione, quo nihil deterius est istis sic affectis, quam adhibere...sub forma unguenti vel suffumigii, id quod argentum vivum habet... Et testor Deum, aderatque Excellentissimus Fracastorius, ex inunctione Mercurii statim quandam incidisse in epilepsia et vix potuit curari ...“

⁴⁷³ Tamtéž. „Sed praeter experientiam habemus rationem... Graeci omnes id ipsum non cognoverunt, nisi quo venenum est et nihil aliud de eo dixit Galenus, ... Et quia Avicenna voluit experti argentum vivum et similiter Arabes alii, quia fuerunt maximi Alchimistae, dixit omnia aperte eius incommoda et quomodo in paralysim... incidere facit aegritudines... /s. 839/ ...Concludo ergo, quod...argentum vivum, sive per linimentum, sive per suffumigium, non probo, sive minerale, sive artificiale fuerit ... ab eius usu abstinendum esse.“

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 840-841. „Et testor Deum, quod multi sanati sunt ex decocto ligni...“

s nímž nebyl pacientův lékař spokojen a vytkl mu nedostatky.⁴⁷⁵ Kromě dalšího varování před rtutí bylo toto konsilium doplněno o přesný návod na dietu a venesekci.

Odborný teoretický výklad k francké nemoci se objevuje ještě v konsiliu pro německého pacienta.⁴⁷⁶ Po kritice pacientovy životosprávy (opilství, přejídání) a předchozí léčby (přílišné pouštění žilou, užití rtuti) byl – možná kvůli studentům – zařazen výklad o podstatě a přenosu dotyčné nemoci. Jako hlavní způsob přenosu určil Montanus jednoznačně pohlavní styk, popřípadě mateřské mléko.⁴⁷⁷ Při dalším rozboru podstaty nemoci zmínil působení „okultní kvality“ a přirovnal lues ke vzteklině.⁴⁷⁸ V souvislosti s tím dále Montanus konstatoval, že u cholericů je lues v podstatě neléčitelná, pacientům jiné konstituce však dával dosti dobrou naději.⁴⁷⁹ Ze zachyceného projevu i dovětku v závěru konsilia zřetelně vysvítá, že bylo zachyceno studentem při poradě minimálně dvou lékařů.⁴⁸⁰

Kromě lekcí pro studenty jsou ve sbírce přirozeně i záznamy klasických konsiliárních porad Montana a jeho fakultních kolegů.⁴⁸¹ U řady z nich šlo o diagnostický posudek, zda pacient trpí opravdu onou pojednávanou nemocí. Někdy bylo rozhodnutí zřejmě snadné, jak dokazují Montanova slova: „*Když jsem slyšel popis postupu a druhu bolesti tohoto vnešeného mladíka, zdála se mi být francká nemoc vylíčena a zpodobněna tak, jako bych ji měl před očima.*“⁴⁸² U několika konsilií měli ovšem lékaři problém shodnout se na jednotné diagnóze. Jedním z nich je i konsilium pro nejmenovaného žida, u něhož Da Monte po dlouhém rozboru

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 842-843. CCCLIII. *De eodem morbo, pro eodem.* „*Haec sunt quae scribenda occurrunt, ita ut nec praetermiserimus quaecunque /s. 844/ in colloquio nostro memoratu digna visa fuerunt: nec dissimulaverimus, aut silentio transiverimus, quaecunque inter scribendum utili fore iudicaverimus.*“

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 857. Cons. CCCLX. *In morbo Gallico pro Nobili Germano Kleindiensi.* „*Brevis ero, quia omnia quae necessaria erant, copiose dicta sunt.*“

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 858 „*Iam non quaero an morbus Gallicus fiat per contagium an per influxum coeli, an sponte veniat. Ille anno decimoseptimo contraxit hunc morbum. Si quis a semine matricis putat, ego dicerem potius a lacte per contagium oriri.*“

⁴⁷⁸ Tamtéž. „*Nam morbus Gall[icus] est intemperies sola, an est intemperies cum materia? Respondeo. Neutrum esse... Non est morbus materialis... Ista impressio non aliter est ac cum venena ea, quae ab occulta qualitate procedunt, aliquid imprimunt, ut ex morsu canis rabidi sit talis impressio...*“

⁴⁷⁹ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 859. „*Ego vidi, dicebat Montanus, Gallicos curatos per triginta annos isto malo afflictos, ...*“

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 861. „*Frisimelica etiam iussit dare lignum et alia, ... sicut est theriaca, ...*“

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 491. Cons. CCII. *De stomachi anxietate et morbo Gallico pro sexagenario, anno 1550, 18.3. in colloquio.* „*Clarissimi Doctores, ut conveniamus in ratione exhibendi remedia, quibus sanitatem huius viri restitui conamur cum audio E.vestr.animum suum ad hoc inclinare, ut sumat decoctum ligni, in quo et ipse totam spem curationis ponit: ego quoque confido, quo hoc solo decocto curabitur, debito modo assumpto ...*“; s. 818. Cons. CCCXLIX *De pedum affectione in morbo Gallico, cum pruritu maximo, corpore contabescente, in colloquio cum Frachanziano et Frisimelica, anno 1548 Martii XXI.*; s. 835. CCCLII. *De morbo gallico, pro quodam nobili Germano N. Prumero habitum Patavii XI.die Iunii, Anno 42.in colloquio cum Montagnana chirurgo, Sonzino et Urbino*; s. 873 Cons. CCCLXVI. *Cuidam post Gallicum morbum in scate, tinnitu aurium, haemorrhoidibus, in colloquio cum Sonzino, anno 1543.*

⁴⁸² Tamtéž, s. 844. Cons. CCCLIII. *De morbo Gallico, cum dolore capitis, febre et continuis vigiliis, pro nobili iuvene.* „*Cum audirem processum et modum doloris huius nobilissimi iuvenis, mihi videbatur ita morbum Gallicum depingi et effigiari, ac si visu perciperetur.*“

všech příznaků (které se z našeho pohledu nijak od příznaků francké nemoci v jiných konsiliích neliší) dospěl k závěru, že příznaky klamou, neboť všichni Hebrejci jsou melancholičtí, mají hustou krev a chladná játra, takže o lues v tomto případě nejde;⁴⁸³ pacient byl následně léčen na katar a melancholii.⁴⁸⁴ V některých případech však lékaři k jednotnému názoru vůbec nedospěli.⁴⁸⁵ Naprosto nejasně dopadlo i konsilium pro jednu z mála pacientek s halucinacemi, bolestí oka, problémy s hmatem a jinými potížemi;⁴⁸⁶ šlo o manželku konzultujícího luetika z Německa.⁴⁸⁷

Jak bylo výše naznačeno, pacienti byli výhradně mužského pohlaví; u mnoha z nich Monte jako jeden z mála z lékařů neopomněl v anamnéze uvést způsob, jakým se nakazili.⁴⁸⁸ Vícerym pacientům Monte rovněž vytkl – často prostřednictvím dosti vtipné glosy – způsob života, kterým vznik nemoci podpořili; komentář se týkal přirozeně „*sex res non naturales*“.⁴⁸⁹ Tak se například dočteme, že pacient v šesti věcech nevrozených „*tak chyboval, že je s podivem, že již dávno nezemřel. K tomu, což je horší, bezuzdně holdoval obcování; když natrefil na infikovanou [ženu] a chytil franckou nemoc a chtěl se léčit, užil rtuti.*“⁴⁹⁰ Zajímavý komentář je i v konsiliu pro vznešeného Poláka; u porady, která se konala roku 1544 v Montanově domě, asistovalo několik nejmenovaných lékařů.⁴⁹¹ Z vnějších příčin byl podle Monteho vinen za stav pacienta kromě užití „proklaté rtuti“ hlavně vzduch v Polsku,

⁴⁸³ Tamtéž, s. 330. Cons. CXXXIII. *De catarrho cum suspicione morbi gallici. „Ex relatione nostri Hebraei comprehendo duo. Primum quo noto ego, est, quo habet aliquam dispositionem ...Utrum sit infectio Gallica?”*

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 331.

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 812. CCCLXVII. *De quodam nobili iuvene patiente ulcera in pede et brachio, cum levi delirio.* s. 813. „*Dubitavi, numquid hic esset suspicio morbi Gallici?...sed supponamus etiam non esse morbum gallicum, quia non satis constat, dum enim fiunt variae alterationes,...*“; s. 864-867. Cons. CCCLXII. *In suspitione morbi Gallici*; s. 871-873 Cons. CCCLXV. *Pro quodam suspicante se pati morbum Gallicum.* U tohoto konsilia zcela chybí rozbor symptomů, lékař předepsal rovnou purgaci, dietu a recepty.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 861 CCCLXI. *De uxore eiusdem laborante ex melancholia et suspicione morbi Gallici.*

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 857, Cons. CCCLX. *In morbo Gallico pro Nobili Germano Kleindiensi.*

⁴⁸⁸ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 112. Cons. XLIII. „... quo coitu usus est sine modo et cum incidisset in infectam et contraxisset morbum gallicum, ...; s. 835. CCCLII. „... concubuit cum muliere infecta morbo Gallico et contraxit pustulas in pudendo ...;“ s. 844. „... versatus fuit cum muliere infecta.” ...s. 853. CCCLVII. „...habuit eam rem cum contagiosa muliere ...; s. 873. CCCLXVI. „...coiret cum scorto...”.

⁴⁸⁹ Tamtéž, s. 877. Cons. CCCLXVIII. *In curatione Gallicae observata a Montano, et aliis. Anno 1594 /vs.1549/ ferb.7.* „*Causae, quae potuerunt inducere hunc affectum, fuere cibus et potus.*“; s. 853. CCCLVIII. *De quodam laborante morbo Gallico, cum aliquot symptomatibus: in iuvene Polono, annorum 25, quibus 8. annis affligebatur.* s. 854. „... extrinseca auxerunt morbum Gallicum videlicet pessima medicamenta et mala victus ratio.“; s. 852. Cons. CCCLVII. *De morbo Gall., cum aliquot propriis symptomatis ac ophtalmia, in iuvene 24 annorum.* s. 853. „*Morbus non facile curabitur, nisi aeger se praestet obtemperantem et opportuna faciet, nihil aliud dicam de prognostico.*“

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 112. „*Causae externae sunt sex res non naturales, in quibus ita deliquit, ut mirum, quod non diu obierit. Ad hoc, deterius est, quo coitu usus est sine modo et cum incidisset in infectam et contraxisset morbum gallicum, velletque curari, argento vivo usus est.*“

⁴⁹¹ Tamtéž, s. 814 CCCXLVIII. *De Polono patiente, oedemata in pede, urinae stillicidium et morbum Gallicum. Anno 1544 Maij 8. In aedibus Montani dicta in colloquio.* „*Clariss. Doctores, Ill.Dominus convocavit nos propter quosdam suos morbos.*“

který „je v zimě tak studený, že hřebíky vylétají s takovou silou, až zabíjejí lidi“.⁴⁹² Pacientovy prohršky vůči životosprávě okomentoval Monte, že by na kompletní výčet potřeboval tři dny.⁴⁹³ Stejná kritika nestřídmého života se objevila i u dalšího pacienta z Polska;⁴⁹⁴ v závěru konsilia se však objevila informace o úspěšném pacientově vyléčení.⁴⁹⁵

Za bližší pozornost stojí i další konsilium pro nejmenovaného pacienta, které možná zachytil student;⁴⁹⁶ toto konsilium však rozhodně nebylo určeno nemajetnému chudákovi ze špitálu, neboť léčbu pacienta před Montanem vedl kromě jiných i slavný lékař Antonio Musa Brassavola.⁴⁹⁷ V Montanově návodu na léčbu, kde překvapivě chybí gaujakum, byly doporučeny i lázně a Montanus se překvapivě pozitivně vyjádřil i k sexuálnímu životu tohoto pacienta; styk – oproti jiným konsiliím, kde před ním varoval – povolil, ovšem pouze „*ad necessitatem*“.⁴⁹⁸ Neméně pozoruhodná zmínka padla v tomto konsiliu v souvislosti s Montanovým upozorněním na zákeřnost této nemoci; problém tkvěl podle něj v bezpočtu proměn příznaků a v dlouhém chronickém průběhu této nemoci, který byl příčinou podcenění léčby. Jako příklad takového zanedbání s tragickými následky uvedl případ svého vlastního otce.⁴⁹⁹

Posledním konsiliem, které nelze opomenout, je konsilium určené pro představitele známého rodu gondotierů, Galeotta II. Pico della Mirandola, prasynovce slavného humanisty totožného jména. Díky uvedené dataci víme, že konsilium vzniklo necelých pět měsíců před pacientovou smrtí.⁵⁰⁰ Po obvyklých rozbořech lékaři doporučili pacientovi především zkrotit

⁴⁹² Tamtéž, s. 817. „*Aer ita frigidus tempore hyemis, ut clavi erumpant tanta vehementia, sicut Poloni narrant, ut interficiant homines, est enim Polonus. Accessit inunctio maledicti argenti vivi et fuit causa potissima.*”

⁴⁹³ Tamtéž. „*Cibus et potus eius fuit inordinatissimus, veneris plurimus usus, exercitium inordinatissimum ... in animi affectibus plurimum deliquit. ... essent mihi tres dies necessarii ad enumeranda omnia.*”

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 846. Cons. CCCLV. *De morbo Gallico, doloribus in extremis partibus digitorum, ulceribus narium ac gutturis, ex destillatione arcis, pro generoso Polono.* „*Gen[erosus] Dominus ex inordinata vivendi ratione et primis nimio et inordinato usu veneris ...*“

⁴⁹⁵ Tamtéž, s. 850 „*Datum est Anno 1546. N. Herbroto et sanatum esse perfecte referebatur.*“

⁴⁹⁶ Tamtéž, s. 856. Cons. CCCLIX *Cuidam, ex morbo Gallico male curato.*

⁴⁹⁷ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 856. „... *Antonius Musa Ferariae multiplicia remedia adhibuerat ... duo cauteria ...*“ Antonio Musa Brassavola (1500-1555), slavný botanik, osobní lékař Ercola II. d'Este; údajně provedl první úspěšnou tracheotomii.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 857 „*Coitum, quia uxorem habebat, permisit, ut uteretur ad necessitatem, non ad voluptatem, et non nimio motu.*“ Oproti tomu v kons. CCII., s. 494. Da Monte doporučil: „... *penitus abstinent a coitu, quo nihil magis ventriculum debilitat ...*“

⁴⁹⁹ Tamtéž. „... *Montanus quia audierat eum ante decem et octo annos laborasse morbo Gallico, ex eoque curatum medicamento quodam ter per os assumpto, nec sciebat quid esset, omne malum in istam curationem reiecit, quod is morbus variis symptomatis esset obnoxius: si non recte curaretur, et mille metamorphoses multos etiam post annos efficeret, ut de suo parente referebat, qui cum credere nollet eum morbum esse, nec debita remedia adhibere, quod multis annis nullam mulierem attigisset, ex eo mortuus est.*“

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 823 CCCLI. *Consilium in quo morbi Gallici atque omnium propmodum priorum eis symptomatum ac praecipue Rhagadam curatio ostenditur, datum ill. Galeotto Pico Mirandulano Principi, anno L. Mense Iunio. Ex Italico Latinum factum per Hieronymum Donzell.* Galeotto II. Pico della Mirandola (1508, Mirandola - 20.11.1550, Paříž).

vznětlivou povahu a omezit tělesnou námahu, která se pojí s „vojenským životem“.⁵⁰¹ Tato i další rady se týkaly „*sex res non naturales*“; návod na správnou dietu Montanus ukončil slovy: „*Další seznam stravy je věcí natolik známou, že se mi zajídá zpívat pořád tutéž odrhovačku.*“⁵⁰² Přesto lékař toto téma neopustil, neboť považoval za důležité zohlednit častý pobyt pacienta ve Francii a doplnit dietní rady zaměřené na speciality francouzské kuchyně.⁵⁰³ Po projednání léčby vředů, purgace a receptů na počištění, varoval Montanus před dalším atakem francké nemoci, který hrozil díky cestovnímu stresu.⁵⁰⁴ Vyjádřil zároveň svůj názor, že třebaže francká nemoc může být zmírněna, kde jednou zapustila kořeny, může být udolána jen stěží a to jedinou pomocí – guajakem, které je Božím darem.⁵⁰⁵ Následují recepty na přípravu a návody na užití připravených léčiv.⁵⁰⁶ V závěru konsilia projevil lékař zvláštní pochopení ohledně politické činnosti a veřejnému vystupování pacienta, pro něhož byly příznaky francké nemoci, především skvrny, neštovice a ztráta vlasového porostu věcí „na pohled potupnou a pro život v politice velmi nevhodnou“, a nabídl mu řadu receptů, jejichž pomocí měly být tyto konkrétní „kosmetické“ problémy eliminovány.⁵⁰⁷

Ve sbírce, či spíše sborníku dalšího padovského profesora, **Vittora Trincavelliho**, lze najít mezi 76 konsilii sedm konsilií pro luetiky.⁵⁰⁸ Vzhledem k tomu, že se k většině případů vyjadřovalo více lékařů, je těchto konsilií ve skutečnosti sedmnáct. Většina z nich byla zahrnuta do třetí knihy týkající se nemocí „*infimi ventris*“. Nicméně jako u ostatních autorů se francká nemoc objevuje i jinde, například v první knize mezi konsilii k nemocem hlavy a jejích částí. Konsilium s názvem „*Hemicrania Gallica*“ je složeno ze tří samostatných

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 825.

⁵⁰² Tamtéž, s. 826-827. „*Alimentorum porro catalogus res est adeo iam vulgaris, ut communem admodum cantilenam canere me iam pudeat.*“

⁵⁰³ Tamtéž, s. 829. „... *saepe in Gallia peregrinatur ...*“

⁵⁰⁴ Tamtéž, s. 829-830. „... *nam progressu temporis fieri vix potest, quin revertatur, potissimum autem cum quis gravibus negotiis implicatur, per varias regiones peregrinatur, et frequens /s.831/ etiam est in itineribus: ...*“

⁵⁰⁵ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 830. „... *eo enim magis hoc a nobis est metuendum, quo ego certius statuo Gallicam hanc luem ex eo corpore, in quo semel egit radices, penitus tolli non posse, quanquam ita mitigari atque extingui posse non nego, ut per longum temporis intervallum nullam molestiam facescat. Si quando igitur eiusmodi lues infestaret, ad unicum illud ac latutare auxilium, summa Dei benevolentia ad eis morbi curationem hominibus concessum, confugiendum esse suaderem. Illud autem ligni guaiaci est dococtum.*“

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 831-832.

⁵⁰⁷ Tamtéž, s. 832, „*At vero cum Vestrae dominationi illustrissimae, ob Gallicae luis infectionem, duo symptomata et visu indecora et politicae vivendi rationi valde incommoda soleant accidere, ideo si quando alterutrius indicia apparerent, illis occurrendum, ac praeventendum esse existimarem. Porro symptomata sunt maculae et in universo corpore pustulae quaedam erumpentes, ac pilorum interitus. Posterius longo usu probatissimis mihi auxiliis tolletur, quorum hoc est primum: ...*“ Recepty následují na následujících téměř třech stranách; s.834-6.

⁵⁰⁸ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*, stránkování u sloupců.

konsilií; podíleli se na nich vedle Trincavelliho ještě lékaři Bellocatus a Bassianus.⁵⁰⁹ Rada Bellocatiho se objevuje první, po shrnutí temperamentu, anamnéze a popisu příznaků pacienta se vyjádřil optimisticky o možnosti uzdravení, pokud se po purgaci, dietě atd. použije nejsilnější lék proti gallské nemoci-guajakum.⁵¹⁰ V dalším sloupci se dočteme názor Bassiana Landa; překvapivě usoudil, že nemusí jít o franckou nemoc a doporučil lehčí léčbu.⁵¹¹ Až naposledy se objevuje názor Trincavelliho, který měl zřejmě rozhodnout neshodu kolegů.⁵¹² Po podrobném rozboru temperamentu dospěl k názoru, že jde o franckou nemoc; doporučil na ni jednoznačně odvar z gaujakového dřeva a poznamenal zajímavou informací, že guajakum „cisalpinští“ lékaři předepisují na žaludeční potíže i u neluetiků.⁵¹³

V prvním konsiliu III. knihy se poprvé objevil v souvislosti s nemocí zajímavý aspekt: konsiliáři měli rozhodnout, zda jde o lues, nebo zásah zlých sil.⁵¹⁴ O případu nemocného právníka, kterého údajně nakazila služebná a byl léčen milánskými a ferrarskými lékaři, referoval zřejmě podle dopisu pacientova lékaře jeden účastník svolaného kolegia.⁵¹⁵ Při detailní anamnéze dosavadní léčby včetně léčby guajakem, zachycené po měsících, byl popsán nálezný čistý vlny a dalších podivných materiálů ve výkalech pacienta, které vzbudily podezření na kouzla a na pomoc byli povoláni i mniši.⁵¹⁶ Po následné úvaze konsiliáře o povaze vlny jsou opět – vedle analogických případů ze zvířecí říše - popsány události, které se

⁵⁰⁹ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*, s. 25-29.

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 26. „... curari autem posse existimo: quia hactenus nulla praestita sunt morbo gallico idonea remedia. ... lignum, sanguinem non miterem, cum haemorrhoides vehementius fluent. Nec maiori etiam purgatione opus est. diaeta autem sit satis tenuis, pro ratione virium ...”

⁵¹¹ Tamtéž, s. 27. „Sed an dolor gallicus sit, apud me dubium est, cum illos dolores iam antea senserit. Purgato corpore, a revulsione per lotiones et frictiones auspicarer... His levare posse dolorem existimo: vitando aerem humidum, ...victus sit attenuans. Motus hic placeret in equitatione propter revulsionem. A venere etiam abstinebit. Est enim ventriculo et cerebro inimica: cum sit levis apoplexia.“

⁵¹² Tamtéž, s. 27. „Quoniam medica disciplina, si ad generalia theoremata respicimus, ad scientiam: si vero ad usum ad coniecturalem referri potest: mirum non est, diversas inter homines doctos oriri difficultates. Cum ergo oblata nobis sit occasio discernendi de iure et casu satis gravi: libere sententiam meam proferam. Iuvenis iste talis est temperatae, qualis relata est ...”

⁵¹³ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*, s. 28 „Sed an lue gallica laboret? Credo laborare, eaque antiqua et impressa in membris naturalibus.“... „Praecipuum autem videtur decoctum ligni .. videmus enim Cisalpinos medicos fere omnes in ventriculi affectibus sine gallica lue, illo felicissime uti.“ „Cisalpinští“ lékaři, tedy žijící na sever od Alp.

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 442. Cons. XLIII. *Melancholia hypochondriaca: morbus Gallicus: tumor circa dextrum umbilici latus.* „Disquirenda proponuntur, an iureconsultus iste aliquo fascino sit correptus, vel morbo gallico laboret, an quadam alia labe. Quae causae? Quae curatio? Et an curari possit? Quidam medicorum fascino, alii morbo gallico correptum aiunt. Symptomata nunc adsunt, continua capitis gravitas et pondus, mentis perturbatio maxima ...“

⁵¹⁵ Tamtéž, s. 443. „Agitur iam vigesimusquintus annus, ex quo vexatus est magistratu gravi...et rebus venereis indulgeret, cognita ancilla sua incidit in ulcera pudendi brevia et parva, quae tamen, cum is expurgatus esset, enata sunt verum novum deinceps accrevit ... Mediolanum deinde sese contulit, ubi Medicus putavit esse cariem gallicam ... sanavit. Reversus illinc Ferraria statim incidit in dolorem capitis...“

⁵¹⁶ Tamtéž. „...reperta est in fecibus crassioribus lana alba et purissima, ... quidam de fascino suspicerentur. Item repertum est aliquid terrae simile, nigrum subrotundum foetidissimum, quod ipse ait esse linguam corvi, a veneficis hoc sumto. Plures advocavit Monachos, qui illum crediderunt posse curari ...“

v raně novověké literatuře objevovaly pod názvem „*historiae raras*“;⁵¹⁷ například o obyvateli Messiny, který měl zcela chlupaté srdce, nebo zážitek z osobně prováděné pitvy.⁵¹⁸ Lékař nakonec dospěl k závěru, že pacient trpí galskou nemocí; ostatní události byly připsány ferrarským služebným, neboť „*právník žije v horské oblasti, kde žijí četné čarodějnice*“.⁵¹⁹ V návodu na léčbu po doporučení počištění, puštění žilou a lázni následují recepty na rozličné sirupy a nakonec „*pokud by se lues rozmáhala, užil bych guajakum*“.⁵²⁰ Druhý názor patří Bellocatimu, který se shodl na diagnóze - francé nemoci i na podezření z jakýchsi čar,⁵²¹ jeho návod léčby se nijak výrazně neodlišuje od předchozího, doporučil odvar z guajakového dřeva.⁵²² Poslední názor patří Trincavellimu, který se s kolegy ztotožnil, navíc pouze doporučil sexuální abstinenci.⁵²³ První vyjádření neznámého lékaře je nejobširnější, Trincavelli i Bellocatus pouze doplňují. Případu tohoto právníka se podle některých zmínek týká ještě další konsilium;⁵²⁴ i zde se k případu vyjádřili tři lékaři, tentokrát Falloppia, Trincavellius a Bellocatus. Je dosti pravděpodobné, že i u předchozího konsilia byl prvním nejmenovaným lékařem Falloppia a toto konsilium je pouze druhým záznamem totožné rozpravy, možná pouze z pera jiného autora (studenta?).

V protikladu k přiblíženým konsiliím, u nichž byla hlavním tématem spíše otázka čarodějnictví a léčba byla zmíněna zcela stručně, stojí konsilium, jehož autorem byl pravděpodobně pouze Trincavelli.⁵²⁵ Po obvyklém teoretickém rozboru následovaly celé tři strany do detailu vypracovaného návodu na stravování.⁵²⁶ Další více jak dvě strany rad se

⁵¹⁷ Tamtéž. „... *non credo illum esse fascino correptum. Sed quid de lana? Medicus qui nobis scripsit, nullam facit mentionem lanae, vel quia fabulae sint, vel quia fictum quid.*“

⁵¹⁸ Tamtéž, s. 443 „*Referunt etiam historiae de illo Messenio, qui cor habuerit totum hirustum. Inveni in abdomine dextro tumorem, forte in illo aliquid simile reperitur lanae. praeterea bombyces si aperiantur, repertum in illis sericum: Aranei quoque si secantur, tela in illis reperitur. Si ergo in corporibus /sloup.444/ in hominum partibus possunt generari pili, forte etiam lana ista genita est in intestinis. Credo ergo potius esse aliquid assumptum per os.*“

⁵¹⁹ Tamtéž. „*Commiserat se ancillis Ferrariae: forte corpus illud durum, nigrum excretum, fuit fascinum, in quo fuerat exhibita lana. Est enim et habitat in locis montosis, in quo solent degere foeminae magae, praesertim in agro nostro Mutinensi ... Quod reliquas attinet affectiones, suspicor illum laborare morbo gallico.*“

⁵²⁰ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*, s. 445. „...*denique si lues gallica urgeret, uterer guaiaco.*“

⁵²¹ Tamtéž, s. 445.

⁵²² Tamtéž. „... *devenirem ad curationem gallici, si quaedam apparuerint signa, per guaiaci decoctum ...*“

⁵²³ Tamtéž, s. 447. „*Venere in viro adeo mulieroso et ventriculo labefactato et corpore emaciato omnino abstinendum.*“

⁵²⁴ Tamtéž, s. 453-55 Cons. XLV. *Melancholia hypochondrica: morbus Gallicus: tumor ventriculi: destillatio salsa.*

⁵²⁵ Tamtéž, s. 678 -682. Cons. CXV. *Scabies cum lue Gallica.*

⁵²⁶ Viz výše. Zde Trincavelli doporučil například přesně druhy masa i z jak starých zvířat mají pocházet; u ryb byl určen druh; solení a smažení bylo zakázáno; doporučena byla vína atd.

týkaly postupu léčby a receptur; guajakum nebylo navrženo, neboť temperament pacienta byl shledán příliš suchým a guajakum by stav ještě zhoršilo.⁵²⁷

I u dalšího konsilia, které je rovněž velmi obsažné a dlouhé, byl zaznamenán pouze Trincavelliho proslov, jímž se pravděpodobně obracel na další kolegy.⁵²⁸ Po teoretickém rozboru následoval klasický návod na léčbu; v něm doporučil vyhnout se u tohoto (!) pacienta rtuti, guajakum zmínil, ale vyslovil se překvapivě spíše pro odvar ze sarsaparilly a chinovníku; přesný návod či recept na přípravu nebyl poskytnut, pravděpodobně se k tomu vyjadřoval jiný kolega, nebo to bylo ponecháno na znalosti ošetřujícího lékaře.⁵²⁹

Poněkud odlišné je konsilium, v němž Trincavelli, Bellocati a nejmenovaný lékař odpovídali na zasláné otázky pacienta či jeho lékaře ohledně infekčnosti kapavky, ženitby a plodnosti při francké nemoci.⁵³⁰ Podle daných informací pacient absolvoval již dvakrát léčbu guajakem, jednou léčbu rtuťovými výpary, a když se potřetí objevily bolesti kloubů, byl opět dvakrát užit odvar z guajaka; následně se údajně objevila gonorrhoea. Na tyto podklady nejmenovaný lékař z kolegia odpověděl, že pacient je podle něj vyléčen, nicméně ženitbu nedoporučil kvůli nebezpečí vyvolání relapsu nemoci; navíc byl podle tohoto konsiliáře neplodný. Názor Bellocatiho byl odlišný ohledně příčin bolestí kloubů a navíc pacienta nepovažoval za vyléčeného a k nápravě doporučil guajakum. S předchozím kolegou se shodl na pacientově neplodnosti a ženitbu rovněž zamítl, ale z důvodu infekčnosti pacienta. S tím Trincavelli nesouhlasil, mladíka nepovažoval za nakažlivého, neboť díky použití „*lignum Indicum*“ je zaručeně zdrav, nicméně sňatek mu nedoporučil kvůli jeho přílišné slabosti.⁵³¹ Kapavku podle Trincavelliho mínění způsobila špatná životospráva a přílišná sexuální aktivita a k nápravě navrhl guajakum; jeho dobrý vliv na tělesnou konstituci doložil průpovědkou o

⁵²⁷ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum libri*, s. 682. „... mihi ergo facilia pharmaca probarentur et quae leniendi vim aliquam habent ...“

⁵²⁸ Tamtéž, s. 689-691. Cons. CXX. Lues Gallica. „*Quae res haec, de qua sumus sermonem habituri, apertissima ... luem esse gallicam, ex contagio contractam, non est cur longas de ea instituamus disputationes in praesentia ...*“

⁵²⁹ Tamtéž, s. 690 „*Reddito autem corpore inani ab illis vitiosis excrementis, non mihi videretur hic consistendum, se manus etiam admovendae illis medicamentis, quae longa experientia iam deprehendit esse efficacia in delenda maligna hac lue et mutanda illa intemperatura, quae fomes et fundamentum est istius mali affectus et quia illa tria in primis sunt (ut inunctionem illam, quae ex hydrargyro vel argento /s. 691/ vivo, praeteream, quam in hoc corpore non possum laudare) nimirum decoctum ligni quaiaci, decoctum radices sarsae parillae et decoctum radices chinae, ego alterum duorum illorum priorum eligerem, ...*“

⁵³⁰ TRINCAVELLIUS, *Consiliorum Libri*, s. 691. Cons. CXXI. Lues Gallica: Macies: Gonorrhoea. „*Proponitur iuvenis viginti octo annorum, cuius habitum neque ex scripti, neque relatione cognoscere potui: Caeterum cum duo inquirenda sint, an videlicet immunis sit a morbo gallico et an uxorem inficere nequeat, et num semen futurum si prolificum: primum existimo morbo gallico liberatum fuisse, cum iam triennium ab illo immunis fuerit: sin autem gonorrhoea contagiosa sit, non dubito illum adesse.*“

⁵³¹ Tamtéž, s. 693. „*Uxorem non ducendam existimo, cum sit imbecillis admodum: mulierem autem infici non posse credo, cum inveteratus sit morbus: nam contagium fit per putredinem in recenti, in inveterato autem siccescunt corpora, ut saepe vidi plurimos infectos Gallicos ...*“

obézních Benátčanech, kteří jej tolik užívají.⁵³² Výše uvedené, ne zcela souznějící názory lékařů dokazují, že konečné rozhodnutí musel udělat ošetřující lékař.

I v této sbírce se najdou případy, kdy lékaři měli potvrdit či vyvrátit diagnózu; zde se v konsiliu, na němž spolupracovali lékaři Capivaccius, Fracanzanus a Trincavelli, svorně shodli, že mladík galskou nemocí netrpí.⁵³³

U dalšího profesora téže fakulty, **Girolama Capivaccia**, který byl zároveň autorem samostatného pojednání o lues, se mezi „jeho“ 51 konsilii dochovala pouze dvě s touto tematikou.⁵³⁴ Obdobně jako u předchozího představitele slavné lékařské školy, se i zde k jednomu z případů vyjadřovali vedle Capivaccia další lékaři, zřejmě členové svolaného fakultního kolegia, Hieronymus Fabricius ab Aquapendente a blíže neurčitelný N. Nigri.⁵³⁵ Fabricius zřejmě referoval o případu jako první. V anamnéze zmínil, že pacient onemocněl asi před 14 lety (způsob přenosu není zmíněn) a byl zdánlivě vyléčen odvarem z guajaka;⁵³⁶ pak se na radu jakéhosi žida pokusil léčit si „kapavku“ pohlavním stykem a následně se objevivší příznaky vyvolaly mezi jeho lékaři vlnu odborných sporů, zda jde o příjici; situaci evidentně ztížila skutečnost, že manželka pacienta i jejich malé děti byly zdravý.⁵³⁷ Fabricius reagoval odborným výkladem, v němž se (nepříliš jasně) přiklonil k názoru, že pacient trpí francou nemocí a tomu pak přizpůsobil návrh léčby.⁵³⁸ Fabriciův kolega N. Nigri s ním souhlasil, doporučil ale silnější purgaci; skutečnost, že luetik zplodil zdravé děti údajně viděl již mnohokrát.⁵³⁹ K názoru kolegů se přiklonil i Capivaccius, který zdraví manželky a děti vysvětlil použitím léčiv u pacienta, jež nemoc oslabily, takže semeno bylo zasaženo nepatrně

⁵³² Tamtéž. „... lignum, quia reddit obesos, unde dicunt Venetiis, si quis sit habitus plenioris, illum assumpsisse lignum decoctum: habet enim lignum illud, ex substantiae aliquid pingue, quo inhibet exsiccationem ...“ Je zde citováno zřejmě používané úsloví, které možná dokazuje běžnost používání guajaka a pravděpodobně zde narážel na hojný výskyt lues právě v tomto „hříšném“ městě. Blíže viz McGOUGH, s. 49-57.

⁵³³ Tamtéž, s. 614. Cons. XCV. *Arthritis: ulcus in crure: oblivio.*

⁵³⁴ Traktát o francouzské nemoci byl vydán I. Hartmannem Bayerem ve stejném svazku *Opera omnia* jako konsilia. CAPIVACCIUS, *Opera omnia. Posterior quinti libri pars. De morbo gallico*, s. 811- 823.

⁵³⁵ CAPIVACCIUS, *Opera omnia*, s. 956. Cons. XIII. *In Melancholia hypochondriaca; cum vertigine, vigiliis et Gallici morbi reliquiis.*

⁵³⁶ Tamtéž. „*Agitur iam 13. aut 14. annus, e quo in luem incidit veneream: patiebatur tunc iuncturarum dolores et gummata in capite oriri videbantur. Usus ergo decocto est: quo sanitati fere est restitutus. Fere; dico: quia integre curatus non est.*“

⁵³⁷ Tamtéž. „... nonnulli omnino hunc morbum recessisse opinabantur: eo quo uxor ipsius sana permanserit, liberosque sanos procreavit ... E quibus, vel non adesse luem, vel adesse exiguum, statuendum mihi videtur. ...“

⁵³⁸ Tamtéž, s. 957. Šlo o chirurgické zákroky (puštění žilou, fontikulách), lehčí purgaci, „alexifarmaka“ složená výhradně z simplicii (guajakum, salsaparilla etc.)

⁵³⁹ Tamtéž. „*Gallicum morbum sublatum esse penitus, non dixerim: quia e decocti usu iuvementum percepit, integre tamen sanatus non est. Quod autem liberos habet sanos, uxoremque sanam, nihil est novi: idem enim et aliis accidisse vidi, in quibus et ulcera et gummata conspiciebantur.*“

a horká podstata dětí přemohla zbytek.⁵⁴⁰ Jedinou záchranu pro pacienta viděl Cappivacca v co nejkvalitnějších léčivech, z nichž doporučil především odvar z gaujaka.⁵⁴¹

U druhého konsilia k francouzské nemoci byl Cappivaccius jediným autorem; začal klasicky popisem příznaků u pacienta, jako vřed na penisu a na očním víčku, vyrážka, otoky ramen apod.⁵⁴² Nejdelší částí celého konsilia je teoretický rozbor podstaty francké nemoci; tato pasáž silně připomíná obdobný výklad v Cappivacciově traktátu o této chorobě.⁵⁴³ Prognóza byla pro pacienta příznivá; Cappivaccia si ovšem neodpustil kritiku dosavadního pacientova lékaře.⁵⁴⁴ Sám doporučil nejprve počistění, poté odvar a pilulky především ze senny; guajakum nedoporučil pro jeho přílišnou sílu. Velmi slabý odvar z guajaka doporučil pouze pro obklady na vřed na víčku, na penis odvar ze sarsaparilly, odvar či olej ze zmijí; tím svůj návod na léčbu ukončil, protože vše ostatní „je obecně známé“.⁵⁴⁵

Předposledním italským lékařem byl **Antonius Maria Venusti**; mezi jeho 28 konsilií se dá objevit k „*lues Gallica*“ pouze jediné. Pacientem byl nejmenovaný sedmdesátiletý úředník a žádost o konsilium zaslal zřejmě jeho ošetřující lékař;⁵⁴⁶ Venusti si kolegy zřejmě dosti vážil, neboť mu předem schválil jakékoli zásahy do jím navržené léčby a sám o sobě prohlásil, že „*není takový, aby své mínění bránil zuby nehty*“ proti lepší variantě.⁵⁴⁷ Venusti

⁵⁴⁰ Tamtéž, s. 598. „*Luem gallicam recessisse nihil est quod certo evincat. Nam quod alexipharmaca adhibita non prodesse, sed... Nec altera quidquam valet ratio, quod sanam uxorem, liberique vitam degant: quippe cum gradus quidam sint luis venereae, unaque altera existat vehementior. Semen quoque ipsum non perpetuo est infectum, ut per hoc necessario malum praesens videatur propagari debere: imo, si quid illapsum est vitii, natura id omne per fortem calorem in aetate infantili superare et debellare potest.*“

⁵⁴¹ Tamtéž, s. 958. „*Curatio. Quamobrem valentiora, veris potius tempore. Quam nunc, videtur esse adhibenda, maxime decocti usus.* ...“

⁵⁴² Tamtéž, s. 971, Cons. XXVIII. In morbo Gallico Hieronymi Capivacci. „*Vir quidam aetatis consistentis laborat morbo venereo, cum ulcere, seu carie in pene, tumoribus circa omoplastas et crura, ulcere quoque in oculi dextri palpebra, scabieque totius corporis.*“

⁵⁴³ CAPIVACCIUS, *Opera omnia*, s. 971. „*Dum quis lue venerea in coitu afficitur, non is morbum aliquem, sed causam morbi accipit, nimirum virulentiam gallicam, quae materia est calida contagium quinetiam calorem arguit: nam, ubi contagium, ibi putredo: ubi putredo, ibi caliditas.* ...“

⁵⁴⁴ Tamtéž. „*Spem sanationis conspiciamus, quia morbus novum inveteratus, utpote ante biennium ortu: erorque a medico commissus.*“

⁵⁴⁵ Tamtéž, s. 972. „*Ad oculi ulcus „misy“ valet... extra vero apponetur linteum, madefactum in syrupo, seu meraciore decocto ligni:.... Ulcus penis lavabitur decocto salsae ... Placet etiam decoctum et oleum viperinum. Reliqua nota sunt et vulgaria.*“

⁵⁴⁶ VENUSTUS *Consilia Medica*. s. 137-143. Cons. IX. *Pro Assessore Vallis Ananiae, Septuagenario. De Lue Gallica. Clesii.* (Anania, dnešní Nonstal v Tyrolsku). I zde se ovšem najdou případy „vyléčené“ příjice, které nebyly zahrnuty, např. s. 13-16. Cons. *Pro Martino Malpaga, cive Tridentino. De regimine vitae a Lue gallica curatae.*

⁵⁴⁷ Tamtéž. „*Ut si qua in re minus recte sensero, sententia tua gravissima error meus corrigatur; non enim ego is sum, qui alterius meliori sententia sprete, meam minus bonam mordicus tueri ac tenere velim ... quid ipse sentias, acceperim, curationem tandem necessariam aggrediar.*“

vše pojal velmi detailně, nebyla vynechána jediná složka „ideálního“ konsilia.⁵⁴⁸ V úvodním rozboru zmínil historii nemoci a její druh;⁵⁴⁹ následoval podrobný rozbor pacientova temperamentu a souvislost s charakterem nemoci, u níž opakovaně Venusti zdůrazňoval kontagiózní charakter; přenos mohlo podle něj způsobit i použité šatstvo.⁵⁵⁰ V konsiliu jsou rozsáhlé teoretické pasáže, například rozbor temperamentních rozdílů mezi pohlavími, druhů příznaků či všeobecné projevy dotyčné nemoci; až po nich teprve přišly na řadu specifické projevy u pacienta.⁵⁵¹ Následuje stejně obsáhlé doporučení ohledně životosprávy a pak léčiv.⁵⁵² Jakkoliv Venusti v závěru konsilia otevřel možnosti jiných způsobů léčby, tedy i rtutí, k čemuž doporučil prostudování prací svých učitelů Falloppia, Fracanzaniho a Massy, zcela jednoznačně preferoval guajakum.⁵⁵³ V závěru Venusti ještě vyzval ošetřujícího lékaře, aby jej zpětně informoval o svém mínění.⁵⁵⁴

Christophoro Guarinoni věnoval léčbě luetiků 35 konsilií z vydaných 622; jeho konsilia zároveň vynikají svou délkou.⁵⁵⁵ Vzhledem k vysokému počtu konsilií bude blíže upozorněno pouze na nejzajímavější informace a úseky některých z nich.⁵⁵⁶

⁵⁴⁸ Tamtéž, s. 137. „... *contra morbi saevities, aegri preces curationem me suscipere cogunt, simulatque tibi, Vir Excellentissime, exposuero, quid mihi ... faciendum esse videatur. Verum quia tria sunt, quae in consultando considerari debent ab uno quoque medico, hoc est, aegri natura, morbus et curatio; haec tria ego quoque in praesenti considerabo ...*“

⁵⁴⁹ Tamtéž, s. 138. De morbo. „*Turpissima et pessima haec affectio, quae ab occiduis Indiis anno 1490 toti fere Europae communicata, lues Gallica vocatur, cum multas corporis actiones, partim imminuendo, partim depravando, laedat, morbus omnino est. Quo vero in genere morborum reponatur, videamus.*“

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 139. „*Morbi generatio. Morbus Gallicus sit per contagium: tale contagium fit per communicatam substantiam: talis substantia cummunicatur per immediatum contactum corporum se invicem tangentium; non autem per commune corpus ambiens, aerem, uti fit in phthisi et in febre pestilenti.*“... S. 140 „*Sunt igitur hae causae externae a contactu pendent, coitus, exosculatio, fricatio, mamillarum suctio et usus atque diuturnus contactus vestium infectarum lue Gallico. De poculis vitreis figmenta puto. Causae internae sunt spirituum naturalium imbecillitas ...*“

⁵⁵¹ VENUSTUS *Consilia Medica*, s. 140. „*Symptomata ... signorum seu accidentium tria sunt genera; alia nanque, quia praeterita in memoriam revocant, rememorativa dicuntur, alia, quia praesentes affectiones demonstrant, demonstrativa vocantur, alia denique, quia futurum morbum praenunciant, prognostica appellantur.*“; s. 141. „... *Quae signa sint morbi Gallici generatim diximus. Dicamus etiam praesentis aegri plura ac gravia symptomata, ... Laborant penis pustulis; capitis, oris, linguae, ulcusculis; capillorum et barbae defluvio; magno et quasi continuo ab oculis et ob ore pituitae fluxu, ut permirum mihi videatur ...*“

⁵⁵² Tamtéž, s. 141-143. *Curatio – victus*, s.142 *simplicia lui idonea, medicamenta, venae seccio*, s.143 *ligni potio, stringentia et exsiccantia.*

⁵⁵³ Tamtéž, s. 142 „... *De aliis vero multis ac variis huius morbi curandi modis, de hydrargyri inunctione, de suffumigiis, de radice chinae, de salsa parilia accurate Falloppius, docte Fracanzianus, praeceptores mei, cumulate Massa Venetus, ac alii viri dostissimi egerunt. Ego profecto ligni guaiaci decoctum rite confectum caeteris omnibus remediis praeferendum esse arbitror: quidquid alii hac de re aliter sentiant.*“

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 143. „*Tu autem quid sentias, expecto.*“

⁵⁵⁵ Mezi konsilií Ch. Guarinoniho jsou běžná konsilia, která by podle dnešních norem čítala 40 normostran, několik dokonce přes sto normostran, ale objevují se přirozeně i naprosté opaky.

⁵⁵⁶ Detailněji o těchto konsiliích viz Bohdana DIVIŠOVÁ, *Problematika syfilis očima lékaře Christophora Guarinoniho (1534-1604)*, Dějiny věd a techniky, 46, 2013, 2, s. 94-112.

Hned první konsilium k léčbě lues ve sbírce je ukázkou teoretického, jazykově vypilovaného výkladu, který byl pro Guarinoniho typický; řeč byla určena kolegům, s nimiž Guarinoni zřejmě případ řešil; v konsiliu se neobjevil ani recept nebo návod na životosprávu.⁵⁵⁷ Ze zajímavostí, které se v tomto konsiliu objevily, stojí za zmínku ostrá kritika předchozí pacientovy léčby, řízené ziskuchtivostí nejmenovaného kolegy.⁵⁵⁸ Vyjádřil zde i svůj v konsiliích často opakovaný názor, že se z francké nemoci vyvíjí epilepsie; své mínění podložil příklady z osobně prováděných pitev a nálezů gummat u luetiků.⁵⁵⁹ Epilepsie se objevila i v dalším konsiliu pro nejmenovaného mladíka, který byl před atakem nemoci díky rtuťové kúře „dva roky zdrav“;⁵⁶⁰ tento běžný jev vysvětlil Guarinoni v obšírné úvaze o existenci jakéhosi troudu (*fomes*), který správnou léčbou a životosprávou oslabená nemoc nechává v těle a jenž se může kdykoliv zase rozhořet.⁵⁶¹ Po delším teoretickém výkladu o nervech a vzniku „epilepsie“ doporučil pacientovi léčbu z guajaka a sarsaparilly, návod na životosprávu a recept na prezervativní lék.⁵⁶²

I u dalšího konsilia pro 44 letého muže se objevila zmínka o epilepsii, řada teoretických úvah o léčbě, temperamentu a v neposlední řadě i o vlivu planet na vznik a vývoj nemoci.⁵⁶³ Postupu léčby se Guarinoni věnoval velmi obšírně a pleonasticky; z léčiv doporučil

⁵⁵⁷ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 17. Cons. XV. *De gallico curando, et eius casibus in aliam causam non referendis. „Excellentissimi viri, ego, ut debeo, dicam sententiam meam libere ... cum vir peritissimus et magni ingenii physicus eum curandum suscepti, propterea ego duco ipsum eodem penitus morbo teneri ...“* Závěrečná slova: S. 18. *...neque patiamini Illustrissimum virum sua curatione privari, quod pace medici sui dictum velim. Ita namque sentire a rebus ipsis coactus sum.“*

⁵⁵⁸ Tamtéž. *„Ubi etiam hominis morem admiror, qui ea remedia quibus casus morbi minime repelli potuere, illis anteponat, a quibus ipsi casus adeo deleti sunt ... lucri, aut gloriae cupiditas, certe aviditas extollendi magnitudinem suorum meritorum apud potentem virum, quis non suspicetur.. Dubitatis vos forsitan ne eadem symptomata, iidemque casus sint, quamquam peiores nunc, quam ab initio coeperint? Videte pustulas in capite ...“*

⁵⁵⁹ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 18, Cons. XV. *„Nam multos gallico affecto in epilepticos casus devenisse scimus, ... postquam etiam in craneogummata extitere ... Vidi ego in cerebro cadaveris gummata a gallico facta, quae in viridem colorem ex albo vergebant.“* Gumma je měkký, nerakovinný novotvar vznikající nejčastěji v játrech a mozku postižených třetím stadiem syfilidy.

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 18. Cons. XVI. *De epileptico casu ex gallico pro Bergomate.*

⁵⁶¹ Tamtéž. *„Virus gallicum“* je přirovnáván k podstatě vztekliny. V tomto názoru koresponduje s idejemi Jeana Fernela a Girolama Fracastora, který zřejmě zmínil přirovnání jedovaté podstaty příjice ke vzteklině jako první. Blíže např. Vivian NUTTON, *The Reception of Fracastoro's Theory of Contagion: The Seed That Fell among Thorns?*, *Osiris*, 6, 1990, s. 200; Karel ČERNÝ, *Mezi Fracastorem, Fernelem a Helmontem: původ a dynamika vývoje epidemie syfilis v lékařské literatuře 16. a 17. století*, *Česká dermatovenerologie*, 2, 2012, 1, s. 29.

⁵⁶² GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 18. Cons. XVI. *„Verum ad casum nostrum pedem referamus, ... Guaiacum, maxime si cum sarsa parilla fuerit coniunctum, erit accommodatum.“ ... S. 19. „Ea igitur curatio instituat, ut ... cum colitis syrupis tum simplicibus, tu compositis ... Atque, ut iam casus post gallici curationem metuendus sit, ego praerberem pulveres ex visci ligno ex craneo, ... Antimonium etiam cum saccharo rosaceo exhibui et mire fecit. ...“*

⁵⁶³ Tamtéž, s. 27. Cons. XXVIII. *De gallico morbo cum multis casibus. „... Affectuum complicatio est ipsius lues gallicae cum casu epileptico et melancholico, de quibus ego non dubito ...“* S. 28-30. Kvůli bolestem kloubů následuje rozbor podstaty reumatu s četnými citacemi z Galéna, rozbořem temperamentu pacienta, symptomů a rozbor podstaty apoplexie. S. 29. *„Illud quidem non possum silentio praeterire, quo minente se lumine lunae*

většinou simplicia, hlavní položku tvořil šest let starý theriak s příměsí opia.⁵⁶⁴ Guajakum se rovněž objevilo, ale lékař projevil ohled na pacientův stav a navrhl nahradit guajakum, jehož užití vyžadovalo drastickou dietu, chinovníkem;⁵⁶⁵ zajímavá je i instrukce ohledně péče o vředy v hrdle, vyvolané zřejmě užitím rtuti.⁵⁶⁶

Následující konsilium je specifické, neboť – jak bude níže zmíněno – má pokračování ještě v dalším konsiliu. Toto první konsilium bylo zcela jistě součástí diskuze v kolégiu lékařů.⁵⁶⁷ Guarinoni zde netypicky uvedl řadu podrobností o pacientovi;⁵⁶⁸ po teoretickém rozboru příčin postižení nervů s hojnými citacemi z Galéna či Hippokrata zmínil podrobně opět vliv planetární konjunkce.⁵⁶⁹ Po návrzích řešení dalších problémů, v nichž se Guarinoni zřetelně obracel na své kolegy, se soustředil na léčbu: vůči rtuti se nevyjádřil zcela nepříznivě, nicméně upřednostnil guajakum, jehož chvále věnoval mnoho řádek.⁵⁷⁰ Kromě svých receptů, v nichž se objevil i antimon a bylo doporučeno používání amuletů, uvedl Guarinoni i recepty různých dalších lékařů a věnoval se též otázce venesekce a skarifikace.⁵⁷¹

Další konsilium představuje velmi pravděpodobně pokračování výše nastíněné diskuze, jak napovídají drobné zmínky v textu. Guarinoni opět spolupracoval s vícerymi lékaři, ale jmenoval zřejmě pouze nejvýznamnější: císařova osobního lékaře I. Alexandrina a

eius casus fit accessio, quasi altero sole non tam iuvante cerebri coctiones...Primum siquidem accessit luna tenente aequatum... et proficiscente a coniunctione Saturni, secundus, luna existence in fine Scorpionis cum oppositione Martis ...“ V souvislosti s melancholií je doporučen na její odstranění sirup, „... quem Montanus Veronensis... excogitavit ...“

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 31. Po počištění všemi způsoby (puštění žilou, nasazení pijavic, vyvolání zvracení etc.) bylo doporučeno „... theriacae cum sachoro rosaceo, neque metuerem quo multi medici in urbe, etiam Roma, ne caput petens officiat, nam utinam caput petat, ei non potest nisi commodum afferre, at opium? Id opositum tanquam utile ei compositioni et necessarium. Sit ergo theriaca ultra sex annos facta ...“

⁵⁶⁵ Tamtéž. „... si corpus abstinentiam illam, quae guaiaco debetur ferr non poterit, detur china, quae minus abstinentce postulat, ...“

⁵⁶⁶ Tamtéž. „Sub quibus sudoribus si in os rulet humor et faceret ulcera, quae in faucibus praecipue...ego tangerem ulcera sordida penicillo intincto in oleo sulphuris, ve .I.. oleo atramenti sutorii. ... Sunt qui malignis eiusmodi ulceribus applicant per penicillum dilutum praecipitati ...“

⁵⁶⁷ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 32-34. Cons. XXIX. De morbo gallico.

⁵⁶⁸ Pacient ve věku 45 let byl nakažen již čtyři roky; následuje anamnéza, detailní rozbor temperamentu a stejně podrobné zachycení děsivých příznaků a projevů nemoci.

⁵⁶⁹ Tamtéž, s. 36 „Possunt etiam multum causae communes a coelo, coelestiumque aspectum dispositione ... vexatus tun cest, cum Luna percurreret scorpionis signum, vel illa, in quibus esset saturnus aut iisesset opposita. Unde non exiguum argumentu mest, quo in venerea lue vis huius morbi posita est, skorpione in naturalia apprime valente, ut planetis in eo versantibus semper malum venereum efferascere observatum Astrologis est...“

⁵⁷⁰ Tamtéž, s. 37. „Etenim, Doctores, plurimos vidistis... De usu iniunctionum earum ...tutiora et certiora habeamus, quale guaiacum est ... postquam octo diebus iam guaiaci potiones accepisset, non debet nos deterrere ab usu idonei remedii...“

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 38 „Antimonii grana singula singulis uncis succhari rosacei semel commiscui et ... dedi adolescenti foeminae ... Quidam dant antimonii non praeparati ... Alii in potum aquam expressam elambico ex castoreo et pullis hirundinum. Dant alii sal nobile datum ab Alchymis. Multa amuleta sunt illud singulare Indi habent, qui est lapis Corniolina dictus, in in digito annulari habeatur, ...ungui magnae bestiae dictae et quam lapidi hirundinis, qui in pullorum ventre excecatorum inventur. Quidam faciunt etiam pulverem pici martii ...“ S. 39. „De abradendi cranei consilio, deque scarificatione capitis et vena frontis secanda brevi dicam.“

představitele padovské lékařské fakulty, G. Cappodivaccia a G. Mercuriala.⁵⁷² Úvodní řeč dokazuje, že šlo o záznam diskuzního příspěvku.⁵⁷³ Guarinoni se po anamnéze vyjádřil ke třem hlavním problémům: kachexii, epileptickým záchvatům a melancholii. Neboť nejmenovaný kolega odmítl uznat souvislost mezi těmito problémy a příjící, věnoval Guarinoni velkou práci objasnění podstaty epilepsie, melancholie a jejich spojení s lues. Svě úvahy dokládal různými příklady a rozbořením pacientových symptomů a temperamentu, a ani zde nebylo opomenuto připomenutí astrologických vlivů.⁵⁷⁴ V léčbě doporučil kromě počistění řadu léčiv složených převážně ze simplicíí a především z guajaka; proti návrhu kolegů nahradit guajakum lázněmi mnohohlavně protestoval;⁵⁷⁵ pozitivně se opět zmínil o vlivu amuletů a – poněkud pochybovačně – i o zařikání.⁵⁷⁶

Léčení neskončilo úspěchem, v závěru konsilia se objevil popis dohry i smutného konce pacienta, k němuž byli povoláni i exorcisté, a obdobně jako u mnohých dalších Guarinoniho případů byla stručně zachycena i pitva.⁵⁷⁷ Souvislost s tímto případem má velmi pravděpodobně ještě třetí konsilium, v němž se objevuje několik nápadných shod ohledně postižení a chování pacienta.⁵⁷⁸ Guarinoni zde informoval jednoho z účastníků předchozího kolokvia I. Alexandrina o katastrofálních výsledcích léčby nejmenovaného pacienta; tento pacient se léčil v padovských lázních, které proti Guarinoniho protestům prosazovali padovští profesori v předchozím konsiliu. Pokud by se potvrdila souvislost mezi všemi uvedenými konsilii, znamenalo by to, že za neúspěšnou léčbu i za smrt pacienta nesou Cappodivaccia a

⁵⁷² Tamtéž, s. 39. XXX. *Consilium de gallico cum Iul. Alexandrino Hieron. Capivac., Hieron. Mercuriali et aliis pro ... etc.*

⁵⁷³ Tamtéž. „*Quae res, viri sapientissimi, et summi Medici, die hesterna fuit a doctissimo physico exposita ob aegroti dignitatem et sui difficultatem est tam gravis, ut merito vobis reservata videatur ...*“

⁵⁷⁴ Tamtéž, s. 39-42.

⁵⁷⁵ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 42-44. S. 44. „*Cur ego aquas thermales guaiaco antepo nam rem insolentissimam rei solitae et ubique laudatae: Dicunt, se sanasse aliquos, quid tum? Ars non est facienda paucis et paucorum hominum experimentis ... Certe ego expertus sum in tumoribus internis melius et tutius facere salsam pariliam et guaiacum, quam thermales aquas.*“ Guarinoniho názor o bezúčelnosti užívání lázní k léčbě příjice je ve sbírce zachycen ještě jednou; blíže s. 49. „*Historia. Quod post exhibita aquas thermales quidam convaluuit ex gallico.*“

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 44. „*Neque amuleta spernenda sunt, ut lapis ille Corneolus dictus, ut Radix poeoniae et alia. De verbis ego non loquar, quamquam a scriptoribus tradantur tanquam valentia, si in aures cadentis insusurrentur.*“

⁵⁷⁷ Tamtéž. Pacientovi byla nakonec proti vůli Guarinoniho nařízena léčba v padovských lázních, kde jej lékaři donutili napsat „*ad amicos Principes viros se se convaluisse*“. Po návratu domů upadl do záchvatů, z nichž ošetřující lékař „*... in quem culpa referri debebat ...*“ obvinil zlého démona (cacodaemon) a povolal exorcisty. Guarinoni, přivolán samotným pacientem, byl přítomen vyhánění a zřejmě i následné smrti a pitvy, při níž „*... capite aperto sinus cerebri sinister totus aqua erat refertus et in media illa corruptione tria corpuscula tanquam gummata virentia ...*“

⁵⁷⁸ Tamtéž, s. 44. Cons. XXXI. *Clarissimo Viro Iulio Alexandrino S.C.M. Physico Primario. De symptomatibus convulsivis pro Illustrissimo N. „Iussus a D D. meis ad te scripsi de valetudine Illustrissimi N ...*“

Mercuriale a vzhledem k přesné dataci dopisu by bylo nejspíše možné dohledat i totožnost významného pacienta.⁵⁷⁹

Několik konsilií, v centru jejichž pozornosti byla léčba jediného pacienta, se objevuje ve sbírce častěji. Patří k nim i jiná tři konsilia jasně související a obsahující řadu zajímavých detailů.⁵⁸⁰ V prvním z nich se kromě zajímavého receptu na alexipharmacum⁵⁸¹ s guajakem objevila zmínka o podstatě příjice, která souhlasí s Fernelovou teorií okultní síly.⁵⁸² V následujícím konsiliu pro stejného pacienta se vedle dalšího návodu na přípravu guajaka objevil i popis „stanu“, který byl používán pro pocení luetiků v domácím léčení.⁵⁸³ Mnohem výjimečnější zmínka se týká oblasti životosprávy a schvalování sexuálních styků v průběhu léčby; Gaurinoni jej nedoporučil, nicméně zmínil i zcela opačný lékařský názor, který mužům doporučoval styk se zdravou ženou jako léčebný prostředek.⁵⁸⁴ Třetí konsilium vzniklo kvůli neúspěšnosti léčby téhož pacienta a Guarinoni musel hájit svůj postup; zařadil delší pasáž o používaných léčivech, z nichž opět vyzdvihl proti rtuti gaujakum.⁵⁸⁵ Závěr konsilia dokumentuje neúspěšnost léčby, pacient zemřel vinou ošetřujícího lékaře, který nedodržel Guarinoniho pokyny; Guarinoni v poslední větě zároveň slíbil pojednat o problémech ještě „níže“, nicméně tím konsilium končí.⁵⁸⁶ Slíbené dodatky byly možná editorem zcela vypuštěny, ale rovněž mohly být odděleny a publikovány jako samostatná konsilia. Tento dohad posilují dvě nepravá konsilia k léčbě příjice, která následují takřka bezprostředně.⁵⁸⁷

Svou délkou a zajímavým oslovením shromážděného lékařského kolegia je

⁵⁷⁹ Gaurinoni napsal tento list ve Fossombrone v červnu roku 1578 a zdůraznil v něm, že tak činí na výslovný příkaz svých pánů, což si nechal ještě potvrdit městským lékařem. Tamtéž, s. 45. „*Quid hoc Autumno Patavii actum sit, non possum describere, quoniam non aderam...vale. Forosempronii Idib. Iunii 1578. Ego Gaspar Carth. Physicus Forisempronii supradicta affirmo.*“

⁵⁸⁰ Tamtéž, s. 283-284. Cons. CCLXIII. *De morbo gallico. Post luem morbi gallici nondum extinctam ...*; s. 286-288. Cons. CCLXV. *De gallico morbo*; s. 288-289. Cons. CCLXVI. *Repetita novis auditoribus.*

⁵⁸¹ Alexifarmaka označovala širokou škálu skupinu léčiv, považovaných za protijed. Blíže o jednotlivých typech léčiv i složkách např. Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730*, s. 421-446.

⁵⁸² Tamtéž, s. 284. „*Natura morbi gallici semper fuit in controversia et a medicis diu disputata. Ac meliores fere Medici ad id adducti sunt, ut statuerint occultam nobis eius vim esse ... recte ergo datum est guaiacum ...*“

⁵⁸³ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 287. „... *corpore sic purgato ad potiones guaiaci accedendum ...*“; s. 287. „*Quo sudet, forte nulla vis erit necessaria, tamen, si fuerit, sedeat in lacu circumseptus tentorio capite tamen exerto, ...*“

⁵⁸⁴ Tamtéž, s. 288. „*De venere nihil dicendum, nam nec locum ratio personae habet, nec certum est non laedere, quidam certe putant aegrum non posse sanescere, si sub curatione medici venere utatur, excitari enim malum existimant, aliqui tamen, dum quis male habet ab hoc morbo, putant levare multum, si venere cum integra muliere utantur, ac experimento hoc confirmatum volunt.*“ Guarinoni zde patrně narážel na názor, který razil španělský humanista Jean Luis Vives (+1540). Blíže viz *The Four Horsemen*, s. 257-258.

⁵⁸⁵ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*. s. 288. „... *tantum dicam tam esse praeferendum caeteris remediis guaiacum, quam est certissimum omnium seculorum remedium, non pucorum, ut caetera post ipsum prolata, quorum alia minus tuta sunt, ut hydrargyron, alia non ita efficacia ...*“

⁵⁸⁶ Tamtéž, s. 289. „*At Medici cuiusdam culpa lenissimis corpus tractatum est medicamentis, nutritumque impensius ... ad lethargum, a lethargo ad mortem deductus est. De quibus malis inferius disputatur.*“

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 290. Cons. CCLXIX. *De gallico morbo.*

pozoruhodné konsilium, které začíná slovy: „Zde jsme se sešli, muži lékařské profese nejlepší, a sem jsme byli povoláni, abychom našli pomoc pro zdraví toho, kdo je nejmilejší nejen jemu podřízeným národům, ale i celému křesťanskému světu. A to platí zejména pro nás, kteří k naší potěše žijeme pod jeho vládou a velkou ochranou. ...“⁵⁸⁸ Úvodní slova napovídají, že nemocným byla velmi význačná osobnost; editor evidentně vypustil jméno zcela záměrně, nicméně tehdejší čtenáři-lékaři si jistě mohli totožnost domyslet, obzvláště pokud podle zmínek v textu lze usoudit, že se kolokvium odehrávalo v Římě. Konsilium pokračovalo ve stejném ozdobném řečnickém stylu obšírnými rozborů temperamentu, symptomů a léčebných rad, doprovázených řadou rozličných odboček. Hlavním léčebným prostředkem se opět mělo stát guajakum, na jehož účinnost přes jeho dosavadní neúspěšnost při léčbu pacienta Guarinoni nedal dopustit, pouze jej navrhl podpořit přidáním dalších léčiv, jako chinovníku aj. V optimistické prognóze zmínil pacientova bratra, který zřejmě trpěl stejnou nemocí.⁵⁸⁹ V závěru konsilia Guarinoni zmínil správnou životosprávu; oproti jiným svým konsiliím sexuální život pacienta ne zcela vyloučil.⁵⁹⁰ Pozoruhodné je, že v tomto konsiliu Guarinoni hojně používal název nemoci, který zevšedněl až na přelomu 18. a 19. století – syphilis.

Následující konsilium k francké nemoci možná souvisí s předchozím případem;⁵⁹¹ jde o nepravé konsilium, neboť Guarinoni zde hájí rozhodnutí a léčebný postup pětičleného lékařského týmu konzultantů.⁵⁹² Z jeho slov lze vyrozumět, že tento tým lékařů se o nejmenovaného pacienta staral zřejmě delší dobu a nejméně třikrát se sešel na společné poradě; zde byl dohodnutý postup léčby pacienta zřejmě ohrožen povoláním dalšího lékaře,

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 387. CCCLXVI. *De morbo gallico pro N ... „Huc convenimus viri medica professione nobilissimi et huc sumus advocati, ut auxilium inveniamus valetudini illius, qui non solum sibi subiectis populis, sed etiam universae Reipublicae Christianae est optatissimus. Nobis vero imprimis esse debet, qui et sub illius ditione et sub patrocinio magno nostro solatio vivimus. Quare ego non possum me continere, quin vos etiam, atque etiam rogem, ut pro prudentia vestra et quantum vestra valent ingenia huc penitus contendatis, ut rebus omnibus aliis postpositis, vel ipsa existimationis ratione consilia vestra in unam eius salutem dirigatis.“* Délka konsilia odpovídá podle dnešních norem 30 normostranám.

⁵⁸⁹ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 391. „Non dubito ego viri doctissimi, quaiacum egere alterius auxilio, cum sit praestantissimum, ut omnium nationum et omnium seculorum testimonio est comprobatum, ... si a propinquis exemplum velimus accipere et fiduciam nobis comparare, frater illius, corpore longe calidiori per multos annos utilissime bis quotannis accepit maximis totius Italiae medicis authoribus, unde integerrima valetudine frueebatur, cogimur medici doctissimi a morbo, lontge magis cogimur a saevissimo symptomate ...“

⁵⁹⁰ Tamtéž, s. 393. „De Venere praeceptum illis permitto, qui norunt, an uti illa consueverit, certe quidem inclinante iam aestate, capiteque infirmo vel solitus veneris usus, nisi minueretur, esset inutilis. Sed forte fui nimius, cum illius cura sapientissimis medicis sit demandata.“

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 393. CCCLXVIII. *De morbo gallico.*

⁵⁹² Tamtéž. „Deliberatio superioribus diebus facta, et quinque magnorum Medicorum consensione confirmata videbitur a vobis iterum digressis illis magnis Medicis in dubium revocari, cum rursus novum Medicum consulere cogitaveritis.“

na jehož hlavu se snesla Guarinoniho kritika.⁵⁹³ Bohužel není zachycen dostatek detailů, aby bylo možné s jistotou říci, že jde o předchozího pacienta, ani že předchozí konsilium bylo proneseno na jednom z oněch tří zmiňovaných jednáních, nicméně zdá se to pravděpodobné.

Třebaže i v ostatních konsiliích lze objevit řadu obohacujících detailů, nelze v nich odhalit žádná překvapivá zjištění; potvrzují Guarinoniho neměnný přístup k problematice i jeho literární styl v pojednání o případu. Postiženými, jejichž lékaři si žádali konsilium, byli výhradně muži; u Guarinoniho se objevují pouze dvě konsilia pro ženy, z nichž u jedné šlo pouze o rozhodnutí, zda jde o onu nemilou chorobu.⁵⁹⁴ Obdobných konsilií-diagnostických posudků je ve sbírce Guarinoniho, stejně jako u dalších lékařů, celá řada.⁵⁹⁵ V naprosté většině lze najít jako hlavní léčebný prostředek guajakum, Guarinoniho vychvalování tohoto prostředku je pouze o málo výraznější, nežli u da Monteho.⁵⁹⁶ V několika málo případech, kdy guajakum nestačilo, bylo podpořeno pomocnými léčivy či prostředky, nebo i jen vínem;⁵⁹⁷ Guarinoni v této souvislosti upozornil, že víno s guajakem používají úspěšně i empirici.⁵⁹⁸ Několikrát byl za neúspěch léčby guajakem viněn nesprávný postup ze strany

⁵⁹³ Tamtéž. „... *primum verendum est, ne quo quinque Medicorum labore summo fuit diu ... disceptatum, id unius medici etiam perturbati, propriaeque gloriae cupiditate nimius affecti ... potuerit et quod difficillimum perceptu fuit tribus conventibus et longis sermonibus agitatum illis hominibus, qui aegrotum diu tractarant ...*“

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 111. Cons. XCVI. *De morbo gallico vetusto cuiusdam matronae ad Ioannem Baptistam Gratosum Pergulensem Fani Physicum*; v dovětku je záznam o zlepšení stavu. S. 612. Cons. DXXV. *De tumore doloroso sub mandibula in febre quartana pro Nob. Alceuaghia cum Dionisio et Fum[elio]* „ *Quid modo sentiam de suspicione proposita num gallicus tumor sit, num marito in eadem suspicione versante iudicium id fieri debeat,*

...“
⁵⁹⁵ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 82. Cons. LXIX. *Excellentissime Domine mi observandissime. ... credo istum non esse morbum gallicum, ut quoque existimat V.E. illa caries quidem gallica fuit, sed indicio non fuit malum esse interius supra penem, neque ullum aliud signum gallici ...*“; s. 300. CCLXXIX. *De Comite Carolo Scoto suspicione gallica vexato*; zde byl nález pozitivní, pacient byl léčen guajakem. S. 616. Cons. DXXVIII. *De suspicione morbi Gallici pro Illustri B. M. Romano cum Maronio*; v závěru tohoto konsilia je popis několika pitev luetiků. S. 623. Cons. DXXXV. *De suspicione Gallici morbi cum melacholia et capitis ulceribus ac gravitate.*

⁵⁹⁶ Tamtéž, např. s. 299. Cons. CCLXXVIII. *De gallico morbo*, kde je guajakum prohlašováno za alexitérion (všelék), je uveden podrobný návod na jeho přípravu; s. 394. Cons. CCCLXX. *De gallico cum comitiali symptomate pro Illustrissimo*; s. 395 „ ... *guaiacum in primis commendatione omnium temporum et experimentorum est aliis anteponendum.*“

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 324. Cons. CCCXV. *De quodam laborante morbo gallico vetusto.* „*Quod hunc gallico laborantem viderim guaiaco usum non convaluisse, in eam sententiam facile venio, ut, quoniam credam guaiacum lignum pro ratione humoris malum foventis aliquo auxilio indigere alio ... vinum guaiaco adicerem, nam ego observavi et aliquos vidi nunquam vonvallescere potuisse, nisi ex aqua cicoreae lignum acciperent, aliquos vero, qui antiquo morbo et secundum nervos detinerentur, nunquam levatos, nisi ex vino ipsum decoquerent, ut nunc Neapoli quoque experiri vulgo Medicos ex Marcello Pesentara cognovi et multis in urbibus Italiae praesertim Veronae vidi ...*“; s.153. Cons. CXXXVIII. *De morbo gallico iuvenis de Maph. nobilissimi Hiarae*; jako podpůrná léčiva jsou doporučena sarsaparilla a chinovník.

⁵⁹⁸ Tamtéž, s. 291. Cons. CCLXXII. *De morbo Gallico.* „*Multis antea annis id unum semper fuerat guaiacum, quo ad fugandum morbum faciebat et certo quidem id praestabat, nunc multa alia habentur, quae non tot seculorum experimento, sed novo et vix aliquorum antrum in usu habentur, neque omnibus medicis adepta ...*“ s. 292. „*Quare eo magis ego intra usum guaiaci me continerem.... Alia via est, non ita communiter probata, qua tamen vidi ego plures sanitati restitutos, scilicet accepto eo ligno ex vino, hac „empeirikoi“ utuntur, nec mirum, quo empirici hunc morbum possint curare, nam nos quoque non tam ratione ulla, quam traditione ab aliis*

pacienta či jeho ošetřujícího lékaře.⁵⁹⁹ V jednom případě léčby příjice byl Gaurinoni sám ošetřujícím lékařem, který přeposlal na přání pacienta své konsilium nejmenovanému kolegovi a žádal jej o potvrzení svého postupu.⁶⁰⁰ Několik konsilií by mohlo být zařazeno mezi „*epistolae medicinales*“ díky skutečnosti, že byla zaslána formou dopisu a neobsahují konkrétní návod na léčbu.⁶⁰¹ I u Gaurinoniho se najdou konsilia, která se podle názvu zdánlivě lues netýkají; jako příklad lze uvést konsilium pro prefekta císařovy stráže, při jehož úspěšné léčbě byla vedle guajaka užita vnitřně zcela mimořádně i rtuť.⁶⁰² Guarinoni se zde o rtuti však vyjádřil, že vnitřně užil „takové zlo“ nerad, mírné ocenění rtuti vyjádřil pouze pro léčbu lehčích onemocnění svrabem.⁶⁰³

3.3.2. Představitelé konsiliární literatury z německých zemí

Nejstarším vybraným představitelem z lékařů zaalpských zemí byl **Johannes Crato von Krafftheim**. Přestože sám sepsal o francouzské nemoci samostatné pojednání a pod jeho jménem bylo vydáno neuvěřitelných sedm sborníků konsilií, konsilia k pojednávání chorobě s jeho autorstvím lze najít pouze dvě. První konsilium sestává v podstatě pouze z léčebné části, o samotném nemocném, jeho anamnéze či rozboru temperamentu se nedozvídáme vůbec nic.⁶⁰⁴ V léčbě Crato jednoznačně preferoval guajakum, uvedl podrobný návod na přípravu odvaru i instrukce ohledně podávání; guajakum posléze doporučil doplnit purgacemi

adepta dirigimur ...“

⁵⁹⁹ Tamtéž, s. 280. Cons. CCLIII. *De morbo gallico cum papulis ruberrimis et pruritus et oculi inflammatione et artuum superiorum dolore pro Ill. I. F. s.181. „Non solum guaiacum bono modo et purgationes illae non adhibeantur, sed caetera omnia lenissimae praestita postulaeque repressae unctioibus repellentibus, quo factum est, ut intolerabilis capitis dolor eum invaderet usque ad insaniam.“ S. 394. Cons. CCCLXX. De gallico cum comitali symptomate pro Illustrissimo...Sed animus Medici cupiditate gloriae et pecuniae occupatus, nihil videre potuit, quod obstaret ei de se opinioni, quam quaeritaret, nimirum se dominum Illustrissimum ab ea lue liberasse ...“*

⁶⁰⁰ Tamtéž, s. 61. Cons. XLII. *De morbo gallico. „Excellentissime Vir. Rogatus ob ipso aegroto ego pauci consilium meum de eius curationem tecum communicabo.“*

⁶⁰¹ Tamtéž, s. 394. Cons. CCCLXIX. *De Gallico. „Hac ego epistola ternis vestris literis respondebo, cum negotiis admodum distinear ... Habeo demum gratias vobis, qui mihi occasionem praestiteritis inserviendi, ut debeo, ipsi Domino atque oro idem in posterum semper faciatis. Salutem quaeso ei reverenter meo nomine ... physicis etiam ... omnibus hac una epistola velim satisfactum. Vale Pisauri 7. Calend. Maii 1576.“*

⁶⁰² GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 724. Cons. DCIII. *De ulcere maligno in faucibus cum febricula et corporis extenuatione ac catarrho pro Praefecto custodiae Imperatoris. „Valentiora quidem sunt multa, ...vel praecipitatum dictum Mercurium, vel potius ex aqua aliqua, in qua esset dilutum. Sed non libenter ego eiusmodi maligna in os do ... Dilutionem quoque oris et faucium pararem e guaiaco, salsa parilia ... Ad potiones illas pro curando Gallico accederem ... Sic factum est, et sudor sponte largissimus exibat et febris sublata, ulcusque curatum.“*

⁶⁰³ Tamtéž, s. 382. Cons. CCCLXV. *De morbo gallico pro...; s. 384. „Sic etiam hydrargyrum....leviter adhibitum scabiosis morbis praestare maxime videmus ...“*

⁶⁰⁴ CRATO, *Consiliorum liber quintus*, s. 254. Cons. XXXVIII. *In morbo Gallico, pro quodam Nobili viro. „Initio diligenter purgetur. Nam nisi hoc fiat, lignum habere suas effectiones vix poterit.“*

a dalšími přípravky, například nápojem z agarika a senny; velký důraz kladl na kvalitu používaných bylin.⁶⁰⁵ Vedle vnitřně užívaných léčiv předepsal i mast, jejíž hlavní složkou bylo ovšem benátské mýdlo, nikoli rtuť.⁶⁰⁶ Návod na životosprávu v závěru konsilia se skládá z jediného souvětí; pacient se má vyvarovat sexu, vína, čerstvého vzduchu a má žít co nejskrovněji.⁶⁰⁷

Rovněž u druhého Cratonova konsilia k léčbě francouzské nemoci postrádáme jakoukoliv úvodní historii ohledně pacienta i nemoci; jde především o návod na správnou životosprávu pro již vyléčeného luetika.⁶⁰⁸ Důvodem k dodržování správné životosprávy i mnoho dní po ukončení léčby byla podle lékaře houževnatost nemoci, která se obvykle po sebemenším excesu vrací.⁶⁰⁹ Následuje obsírný výčet správných i nebezpečných druhů potravin, doporučení purgací s recepty na projímadla a naordinování času pravidelných venesekcí.⁶¹⁰ Vedle posilujícího léku, jehož hlavní součástí byl theriak, bylo doporučeno vyhnout se koitu (obzvláště po jídle a silném vínu).⁶¹¹ V závěru konsilia se kromě návodu na odstranění pustul a makul objevuje zamítnutí léčby rtutí.⁶¹²

Ani zde nelze oddělit od Cratonových konsilií svazek sestavený **L. Scholzem**, obzvláště protože jediná dvě konsilia k francké nemoci v tomto sborníku pocházejí z pera J. Cratona; jde o přetisky, nikoli původní konsilia. V případě prvního z nich se pod názvem „*Consilium... De morbo Gallico*“⁶¹³ skrývá Cratonův samostatný traktát k francké nemoci „*De morbo gallico libellus*“, který se objevil v pátém svazku Scholzem vydaných konsilií a

⁶⁰⁵ Tamtéž, s. 255. „*Debet autem hoc initio statim ex herbis hoc anno collectis, sed in umbra siccatis praeparari ...*“ Uvedený recept se skládá z 27 bylinných složek.

⁶⁰⁶ Tamtéž, s. 257.

⁶⁰⁷ Tamtéž. „*In tota curatione a venere et vino absteineat, aerem quantum potest fugiat, nocturnum non admittat et temperatissime vivat.*“

⁶⁰⁸ CRATO, *Consiliorum liber sextus*, s. 641, Cons. XCVI. *In reliquiis et pustulis gallicis pro Magnifico quodam Domino.*

⁶⁰⁹ Tamtéž. „*Ita pertinax est hoc malum saepe, ut levibus causis irritatum redeat, et in alias atque alias formas sese convertat.*“

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 641-642. Z potravin se pacient měl vyhnout všem „zbytkovým“ masům, jako jsou ryby, hlavně kapří, pak vepřovému, skopovému a drůbeží žijící u vody, jako např. husám; dále rybám připravovaným s máslem, mléku a všem syrovým potravinám.

⁶¹¹ Tamtéž, s. 645.

⁶¹² Tamtéž, s. 646. „*Non vellem devenire ad medicamenta mercurialia cum sublimato: quibus tamen imperiti statim uti non verentur. Haec autem profutura spero, ac ut prosint, Deum precor.*“

⁶¹³ SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*, s. 1042, Cons. CCCLXXXI.

dopisů.⁶¹⁴ Obdobně i druhé konsilium vydané v Scholzově sborníku je totožné s výše zmíněným konsiliem z pátého svazku.⁶¹⁵

Pouze jediné konsilium k francouzské nemoci se dochovalo ve sbírce 136 konsilií **Reinera Solenandra**.⁶¹⁶ Příjemcem je sice jmenovaný, ale jinak nezařaditelný muž; z poskytnutých informací se pouze dozvídáme, že při konzultaci Solenandra trpěl druhým atakem francké nemoci a byl předtím bezpočtukrát léčen gaujakem a zřejmě i rtutí, která mu ovšem přinesla „neméně nevýhod než sama nemoc“. Solenander doporučil bezprostřední léčbu v lázních, dokonce bez předchozí purgace; podle názvů se zdá, že šlo o slavné prameny v Cáchách.⁶¹⁷ Toto doporučení je provázeno přesnými instrukcemi o délce pobytu v lázních a popíjení speciálních vod; důraz je kladen na pravidlené vyprazdňování a správnou stravu, užívání léčiv Solenander nepovažoval v tomto případě za nutné.⁶¹⁸ Několik dalších rad se týkalo nápojů, stravy a odpočinku po pobytu v lázních; o řadě věcí se lékař písemně nevyjádřil, neboť je sdělil pacientovi osobně.⁶¹⁹ Přesto je dále uveden recept na odvar z guajaka nebo sarsaparilly a návod na dobu užití.⁶²⁰ Rtuť se rovněž objevila a to v receptu na mast pro případné vyrážky na předkožce.⁶²¹ Konsilium, datované „17. Julii, anno 1574 in acidulis Spa“, bylo zakončeno velmi povzbudivou prognózou. Solenander byl jediným, kdo

⁶¹⁴ CRATO, *Consiliorum liber quintus; De morbo gallico libellus*, s. 613-629. Za zmínku stojí skutečnost, že autorem oslavné básně k tomuto traktátu byl Johannes Jessenius. Tamtéž, s. 611-612. Blíže o této osobnosti i díle Tomáš NEJESCHLEBA, *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, Praha 2008.

⁶¹⁵ SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium liber*, s. 1056-1057, Cons. CCCLXXXII. *In morbo Gallico, pro quodam Nobili viro*.

⁶¹⁶ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 221. Cons. III. *Ab optimo viro Petro Budet, qui secundum laborat Gallico morbo, assumit aliquoties decoctum ligni, unctus item et suffitus, ut ex praepostera curatione non minus quam ex morbo visus sit, retinuisse incommodi: Cum autem in extremis dolores et leves tumores persentiret, atque sub praeputio in glande superficialia ulcuscula quandoque experiretur, rogatus, hoc dedi.*“

⁶¹⁷ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 221-222. „*Consideratis omnibus istis diligenter, quae mihi a te explicata sunt, ux usu futurum puto, ut Thermis Aquensibus utaris, prima quaque occasione, quod praetermittere te non velim. ...non arbitror ante thermarum ussum ulla purgatione tibi esse opus. Uteris autem meo arbitratu optime balneo Regio, quod in urbe est, nam Cornelianum calidius est et Porcetatum imbecillius: attamen ubi mane Regium balneum fueris ingressus, non incommode vesperi ante coenam licebit Porcetano uti.*“ Blíže k těmto lázním viz Franciscus BLONDEL, *Thermarum Aquisgranensium et Porcetanarum Descriptio*. ...(?) 1685.

⁶¹⁸ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 222. „*Licebit quoque vesperi ante Menam Rhabarbarum ciceris magnitudine aut fabae masticare cum passulis et deglutire, si fuerit opus. Medicamentum aliquod aliud, quo cibale non sit, in istum ussum haud adhibendum putarem.*“

⁶¹⁹ Tamtéž, s. 222. „*Causam non addo, quando explicatius super ea re tecum sum locutus ...*“ s. 223 „*... causam istius consilii, quandoquidem coram satis abunde explicavi, non opus fuerit hic addere, ...*“

⁶²⁰ Tamtéž, s. 223.

⁶²¹ Tamtéž, s. 223. „*Herba tibi data, quam crassulam maiorem vocant, uteris, si quid sub praeputio efflorescat, appones ... emplastro diapompholygos cui argentum vivum immixtum fuerit, ...*“

kromě Monteho, Cappivaccia a Mercurialeho tak výrazně doporučoval pro léčbu lues pobyt v lázních.

I u Solenandra se objevilo konsilium, kde diagnóza francké nemoci byla sporná.⁶²² Toto konsilium je pozoruhodné hned z několika důvodů. Mladík, který se na lékaře obrátil kvůli obavám z francouzské nemoci, byl Solenandroví velmi blízký, jak lze vyvodit ze způsobu komunikace i množství osobních informací, jež mu o sobě Solenander sdělil.⁶²³ Ačkoliv se zde objevil recept a návod na životosprávu, velkou část konsilia tvoří soukromý dopis, kde se lékař snažil svého zoufalého pacienta především psychicky povzbudit.⁶²⁴ Solenander k tomu využil i názory „zakladatele psychiatrie“ J. Weyera, který – jak je v konsiliu zmíněno – převzal za nepřítomného Solenandra nejen službu u dvora, ale rovněž za něj řešil příchozí žádosti o konsilia.⁶²⁵ Toto konsilium je opět názorným důkazem propojenosti konsilií a žánru „*epistolae medicinales*“ i nutnosti detailního studia obou těchto žánrů k získání informací o životě lékařů, jejich spolupráci i pacientech v rámci „*rei publicae medicae*“.

U Guarinoniho vrstevníka, německého lékaře **Johannese Witticha**, se nalézají mezi 80 konsilii, dopisy a pozorováními pouze jediné věnované francouzské nemoci; je však značně obšírné a zahrnuje tři samostatné části, na nichž vedle Witticha spolupracoval jenský profesor J. Schöter.⁶²⁶ První, nejdelší část popisuje návod na léčbu dotyčné nemoci od J. Witticha.⁶²⁷ Jakékoliv bližší informace o vysoce postaveném pacientovi byly vynechány, konsilium sestává výhradně z receptur na různé zákroky (klystýr) a léčiva (recept na hlinku, rotule,

⁶²² Tamtéž, Cons. XVII, s. 493-498. *In animi et corporis misere afflicta valetudine: ad adolescentem nobilem et doctum, qui miris se modis frustra, et plane perditae torquebat, ex concepto Gallici contagii timore, scripta epistola.*

⁶²³ Tamtéž, s. 494. „... *scriptione literarum ad aegros distractus, partim occupatus in eo, ut me ad iter accingam, profecturus ad Satrapam in Schermbeck, Ioan.ab Aldenbockum, qui nudius tertius rediens ex aula Hambachio, in via grave malum ex casu in equo accepit, accipio has tuas literas ... querelarum plenissimas.*“

⁶²⁴ Tamtéž. „*Deus bone, quanta est animi vis, cum in praeceps agitur, nec rationum momentis ullis obtemperat! ... miror istas difficultates, in quibus te coniectum quereris: vel miserias quibus te ipsum afficis, affligisve ... arbitratur Wierus imaginatione falsa tibi multa subvenire ...*; s. 498. ... *ut id possis, cura valetudinem tuam, ... ut mente primum confirmata corpus valeat, sic erit mens sana in corpore sano ...*“

⁶²⁵ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 497. „*Ego absum iam tres septimanas fere ab aula, ... Doctor Wierus meas in aula vices interea supplet. Is acceptis, uti video, tuis ad me literis reclusas legit. Itaque addit suum sentire, quod tibi his adiunctis mitto. Si me tibi amicum vis, cupio hoc meum autographum, ubi tu descripseris, mihi remitti, aut bona fide aliud earum exemplar.*“; s. 498. „*Heri circa prandium venit huc tabellio tuus, hac hora terita pomeridiana illum primum expedio ...*“ 21. Dec. Anno 1576, Buderitiae.

⁶²⁶ WITTICHIUS, *Medicorum consilia*, s. 541-558. Cons. LXXIII. *Ad profligandam luem veneream, aliaque symptomata aspectu horrenda, cum universali purgatione corporis, ac decocto ligni guajaci, comiti cuidam generoso ordinatum et conscriptum a D. D. Iohanne Schrotero et M. Iohanne Wittichio.*

⁶²⁷ Tamtéž, s. 541-542. „*Curationis initium fiat ab hoc clystere A ...*“.

odvar z guajaka, masti, náplast aj.) s přesnými instrukcemi ohledně přípravy i užívání.⁶²⁸ Novinkou je, že část latinských receptů je doplněna instrukcí, jak prostředek označit německy.⁶²⁹ Rtuť se objevila v recepturách dvakrát, vždy pouze jako součást projímadla.⁶³⁰ Následuje „*Victus ratio*“, tedy stejně podrobný návod na životosprávu, především potraviny, nápoje a vzduch.⁶³¹

Další součástí konsilia pro totožnou osobu je dopis J. Schrötera, který byl zřejmě rovněž konzultantem, nebo přímo ošetřujícím lékařem pacienta.⁶³² Schröter Witticha, s nímž byl zjevně v příbuzenském poměru, informoval o průběhu léčby a domlouval si s ním urgentní schůzku kvůli dořešení léčby pacienta, který chystal sňatek, a Schröter projevil obavu o zdraví případných potomků.⁶³³ Třetí položku konsilia tvoří dopis Witticha Schröterovi, nicméně se zdá, že nejde o odpověď na Schröterovo psaní; tématem je zdraví pacienta, který si účastí v pitce přivodil těžké problémy; zdali šlo o onoho léčeného luetika, nebo jeho příbuzného, není zřejmé.⁶³⁴ Dále následuje ještě dvanáct receptů na léčbu rozličných potíží téhož pacienta;⁶³⁵ není jisté, zdali tyto recepty a návody byly součástí dalšího konsilia, nebo šlo o dodatky ke konsiliu prvnímu.

U posledního z vybraných německých lékařů, **Thomase Mermanna**, se objevuje mezi 219 konsilii k lues pouze jediné, a to v části věnované problémům vnějším a kožním a bolesti kloubů. Pacientem byl šlechtic s baronským titulem, oslovení jakož i závěrečná formule zasílaného konsilia napovídá, že bylo určeno Mermannovu kolegovi, zřejmě pacientovu

⁶²⁸ Tamtéž, s. 543-544, „*Postea sequenti die tribus horis ante prandium sumat hunc bolum ...*“; s. 544-545, „*Tertio hanc potionem usurpabit ...*“; s. 545, „... *postea ad ligni decoctum accedat ...*“.

⁶²⁹ Tamtéž, s. 546-547. „... *Signetur Morsellen nach dem schweiss. Sumat unum morsulum, ubi a sudore surrexit, hora una ante cibum. Signetur Leberstenglein ... Linimentum ... Signetur Sälblein zum leibe ...*“

⁶³⁰ Tamtéž, s. 541; s. 547.

⁶³¹ Tamtéž, s. 547-550. Wittich doporučil především maso z mláďat, drůbeže, ale i zpěvných ptáků, zcela se vystříhat mléka; z nápojů doporučil výhradně čerstvé pivo.

⁶³² Tamtéž, s. 550. *D. Iohannes Schröterus ad M. Iohannem Wittichium, Medicum Islebiensem. Salutem. Nunquam, mi humanissime affinis, dubitavi, de remediorum ex natura institutorum effectu. Etenim cognitis morbis et aegri natura, ea auxilia adhibere possumus, ut cum Geometris nobis dicere liceat: Bis quatuor sunt octo.*“

⁶³³ WITTICHIUS, *Medicorum consilia*, s. 550-551. „*Caeterum cum ad absolvendam curationem ipsius dominationis intersit, ut de quibusdam necessariis, quae /s.551/ literis committi non possunt, conferam, non gravatim, postpositis aliis meis negotiis, ad ipsius dominationem sequenti septimana veniam, ut una tecum finem salutarem curationi imponamus ... inter nos colloquamur et id praescribemus, ne postea vestigium mali amplius consipiatur, neque contagium ad liberos propagari possit.*“ V závěru je ještě řešena slepota příbuzné pacienta; dopis je datován 6.7.1571.

⁶³⁴ Tamtéž, s. 552. *Ad Schroterum.* „*Clarissime ac excellentissime D. doctor, affinis multum colende, cum generosus Dn. Comes N. Senior, septimo die Iulii in victus ratione grave peccatum commisisset et cum suis adiunctis aulici immoderata vini potione usus esset, subsequente nocte ... Haec tuae excel. significare volui, et me T. E. commendo et totum trado. Raptim. Tuus affinis obseq. Ioh. Wittich.*“.

⁶³⁵ Tamtéž, s. 552-558. *Ad serpigines et fissuras manuum pro eodem comite remedia a M. Wittichio ordinata; Ad tubercula penis a lue venerea; potio; Clysteres; rotulae praeservantes, morsuli, aqua, electuarium, etc.*

ošetřujícímu lékaři.⁶³⁶ Toto konsilium je velmi stručné a vzhledem k tomu, že nepřináší žádné konkrétní návrhy na léčbu ani postup, by mělo spíše nést označení „*epistola medicinalis*“. O pacientovi sděluje pouze, že prošel balneologickou léčbou; Mermann důrazně odsoudil nedodržování přísné diety, neboť „*sám nepamatuje, že by z této nemoci byl řádně vyléčen někdo, kdo by nepocítil hlad a trpělivě jej nesnášel*“.⁶³⁷ Dále kolegovi sdělil, že ve špitále viděl luetiky úspěšně vyléčené pomocí *Hydrargyrum praecipitatus*, tedy vnitřního užití rtuti, nicméně pacientovi „toto zlo“ nedoporučil.⁶³⁸ Na závěr již jen kolegu požádal o sdělení výsledků léčby; následuje rozlučková formula s datací a místem sepsání.⁶³⁹ V tiráži jsou u tohoto dopisu vytištěny informace, které editor považoval v konsiliu za nejdůležitější: nutnost co nejstriktnější diety a úspěšná léčba vnitřně podanou rtutí.⁶⁴⁰

3.3.3. Představitelé francouzské konsiliární literatury

Jediným zástupcem francouzské konsiliární literatury, v jehož sbírce 294 konsilií lze najít rady ohledně léčby k lues, je **Guillaume de Baillou** (Ballonius). V jeho první knize konsilií se z pohlavních nemocí objevila v nadpisu pouze kapavka, nicméně jedno ze dvou konsilií k této nemoci stojí kvůli některým detailům za bližší pozornost, takže bude představovat další výjimku z původního záměru.⁶⁴¹ Podle Ballonia totiž byl nejmenovaný pacient nakažen „španělskou“ chorobou a tou nakazil svou gravidní ženu; jejich dítě se narodilo údajně zdravé, známky otcovy choroby se u něj objevily až po dvou měsících.⁶⁴² Lékaři v té době doporučili přestat kvůli léčbě s kojením a dítě dál krmit ze skleněné lahve; matka byla následně léčena odvarem z guajaka, sarsaparilly a především různými druhy

⁶³⁶ MERMANNUS, *Consultationes, Liber VII. de malis externis et cutaneis, nec non articularum doloribus*; s. 501, Cons. XVIII. *Ulcus gallicum. Pro Illustri Barone. „Dolenter cognovi, Baronem illum abs me tibi commendatum, nec dum ab ulcere humeri liberatum.“*

⁶³⁷ Tamtéž. „*Ego vero nullum memini ab hoc morbi genere sanatum, qui famem non sensisset, et patienter tulisset.*“

⁶³⁸ Tamtéž. „*Vidi hic in nosocomio malignitatem virulentiae istius hydrargyro praecipitato feliciter expugnatam per os assumpto.*“

⁶³⁹ Tamtéž. „*Sed spero ad nodum istum malum, cuneo tam malo, opus minime fore. Priusquam autem alia proponam auxilia, obnixè Excellentiam Vestram rogo, ut mihi paucis verbis, quid utiliter usitatum aegro sit, communicare una suo cum iudicio non gravetur. Dignus certe ille inprimis est, pro cuius incolumitate laboremus, qua in re persuasum habeo. Te tuas quoque partes desiderari non commissurum. Vale, Vir doctissime, amicorum optime. Monachii die 6. Junii 1612.*“

⁶⁴⁰ MERMANNUS, *Consultationes*, s. 501. NB. „*Famem qui non sinit in cura sudorifera morbi Gallici, non curabitur. Hydrargyrum praecipitatum intus sumptum luem Gallicam curat.*“

⁶⁴¹ BALLONIUS, *Consiliorum liber primus*, s. 356. Cons. XCV. *De Gonorrhoea virulenta.*

⁶⁴² Tamtéž. „*Ac, opinor, ea forte in luem veneream incidisset. Nono mense fetus educitur purus et incontaminatus. Quod mirum fuit ... sed non diu impune tulit innocens haec proles impuritatis paternae luens poenas. ... Repente multis corporis partibus argumenta certa luis et scabiei Hispanicae paruerunt.*“

theriaku a mithridatu kvůli ochraně před franckou nemocí; kojenci měl být podán preparát se rtutí (!).⁶⁴³

Ve druhém svazku Balloniových konsilií se objevuje k francouzské nemoci jediné konsilium.⁶⁴⁴ Jinde běžné informace o pacientovi byly kromě pohlaví a příznaků vynechány; místo anamnézy začal Ballonius zachycením rozpaků zúčastněných lékařů ohledně určení diagnózy.⁶⁴⁵ Následovalo Balloniovo poučení, jak poznat skutečné luetické pustuly, a poté se obšírně věnoval několika teoretickým otázkám o podstatě a působení francouzské nemoci;⁶⁴⁶ zodpovězení se rozvinulo do dlouhého, traktát připomínajícího výkladu, v jehož závěru se v souvislosti s arthritidou, vyvolanou luetickým jedem, objevila obhajoba léčby rtutí.⁶⁴⁷ Rovněž další návrhy léčby směřovaly spíše do teoretické roviny, než k dotyčnému pacientovi.⁶⁴⁸ Ballonius vágně doporučil přísnou dietu a alexifarmaka. Rtuť sice považoval za velmi užitečnou, nicméně varoval před vedlejšími účinky;⁶⁴⁹ v souvislosti s jejím používáním připomenul kriticky empyriky, kteří ji používají pouze kvůli finančnímu profitu.⁶⁵⁰ Zcela v závěru obhajoval užívání vína během léčby, na což obzvláště důrazně upozorňoval i editor ve svých závěrečných „*Annotationes*“, kde shrnul hlavní Balloniovy myšlenky.⁶⁵¹ V celém konsiliu, které bylo datováno rokem 1576, se neobjevila přesná receptura, ani návod na

⁶⁴³ Tamtéž, s. 357. „*Ablactatur infans nondum duos menses natus. Parvo lacte pascitur ex vitreo vase collum gruis habente. Provisum puello hoc remedio: butyri recentis ... argenti vivi extincti ... Ad arcendam autem luem veneream quae vere eam posset tandem adoriri, ita matri providetur: Limaturae ligni sancti ...*“.

⁶⁴⁴ BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*, s. 185-192. Cons. II. *De lue venerea.*; *Annotatio*, s. 192-193.

⁶⁴⁵ Tamtéž, s. 185. „*Nobili viro ulcus erat in pene, maxime ea in parte qua situm est corpus velut nervosum et tubulosum. Primis diebus rati non esse a maligno, vulgaribus et blandioribus remediis curationem tentavimus. Nil profectum est. Tandem vicit ea opinio, ut crederemus Neapolitanum esse quid.*“

⁶⁴⁶ Tamtéž, s. 185-188. „*Ubi duo triave sunt notanda. Cur ita in seminales partes agat. Cur potius ossa media intumescant quam eorum capita: Tertio, an quid sit analogum inter articulares dolores et luem veneream nervos occupantem. Sed haec breviter perstringo. Quod ad primum ...*“.

⁶⁴⁷ BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*, s. 188. Cons. II., ... *Paucosque videas qui lue venerea exerciti forint, ... qui non et articulares dolores tandem experiantur. Quod attribuunt eidam usui hydrargyri et solennium remediorum, quibus in ea curatione locus esse solet, sed male id quidem. Nam id potius ab ipsius humoris venerei et morbi natura et indole pendere censendum est.*“

⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 189. „*Restat ut breviter minutulis velut interrogatiunculis et quaestiunculis de curatione luis venereae dicamus. Primum, an non alia curandi methodus securior, et promptior esse possit. Secundum, an non plena periculi non praesentis, sed futuri, salivationis provocatio. Tertio ...*“.

⁶⁴⁹ Tamtéž, s. 190. „*... quod me magis movet est ista ulcerum foetidorum et putrium ob usum hydrargyri provocatio et eruptio. ... Nisi forte obiiciat quis, affatim provocata salivatione nil pene subesse quo tetrum istud ulcus fovere possit, cum proprium eius curandi si alexipharmacum hydrargyrus... duo tamen sunt quae me ab usu hydrargyri revocare possunt ...*“; s. 191 „*... At conferendum est unum incommodum quo offert hydrargyrus cum ea commoditate quam procurat salivatio. Iam diximus inimicam esse cerebro et nervis hydrargyrosin.*“

⁶⁵⁰ Tamtéž, s. 191. „*... ad Empyricos potius pertinet quam ad Methodicos, et eos quo non tam lucri cupiditas movet, quam conservandi sui innocentis officii studium et cura ...*“

⁶⁵¹ Tamtéž, s. 192. „*Absurdum est et a ratione alienum meo quidem iudicio, quo viri eidam doctissimi etiam scriptis editis censuerunt, non posse fieri decocta ex vino ... /s. 193/ certum enim vinum esse optimum medicamenti cuiusvis vehiculum et in Chymicis extractis experientia comprobatur, nihil esse aptius ... Verum quidem est non longam pati coctione, sed aut longa infusione ligni sancti, radicis, chynae aut sarseparillae in eo facta ... Hac arte parato decocto multi desperati perfecte curati sunt, noxamque partibus solidis ab argenti vivi usu impresim emendace et tollere comprobatur est.*“

životosprávu, je tedy otázkou, zda toto spíše teoretické pojednání označovat za pravé konsilium.

Další konsilium pro luetika se objevilo ve třetím svazku konsilií, vydaném s dosti velkou časovou prodlevou po prvních dvou.⁶⁵² Ballonius o pacientovi pouze uvedl, že se u něj projevují mnohé příznaky začínající příjice a aby se uzdravil, musí užívat nařízená léčiva a dodržovat příslušnou životosprávu.⁶⁵³ Následuje doporučení ohledně potravin, dále recept na klystýr, návod na puštění žilou a posléze recept na sudorifikum, jehož hlavní složkou byla sarsaparilla a guajkové dřevo.⁶⁵⁴ Ballonius dodal ještě návod na mast z pěny z vařícího se guajaka a sarsaparilly; vedle toho byla doporučena i mast ze rtuti, která se objevila i jako přísada v závěrečném návodu na pilule.⁶⁵⁵ K tomuto konsiliu, stejně jako k ostatním, bylo připojeno *Annotatio* vydavatele Thevarta, v němž vyjádřil svůj názor na rtuť, kterou jednoznačně označil za nejdůležitější lék na francouzskou nemoc.⁶⁵⁶

3.4. Shrnutí

Přestože lues byla již rozšířenou a běžnou chorobou, nevyskytuje se v konsiliích u všech patnácti lékařů, jejichž sbírky či sborníky byly v práci přiblíženy. Z pochopitelných důvodů nenalezneme žádná konsilia týkající se této nemoci u Johannese Matthaea, jehož jediný objekt konsiliární péče trpěl dnou. Překvapivě se však nedozvíme nic ani u lékaře, který byl dokonce autorem převratného pojednání o této chorobě; v indexu sbírky 79 konsilií Jeana Fernela se sice objevuje 39. konsilium s názvem „*Lues venerea cum aliis symptomatis*“, avšak není dohledatelné ani zde, ani v dalších dvou následujících vydáních jeho konsilií.⁶⁵⁷ Posledním lékařem a zároveň editorem sbírky, v níž se žádný pacient stížený francouzskou nemocí nevyskytl, byl Diomedes Cornarius; buď se skutečně žádného případu nezúčastnil, nebo případ z nějakého důvodu nezařadil.

⁶⁵² BALLONIUS, *Consiliorum liber tertius*, s. 269-70. Cons. CX. *Ad luem veneream incipientem*. (ve vydání Guillelmi Ballonii, *Consiliorum liber tertius*, Venetiis 1735. s. 394-5).

⁶⁵³ Tamtéž, s. 269. „*In nobili viro multa luis venereae indicia apparent, ut evaderet tutus haec remedia sunt instituta, quae dum usurpabuntur hanc servant victus legem. Abstineat ab esu fructuum et eorum omnium quae cruditate generant...*“.

⁶⁵⁴ Tamtéž.

⁶⁵⁵ BALLONIUS, *Consiliorum liber tertius*, s. 270. „*Dum bulliet hoc decoctum accipiatur spuma eius ... Imponatur hoc unguentum linteo, ut ulcera cooperiantur et supra imponatur ung.de mercurio simplicit, partitur massa pilularum addito mercurio bene parato ... in tribus pilulis ponantur tantum grana novem mercurii.*“

⁶⁵⁶ Tamtéž. *Annotatio*. „*Luis venereae alexiterium est hydrargyrus, hanc hydram solus vincit et opprimi ...*“ Nejmenovaní oponenti se však podle uváděného různili pouze v názorech na podstatu působení rtuti, neprotestovali proti její jedovatosti či užití jako takovému.

⁶⁵⁷ Jean FERNEL, *Consiliorum Medicinalium Liber*, Francofurti 1584; Jean FERNEL, *Consiliorum Medicinalium Liber*, Francofurti 1585; Jean FERNEL, *Consiliorum Medicinalium Liber*, Parisiis 1585.

Počet konsilií k léčbě francouzské nemoci se u jednotlivých autorů výrazně lišil, nicméně z této skutečnosti nelze vyvozovat žádné závěry. Předně kromě několika výjimek nebyl brán zřetel na konsilia, kde příjice nefigurovala jako hlavní postižení, nebo se o ní vyskytly pouze zmínky v různých částech konsilia. Rovněž některá lékařská rozhodnutí sporných diagnóz vyřadila několik pacientů, kteří by – pokud by byli jiného temperamentu – byli uznáni za luetické. Názorným příkladem byly Montanovy případy žida, u něhož hrál roli jeho rasový původ, nebo manželky luetika, kde výsledek ovlivnila její příslušnost k „chladnějšímu“ pohlaví.⁶⁵⁸ V kapitole věnované vzniku sbírek a sborníků bylo nadto dokázáno, že zařazení jakéhokoliv konsilia do sbírky záviselo víceméně na náhodě, vůli editora, nebo i potřebách tiskaře. Z výše prozkoumaných konsilií určených k léčení příjice, nevyplývá žádný důkaz, že konsilia pro luetiky byla vyřazována ze zkoumaných edic záměrně. U některých konsilií je zřetelné, že jméno pacienta bylo zamlčeno, ale nezdá se, že by k tomu docházelo častěji než u konsilií týkajících se jiných chorob.

Je ovšem pravděpodobné, že se zde projeví okolnosti a hlavně doba vydání sbírky; dotyčný luetik, stejně jako jeho lékař i konsiliář, mohli být v době edice již dávno po smrti, a lékaři se tudíž nemuseli bát negativních reakcí ze strany pacienta ani členů jeho rodiny. Řada sbírek či sborníků vyšla s velkým časovým odstupem od doby vzniku jednotlivých konsilií, takže se případné nevole pro indiskrétnost nemusel obávat ani tiskař. Kromě toho byly latinsky psané lékařské texty jistě považovány za odbornou literaturu, a tudíž nesrozumitelnou širší veřejnosti; editoři nemuseli počítat s tím, že by si ji obstarával a četl někdo jiný než lékaři. Tento důvod měl možná vliv i na otevřenost, s níž například Vettori, Trincavelli a především Montanus (či spíše jeho editor) uváděli pohlavní styk pacienta jako způsob přenosu nemoci; Montanus tak učinil i u svého otce. Mohla zde ovšem hrát roli i skutečnost, že pravidelný pohlavní styk muže byl podle humorální teorie nezbytnou součástí odstraňování tělesných šťáv, které by při zmnožení těla škodily.

Původ nemoci u představitelů duchovenstva nebyl až na výjimku kardinála Clesia zmíněn,⁶⁵⁹ nicméně ani to nemusí být důkazem o vyšší diskretnosti lékaře. Předně informace o způsobu získání infekce chybí i u mnoha dalších pacientů, navíc se mohlo počítat s nepohlavními teoriemi přenosu nemoci skrze miasma, šatstvo, nádobí aj. Třebaže již roku 1508 německý lékař Johannes Benedict údajně vyzýval pacienty, aby se neostýchali svěřit

⁶⁵⁸ Blíže MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 330. Cons. CXXXIII. *De catarrho cum suspicione morbi gallici*; s. 861 CCCLXI. *De uxore eiusdem laborante ex melancholia et suspicione morbi Gallici*.

⁶⁵⁹ VICTORIUS, *Consilia*, s. 5r: Cons. I. *Pro Ill. ac Rev. Domino Bernardo Clesio, ... Ad varias corporis D.S. Illustr. affectiones, cerebri praesertim et rerum quae ex affecto cerebro contingunt.*“

intimní příznaky příjice svému lékaři, u něhož jsou jako u zpovědníka v bezpečí, na podkladu zkoumaných konsiliárních případů se nezdá, že by se lékaři obávali výtek nebo jakékoliv stigmatizace svých luetických pacientů, pokud prozradí jejich chorobu či způsob přenosu.⁶⁶⁰ Příjemci konsilií ovšem pocházeli (až na výjimky) z bohatých vrstev, u nichž byly a jsou tolerovány skutečnosti, které by u méně majetných skupin nemohly projít zcela beztrápně; přes přihlídnutí k těmto skutečnostem se nezdá, že by francouzská nemoc byla nahlížena jako mravně závažná tak striktně jako v 17. století.

Dalšími body, které byly vymezeny jako hodné bližší pozornosti, byly teoretické otázky v konsiliích, úroveň vztahů, spolupráce a kontaktech mezi lékaři, případně zajímavé zmínky o pacientech. Teoretické otázky se objevily u mnoha lékařů, například Montanus zmínil otázky vzniku příjice, jejích proměn a epidemickou teorii s okultními kvalitami, Capivaccius se věnoval podstatě příjice, Venusti rozebíral rozdíly temperamentu mezi pohlavími, druhy příznaků či všeobecné projevy francouzské nemoci.⁶⁶¹ Přímou charakteristickou a veledlouhou jsou teoretické výklady u Guarinoniho a Ballonia; některá z jejich konsilií lze dokonce považovat za teoretická pojednání, tedy nepravá konsilia.⁶⁶² Zcela specifická je Guarinoniho teorie o souvislosti příjice a epilepsie.⁶⁶³ Vyvolání jedné nemoci působením druhé nepatřilo k novým lékařským teoriím raného novověku,⁶⁶⁴ nicméně u ostatních autorů se spojení příjice s epilepsií neobjevilo.

Při bližším prozkoumání se i u konsilií pro luetiky potvrdil blízký vztah či splývání této literatury nejen s teoretickými traktáty, ale i s dalšími příbuznými žánry; v několika konsiliích da Monteho a v jednom Trincavelliho se objevily zajímavé *historiae raras* a *observationes*.⁶⁶⁵ Jako nejdůležitější se právě kvůli zajímavým informacím opět projevíly *epistolae medicinales*, za něž je možné několik konsilií pro luetiky přímo označit; v těchto dopisech-konsiliích se u Guarinoniho, Solenandera, Mermannna a Witticha objevila řada pozoruhodných zmínek o kolezích, práci i pacientech. Díky zmínkám v konsiliích mezi

⁶⁶⁰ QUETEL, s. 26.

⁶⁶¹ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 835-836. CCCLII.; s. 857-858. Cons. CCCLX.; CAPIVACCIVS, *Opera omnia*, s. 971, Cons. XXVIII.; VENUSTUS, *Consilia medica*, s. 137-143. Cons. IX. Okultní kvality byly novou ideou ze spisů Jeana Fernela, k jehož zastáncům Montanus patřil. Blíže ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 236-244.

⁶⁶² GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 393. CCCLXVIII.; BALLONIUS, *Consiliorum liber secundus*, s. 185-192.

⁶⁶³ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 17. Cons. XV., s. 18, Cons. XVI.; s. 27. Cons. XXVIII.; s. 39. XXX.

⁶⁶⁴ O nemocech vzniklých ze „sympathie“, tedy souznění s jinou nemocí blíže ARRIZABALAGA, *The Great Pox*, s. 236-251; podrobně s. 335, pozn. č.55. Epilepsie skutečně může být sekundárně vyvolána příjicí.

⁶⁶⁵ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 876. Cons. CCCLXII.; TRINCAVELLIUS, *Consilia medica*, s. 443. Consilium XLIII.;

konsiliářem Wittichem a konzultujícím Schröterem byl například doložen jejich příbuzenský vztah;⁶⁶⁶ zde se ukazuje jedno z možných vysvětlení otázky, jaké okolnosti ovlivňovaly ošetřujícího lékaře při volbě konsiliáře pro svého pacienta.

O vztazích lékaře a pacienta vypovídá velmi působivě Solenandrovo útěsné konsilium-dopis jeho příteli či příbuznému.⁶⁶⁷ V tomto konsiliu je zároveň zmíněn zřejmě běžný usus vzájemného zastupování lékařů, pokud byl další příslušník kolegia (dvorního a jistě i fakultního) z důvodů služebních či osobních mimo pracoviště;⁶⁶⁸ dá se předpokládat, že Solenander příležitostně Weyerovi jeho službu oplatil. Doklad jistého psychologického vcítění či ohleduplnost v chování lékaře vůči pacientovi při tak děsivé nemoci jakou byla příjice, nelezne nejen u Solenandra, ale i v Montanově konsiliu pro Pico della Mirandollu. Z něho zřetelně vysvítá, že raně novověký lékař přihlížel nejen ke specifickým místu života pacienta a byl si vědom možné souvislosti mezi zvýšenou fyzickou či psychickou zátěží a akutním atakem choroby, ale uvědomoval si důležitost pacientova vzhledu při veřejném vystupování a snažil se mu pomoci.⁶⁶⁹

Kolegiální spolupráce či výpomoc je základní ideou konsiliární literatury a v každém konsiliu došlo ke kontaktu (třebaže pouze písemnému) mezi žadatelem a konsiliářem. O tom, jak důležitou roli hrála ve spojení mezi členy *rei publicae medicae* i konsilia, dokazuje Venustova douška v závěru jeho konsilia, kde vyzval ošetřujícího lékaře k zaslání zpětné informace.⁶⁷⁰ Mnohé zmínky, které mohou pomoci v získávání informací o síti známostí a kontaktů mezi raně renesančními lékaři, se objevují ovšem přímo v textu konsilií. Tak Montanus dal najevo, že se osobně zná s Girolamem Fracastorem a cení si jej, když se dovolával jeho svědectví, nebo zmínil Antonia Musu Brasavolu, odborníka na franckou nemoc z ferrarského dvora, kterého rovněž znal evidentně přinejmenším z doslechu.⁶⁷¹ Cenné nejsou ovšem pouze zmínky o slavných osobnostech; stejně důležité je i Vettorim uvedené jméno dnes zcela neznámého lékaře Hieronyma Droga.⁶⁷² Tento lékař však nemohl být vzhledem k vysokému postavení svého pacienta ve své době nijak bezvýznamný a i tato

⁶⁶⁶ WITTICHIUS, *Medicorum consilia*, s. 550. „D. Iohannes Schröterus ad M. Iohannem Wittichium,... Nunquam, mi humanissime affinis, dubitavi,...“

⁶⁶⁷ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, Sekce V., cons. XVII, s. 493-498.

⁶⁶⁸ Například u císařského dvora měl lékaři nárok na placenou, v případě potřeby i neplacenou dovolenou. Blíže Jaroslava HAUSENBLÁSOVÁ, *Der Hof Kaisers Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, Fontes Historiae Artium IX. (Prag 2002), s. 103.

⁶⁶⁹ MONTANUS, *Consultationum opus*, Cons. CCCLI., s. 823.

⁶⁷⁰ VENUSTUS, *Consilia medica*, s. 143. „Tu autem quid sentias, expecto.“

⁶⁷¹ Girolamo Fracastoro byl o 11 let starším Montanovým rodákem, takže by bylo s podivem, kdyby se neznali. Jejich vřelé vztahy však dostaly povážlivou trhlinu po roce 1548 kvůli Montanově kritice Fracastorova spisu o nakažlivých nemocech; uctivá zmínka o Fracastorovi v konsiliu jen potvrzuje dobu sepsání.

⁶⁷² VICTORIUS, *Consilia*, s. 5r: Consilium I.

zmínka může jednou sehrát roli při identifikaci jeho jména například v souvislosti s korespondenční sítí *rei publicae medicae*. Vybraná konsilia přinesla nečekaně informace dokonce o osobním životě jednoho z vybraných lékařů: Venusti ve svém konsiliu pro nejmenovaného luetika doporučil spisy „svých učitelů“ Gabriela Falloppiu a Antonia Fracanzaniho.⁶⁷³ Tito lékaři, z nichž pouze Falloppia byl profesorem, působili společně v Padově, takže Venustiho skrovný životopis obsahující informaci, že medicínu vystudoval v Bologni, bude možné místně a snad i časově poněkud korigovat.

O situaci v mezilékařských vztazích ukazují rovněž časté kritiky předchozí pacientovy léčby, které se hojně v konsiliích vyskytly. Nejčastěji se objevila kritika ziskuchtivosti kolegy, která se objevuje např. u Cattivaccia, Gaurinoniho nebo Ballonia. Guarinoni navíc odsoudil „*ex post*“ nedodržení svých pokynů ošetřujícím lékařem. Pokud se objevily výtky vůči kolegům, musely se přirozeně objevit i výhrady vůči konkurenčním profesím; Montanus zkritizoval chirurga pro přílišné použití rtuti při léčbě a totéž mu zřejmě vadilo i u obecně odsuzovaných empiriků, Cattivaccius zmínil nepříliš pozitivně žida, který radil léčit kapavku stykem.⁶⁷⁴ Vztahy mezi kolegy na pracovišti i jednotlivé názory se nejvíce zviditelní při vzájemné spolupráci. Pokud se na konsiliu muselo dohodnout vícero lékařů z fakultního kolegia, je přirozené, že docházelo k diskuzím a někdy i střetům, obzvláště u sporných diagnóz. To se ukazuje v několika Montanových konsiliích a ještě zřetelněji u případů Trincavelliho a Cattivaccia, kde bylo k případu sepsáno vícero konsilií. Nejen že se občas lékaři v konsiliu neshodli na stejné diagnóze, ale lišili se – třebaže v detailech – i v navrhovaném postupu léčby. Jednoznačně počítali s již zmíněnou skutečností, že k praktickému využití konsilia bylo zapotřebí vedení ze strany pacientova ošetřujícího lékaře a i ten měl možná z rad kolegů těžkou hlavu. Většina blíže zkoumaných konsilií pro luetiky dokazuje, že praktická aplikace závěrů konsilia či dokonce konsilií nebyla nijak záviděníhodnou činností, neboť i ty, kde se lékařské kolegium shodlo, občas připomínají výroky pověstné Apollonovy věštírny.⁶⁷⁵ Nelze ovšem říci, zda za případné nejasnosti a zmatenost nemůže nepřesný či neúplný záznam konsilia, popřípadě následné zásahy editora. Je celkem jisté, že nepříliš jasné rady musely občas vyvolat ze strany ošetřujícího lékaře

⁶⁷³ VENUSTUS, *Consilia medica*, s. 142.. Cons. IX.

⁶⁷⁴ Blíže k těmto skupinám léčitelů David GENTILCORE, *Charlatans, the Regulated Marketplace and the Treatment of Venereal Disease in Italy*, in: Kevin SIENA (ed.), *Sins of the Flesh. Responding to Sexual Disease in Early Modern Europe*, Toronto 2005, s. 57-80; nebo QUETEL, s. 86-93.

⁶⁷⁵ Zde jsou myšlena především pleonastická konsilia Gaurinoniho nebo zcela nejasné konsilium neznámého lékaře, jímž snad byl G. Fabrici d'Aquapendente. Viz CATIVACCIUS, *Opera omnia*, s. 957.

odezvu v dalším dopisu s žádostí o upřesnění ze strany konsiliářů, takže se spojení členů *rei publicae litterariae* mohlo úspěšně dále rozvíjet.

Jakkoli by se o osobnostech zúčastněných v procesu znovuzískávání zdraví daly dále rozvádět, postoupíme přímo k léčbě. Otázka receptur a konkrétní léčby se omezila pouze na sledování pohledu dotyčného lékaře na rtuť a guajakum. Podle očekávání zcela jednoznačně vyhrávalo u zkoumaného vzorku konsilií guajakové dřevo, což potvrzuje skutečnost již dávno známou i z jiných soudobých děl věnovaných léčbě příjice; guajakum bylo vynecháno zcela mimořádně například u pacientů Capivaccia, Cratona a Gaurinoniho, a to z důvodu specifického zdravotního stavu pacienta. Jakkoliv ovšem guajakum všichni tito lékaři uznávali a doporučovali, projevil se u každého individuální pohled: nejstarší Vettori jej hodlal užít až po neúspěchu dietní léčby, zatímco oslavné pasáže na nepřekonatelné síly guajaka u Montany či Gaurinoniho ukazují, že je považovali za naprostou nutnost. Rozdíly jsou obdobně vidět i v míře negativního postoje lékařů ke rtuti; Montanus ji doslova proklínal, Guarinoni opatrně uznával její účinky při vnějším užití na kožní problémy, Mermann upozorňoval na úspěšnost vnitřního užití „*merkuria praecipitata*“. Nejvýrazněji se odlišil zcela opačný názor pocházející ovšem až z roku 1649 od lékaře Thévarta, vydavatele Balloniových konsilií, který považoval vnitřní užití rtuti již za jediný spolehlivý prostředek při léčbě příjice.⁶⁷⁶ Zde se potvrzuje, že guajakum začalo ke konci 16. století ztrácet své výsadní postavení a léčba rtutí v 17. století již zcela převládla.⁶⁷⁷

V konsiliích se objevilo mnoho aspektů léčby, které byly a jsou neustále v centru pozornosti současného studia dějin medicíny: vliv astrologie a tzv. černá i bílá magie.⁶⁷⁸ Nejčastěji zmiňoval tyto jevy ve svých konsiliích Christophor Guarinoni; v souvislosti s léčbou lues učinil – obdobně jako Trincavelli - několik zajímavých poznámek o exorcismu a dále o používání amuletů či zařikání – tedy „bílé“ magie.⁶⁷⁹ O přičarování nemoci, které souviselo s „černou“ magií, diskutovalo několik kolegů Trincavelliho, nicméně tato možnost byla všemi zavržena.⁶⁸⁰ Tato skutečnost je pozoruhodná, neboť obvinění z úmyslného vyvolání francouzské nemoci prostřednictvím zařikání a kouzel figurovalo u řady žalob řešených dokonce před soudem.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ BALLONIUS, *Consiliorum liber tertius*, Cons. CX. Ad luum venereum incipientem. s. 269-70. Annotatio.

⁶⁷⁷ Roy PORTER, *Největší dobrodini lidstva*, s. 222.; QUETEL, s. 83-86.

⁶⁷⁸ Blíže např. Robert JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der frühen Neuzeit*, Stuttgart 2013, s. 139-142.

⁶⁷⁹ TRINCAVELLIUS, *Consilia Medica*, Cons. XLIII., s. 443.

⁶⁸⁰ Tamtéž, s. 442, 444.

⁶⁸¹ O případech (výhradně) žen, obžalovaných z „přičarování“ francouzské nemoci blíže MCGOUGH, s. 88-89. Je nutné poznamenat, že ani benátská inkvizice žádnou z obžalovaných neuznala jako vinnou.

Ohledně specifické léčby je nutné zmínit i několika lékaři doporučené lázně. Lázně pro vyléčení příjice doporučil například Vettori, Montanus nebo Solenander a podle Guarinoniho nepřímého svědectví zřejmě i slavní padovští profesori Cappivaccius a Mercuriale. Tato skutečnost by mohla být poněkud zarážející; přestože přesvědčení, že francouzská nemoc byla jedním z důvodů zavírání veřejných lázní, je úspěšně potíráno, existují z řady míst doklady o zákazu vstupu luetiků do těchto zařízení.⁶⁸² Zmíněná konsilia nám však dokazují, že bohatí luetici byli kvůli léčbě k lázeňským vřídům přímo posíláni. Co jejich pobytu říkali ostatní návštěvníci, když například v Paříži proti umístění luetiků poblíž leprosária protestovali dokonce i malomocní, nelze zatím zjistit.⁶⁸³ Je jisté, že stejně zajímavé nuance v lékařské použité léčbě by se objevily po detailním rozboru všech přísad v jednotlivých recepturách; obdobně obohacující výsledky by přineslo srovnání teoretických traktátů k léčbě příjice od autorů, kteří se k léčbě vyjádřili i v konsiliích pro konkrétní pacienty a situaci. Souhlasil by jejich přístup hlásaný v teorii s tím, co pak užíli v praxi? Tyto otázky, detailní porovnání i rozbor by přesahovaly rámec vytyčený touto prací, ale jistě se jimi budou zabývat následující generace historiků.

Velké množství otázek, problémů ale i možností, které se při detailním rozboru konsilií pro jednu konkrétní nemoc vyrojí, bylo pouze naznačeno a mnohé další vplynuly z ukázkového rozboru. Ve shrnutí nebyla zdůrazněna velká rozmanitost typologického pojetí ohledně trojdílnosti „ideálního“ konsilia, která však byla dosti patrná v přiblíženém obsahu alespoň výše vybraných konsilií. Rozličnost ve struktuře jednotlivých konsilií pouze stručně připomenou s použitím dvou za sebou jdoucích Montanových konsilií pro luetiky, jež nebyla ještě zmíněna: u prvního je nejdelší částí „*casus*“ s rozбором neduhů, doprovázený hojnými citacemi Galénových spisů s diskuzí o užití lázní,⁶⁸⁴ „*cura*“, tedy recept a léčba byly vyřízeny několika slovy o simplicích a odvaru z guajaka.⁶⁸⁵ Naprostým protikladem je konsilium, kde k teorii a prognóze stačily pouhé tři řádky, zato léčebný návod představuje mnoho stran receptur, rozpisů denních dávek i doporučeného chování.⁶⁸⁶

⁶⁸² Blíže JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit*, s. 42-43.

⁶⁸³ Blíže QUETEL, s. 24-25.

⁶⁸⁴ MONTANUS, *Consultationum opus*, s. 818-821. Cons. CCCXLIX *De pedum affectione in morbo Gallico, cum pruritu maximo, corpore contabescente, ...*, s. 821. „... nolite ergo ita abhorreere ab his balneis ...“.

⁶⁸⁵ Tamtéž, s. 821. „... De lacte mihi summopere placeret post evacuatinem, sed non mulieris, licet hoc sit convenientissimum ad alendum, propter salacitatem quia est salacissimum. Syrupum darem ex sero caprino et imponerem oxymel et mel rosatum pro corroborando ventriculo. ... Cassiam laudarem cum syrupo rosato. Dari posset lignum et aqua ligni, sed lignum non sit exiccatum.“

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 821. Cons. CCCL. *De ulceribus cocoethis /sic/ gallicis in utroque crure cum tumore splenis, pro iuvene Vicentino*. V závěru konsilia se objevuje doklad hierarchie léčebných činností, když Da Monte odkázal

Rovněž problematika možných souvislostí a návaznosti konsilií byla pouze naznačena, jak tomu bylo především u několika Gaurinoniho případů, kde se jednoho pacienta týkalo pravděpodobně několik konsilií.⁶⁸⁷ Bylo pouze ukázáno, oč je hledání souvislostí, popřípadě časové posloupnosti konsilií k jednomu případu složitější, než by tomu bylo u klasických lékařských dopisů, které nepodléhaly velkým editorským zásahům a bývá u nich většinou dochována i datace.

Detailní rozbor konsilií pro nemocné trpící podle dobové diagnózy francouzskou nemocí nepřinesl tedy nic překvapivě nového. Dvě konkrétní jména významného představitele duchovenstva a zároveň nejvyšší politiky, Bernarda von Cles, i jméno Pica della Mirandola, dnes slavného spíše díky svému prastrýci, neznamenají vzhledem k obtížím s retrospektivní diagnostikou žádný převratný přínos pro jejich životopisy. Ačkoliv obdobné rozборы dalších konsilií, sepsaných kvůli léčbě jiných nemocí, pravděpodobně pouze potvrdí již známá fakta, bylo snad i u výše zmíněných konsilií pro luetiky dostatečně ukázáno, že i drobná zjištění mohou přispět „svou kapkou“ k lepší znalosti světa raně novověké medicíny i všedního dne elitní vrstvy lékařů i jejich pacientů.

4. Závěr

*„Seeking medical advice by letter from high-profile physicians was by no means an unknown practice in early modern Europe ... However the practice in France has been somewhat neglected by medical historians.“*⁶⁸⁸ Ačkoliv R. Weston mínil těmito slovy literaturu konzultační a dobu o dost pozdější, platí jeho slova beze zbytku i pro konsilia 16. století a to samozřejmě nejen pro Francii. Zmínky o konsiliích i konsiliární literatuře se v současných pracích historiků zabývajících se epistemologií dané doby, druhy lékařské literatury, nebo biografiemi tehdejších lékařů objevují dosti často,⁶⁸⁹ konsilia však v dotyčných studiích nefigurují jako hlavní téma, takže povědomí o samotné konsiliární literatuře 16. století jako žánru je neustále povšechné a povrchní. Postrádáme nejen

pacienta s léčbou vředů na chirurga. Tamtéž, s. 822. „*Ulcerum curam reliquo chirurgo: nam ubi causa fuerit remota, facile curabuntur.*”

⁶⁸⁷ GUARINONIUS, *Consilia medicinalia*, s. 32-34. Cons. XXIX. *De morbo gallico*; s. 39. XXX. *Cons. de gallico*; s. 44. Cons. XXXI. *Clarissimo Viro Iulio etc.*

⁶⁸⁸ WESTON, *Medical Consulting*, s. 1.

⁶⁸⁹ Toto konstatování dokládají i poslední práce Nancy Siraisi, blíže Nancy SIRAISS, *History, Medicine, and the Traditions*; POMATA, *Praxis Historialis*; nebo konsilia zachycená v monografii o významném novověkém lékaři Thomasu Erastovi. Blíže Charles D. GUNOE Jr., *Thomas Erastus and the Palatinate*, Leiden-Boston 2011, *passim*.

souhrnnější práci, ale i jakékoliv dílčí studie, jejichž námětem by bylo výhradně studium konsilií konkrétního regionu, vydavatele či jednotlivého autora.

Důvody této skutečnosti lze pouze odhadnout: je možné, že konsilia budila pozornost výhradně v době svého vzniku a etablování, k němuž došlo přibližně v 14.-15. století. Jako rozšířený a zcela běžný žánr 16. století nevyvolává dostatečný zájem badatelů; nelze zde předpokládat žádnou velkou invenci či převratné objevy a navíc je mnohými dosud považován za jakýsi pozůstatek středověku. K menšímu zájmu může přispívat i současná módní orientace historiků medicíny na tzv. „*Patientengeschichte*“, která staví konsilia do nevýhody, neboť jimi zachycená komunikace se odehrávala obvykle na úrovni lékař-lékař.⁶⁹⁰ V předkládané studii jsem se na rozboru 22 sbírek a sborníků konsilií z per slavných lékařů 16. století pokusila prokázat neopodstatněnost ignorování konsiliární literatury (nejen) této doby a ukázat, nakolik nás tento nezájem ochuzuje o obohacující informace z oblasti dějin medicíny, dějin farmacie, sociologie a dalších příbuzných oborů. Dále jsem se pokusila pomocí rozboru konsilií naznačit možnost zkoumání rozvoje lékařské epistemologie dané doby a možnost využití skutečnosti, že se konsilia vyskytovala na rozhraní vědy, profese a výuky a navzájem je propojovala.

Základem práce se staly spisy patnácti lékařů, pod jejichž jmény byly vydány sbírky či sborníky konsilií. Výběr osobností nebyl omezen na představitele jedné školy, či národnosti, společným pojítkem se stala skutečnost, že za svého života dosáhli takového stupně úspěšnosti, vědomostí a slávy, že byli svými současníky žádáni o radu. Tito představitelé italské, německé a francouzské medicíny stáli na různých pozicích profesní hierarchie. Naprostá většina z nich zahajovala svou kariéru v pozici městských lékařů či soukromých praktiků; této roli však zůstali z vybraných lékařů věrni pouze dva, ostatní vystoupili na pomyslném žebříčku výše: sedm v roli profesora přednášelo medicínu na některé významné lékařské fakultě a několik z nich pak povýšilo na (jistě lépe placené) místo osobního lékaře členů evropských vládnoucích rodů. V této funkci působilo po celý život šest z vybraných lékařů, nicméně nic nebránilo kumulaci funkcí, takže tři zvládli zastávat roli profesora i osobního lékaře.

Autoři konsilií byli vybráni tak, aby dobou své profesní činnosti pokrývali všechny dekády 16. století; bylo přirozeně nevyhnutelné, aby u některých jejich život i činnost nepatrně přesahovaly do předchozího či následujícího století. Při výběru byly upřednostněny

⁶⁹⁰ I v konsiliární literatuře 16. století se najdou výjimky, kdy si lékař dopisoval bezprostředně s pacientem, ale k rozšíření této praxe došlo až na přelomu 17. a 18. století.

osobnosti, které měly nějakou spojitost s dějinami našich zemí; jejich (nevelký) počet byl kvůli možnosti vytvoření širších závěrů doplněn o autory, jejichž konsiliární sbírky byly z nějakého důvodu mimořádně zajímavé nebo důležité. Výběr reflektuje skutečnost o vyšším počtu lékařů z německého prostředí pouze zdánlivě, neboť mezi zkoumanými německými autory tři sestavili pouze sborníky.

Ve dvaceti dvou sbírkách a sbornících vybraných lékařů je shromážděno ne méně než 6 500 konsilií.⁶⁹¹ Při zběžném studiu tak velkého množství materiálu od tak rozdílných autorů by nebylo reálné vytvářet podrobné seznamy či statistiky. Bezúčelnost vytváření jakýchkoliv statistik ohledně nemocí i pacientů byla rovněž naznačena v kapitole, zabývající se způsobem vybírání či získávání jednotlivých konsilií pro tisk, v němž – jak bylo ukázáno – hrála roli především náhoda, popřípadě editorské záměry. Tiskem vydaná konsilia navíc představují pouze zlomek celkové produkce konsilií; bohužel nelze ani přibližně odhadnout jak velký zlomek. Mnoho konsilií se pravděpodobně nedochovalo, protože ne každý konzultující lékař či pacient si dodané konsilium schoval, a řada konsilií se jistě dosud skrývá nepoznána v rukopisných odděleních různých evropských archivů. Pečlivější studium příbuzných žánrů velmi pravděpodobně rovněž ukáže, že mnoho konsilií je ukryto či vydáno pod názvem *epistolae medicales*.

Za současného stavu bádání o konsiliární literatuře bylo možné po prostudování „vzorku“ patnácti zástupců lékařského stavu pouze upozornit na některá specifika a především naznačit řadu otázek, které se týkají konsiliární literatury obecně i některých jednotlivých problémů. Kvůli možnosti prozkoumat případné detaily a specifické rysy novověkých konsilií byla ve sbírkách oné vzorové skupiny lékařů vybrána konsilia zaměřená na léčbu jedné konkrétní nemoci. Blíže jsem se zaměřila na nemoc, která v 16. století „byla doma“ jak mezi chudinou, tak i v palácích – na „*morbus gallicus*“. Vzhledem k tomu, že francouzská nemoc se neměla stát hlavním tématem mé dizertace, ale měla sloužit pouze pro manifestaci nejzajímavějších momentů obdobných těm, na něž jsem se obecně zaměřila při zpracování sbírek a sborníků konsilií, bylo z historie této nemoci připomenuto pouze to nejzákladnější. Ve schematickém vykreslení dějin této nemoci nebylo samozřejmě více místa na řadu detailů ohledně specifických reakcí lékařů, jednotlivých komunit či zemí; byla vynechána otázka pohledu na viníky a odlišného přístupu vůči jejich obětem, změny, které ohledně pohledu i péče o luetiky přinesla reformace, i vliv protireformačního tažení katolické církve v této oblasti a další podrobnosti. Vynechán byl i další vývoj a jména slavných lékařů, spojených s největšími

⁶⁹¹ Do tohoto součtu nebyla zahrnuta z výše zmíněných důvodů šestá a sedmá kniha Cratonových konsilií.

objevy 18. až 20. století v oblasti syfilidologie;⁶⁹² stranou zatím zůstaly i dějiny léčby a péče o luetiky v pozdějších etapách raného novověku.

Předně vybraný vzorek ukázal, že tato nemoc neměla v 16. století – přinejmenším v konsiliích – ještě negativní nádech hříšnosti jako v následujících stoletích, takže nebyla pocíťována tak výrazná potřeba utajení léčby i identity pacienta. V uvedených konsiliích se jména luetických pacientů objevují v podstatě stejně často jako u jiných chorob.⁶⁹³ Snaha či potřeba dodržovat anonymitu pacienta a lékařské tajemství narůstala, ale rozhodně nebyla ještě nijak běžnou, jak je vidět i na konsiliích s franckou nemocí, kdy je uvedeno plné jméno pacienta, nebo detailně uvedená titulatura umožňovala současníkům dotyčného zcela jistě identifikovat.⁶⁹⁴ Potvrzeno je i upřednostňování léčby pomocí gaujakového dřeva z důvodu obav z vedlejších účinků rtuti. Řada zmínek o další používané léčbě na tuto nemoc napovídá, že detailní studie této problematiky by mohla přinést řadu přinejmenším prakvapujících zjištění. K těm by jistě patřila léčba příjice v lázních; je nalezen i případ, kdy pobyt v lázních měl zcela dostatečně nahradit medikamentózní léčbu.⁶⁹⁵ Nejpřínosnější pro získání informací o jednotě teorie a praxe ohledně léčby příjice by přineslo srovnání konsilií pro luetiky a teoretických pojednání od téhož autora; vzhledem k tomu, že tématem studie mají být výhradně konsilia, zůstane toto srovnání jako výzva pro budoucí odbornou práci.

Byla potvrzena řada již známých poznatků, například zvláštního postavení konsiliární literatury ve Francii, vzájemné spolupráce i antagonismů mezi lékaři apod. Potvrdilo se, že pro raně novověká konsilia je charakteristický spíše statický diskurs, který se v mnoha rysech

⁶⁹² Především A. P. von Wassermann s jeho sérodiagnostickou metodou, P. Ehrlich a jeho salvarsan nebo A. Fleming a antibiotika. Je příznačné, že v naší historiografii se nejpodrobněji věnoval dějinám syfilidy profesor Karel Hübschmann, představitel venerologie LF UK. Jeho publikace „Historie nebezpečí sexu“ vyšla roku 1970 a je plně dítětem své doby a tehdejšího pojetí dějin medicíny z pohledu lékaře. Je nutné říci, že zde čtenář nalezne například podrobné vysvětlení principu tzv. Bordet-Wassermannově reakci (r.BW) (s. 67-69). Postup této slavné diagnostické metody na prokázání syfilidy je dosti složitý, ale zde se autorovi podařilo podat jej tak, že je srozumitelný i pro naprostého laika. Záslužná byla i jeho snaha postihnout počátky a šíření galské nemoci v našich zemích. Nemohl ovšem vycházet z ničeho jiného, než ze stručných a nahodilých zmínek v různých kronikách (s. 41-44), které ale často podléhají obecnému „topu“ popisu rozličných nemocí. Tuto tematiku rozšířil poněkud populárně vědecký článek E. Vlčka, který již známá fakta obohatil o poznatky z paleopatologických výzkumů pohřebišť; blíže Emanuel VLČEK, Syfilis v Čechách, Vesmír, 75, 1996, č. 2, s. 78-87. Stručný nástin dějin francouzské nemoci je zachycen i v ojedinelé dizertační práci MUDr. Z. Kružicové. Blíže Zuzana KRUŽICOVÁ, *Dějiny dermatovenerologie na pražských lékařských fakultách v letech 1790-1945*, 2013, s. 23-32.

⁶⁹³ Případy, kdy došlo mezi lékařem a pacientem kvůli nedodržení anonymity ke sváru jsou sice zaznamenány, ale týkají se jiných chorob, například impotence. Blíže Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 174. V pozdějších dobách je požadavek zachování lékařského tajemství častější.

⁶⁹⁴ Řada významných osobností již v 16. století dávala svým lékařům do smlouvy podmínku o mlčenlivosti, nicméně až u konsiliáře 17. století se objevila v úvodu jeho sbírky konsilií zmínka o záměrném vypouštění jmen pacientů, aby nebyla dehonestována jména a šířena zámost nemocí vysoce postavených osobností. Blíže Raymundus Ioannis FORTIS. *Consultationum et responsionum medicinalium centuriae quatuor. Accesserunt eiusdem Consilia de febribus et de morbis mulierum*, Genevae 1677, s. 4v.

⁶⁹⁵ SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones*, s. 222.

příliš neliší od toho středověkého a že intelektuální změny je vidět pouze pod drobnohledem. Přesto se snad podařilo naznačit možné odlišnosti oproti následujícímu pojetí „nové vědy“ 17. století i nutnost rozšíření studia právě o tyto pohledy. Na oblibě neztrácela ani v následujících staletích, tedy v 17. a 18. století, i když zde došlo k změnám či posunům v pojetí a struktuře; tyto změny ovšem přímo vybízejí k vytvoření dosud chybějícího mostu spojujícího středověkou konsiliární literaturu s novověkou konsiliární literaturou i pozdější literaturou konzultační.

Zdali se v těchto pozdějších konsiliích projevila změna v komunikaci a vztazích mezi pacientem a lékařem, jako tomu bylo v případě konzultační literatury, ukáže až pozdější výzkum. Jak bylo již naznačeno v nástinu výsledků práce R. Westona, i studium konsilií i dalších příbuzných druhů následujících etap novověku přinese nejen odpovědi na některé otázky, které se objevily v souvislosti s konsiliární literaturou 16. století, ale jistě přinese i další výzvy. Jednou z nich bude nepochybně i problematika poštovního spojení a doručování konsilií-rad na dálku; již nyní je podle náhodných zmínek zřejmé, že výzkum bude velmi zajímavý.⁶⁹⁶

Naprostá většina sbírek či sborníků konsilií vybraných autorů byla vydána v době, kterou přední oxfordský historik medicíny I. Maclean označil za dobu charakterizovanou vrcholným rozkvětem frankfurtských knižních veletrhů, všeobecnou dostupností latinských překladů děl Galéna a Hippokrata a především konsolidací odborného lékařského knižního trhu;⁶⁹⁷ všechny tyto faktory jistě ovlivnily i rozvoj a šíření konsiliární literatury. Nemůže být pochyb, že se sbírky a sborníky konsilií úspěšně zařadily mezi ostatní nové trendy publikací a úspěšně jim konkurovaly. O jejich mezinárodním dosahu (ať skutečném, nebo zamýšleném) svědčí i to, že ve vydaných konsiliích převažuje latina jako mezinárodně srozumitelný jazyk odborníků, do níž byla konsilia z domácích jazyků překládána kvůli získání co nejširšího počtu čtenářů z kruhu evropských vzdělanců.⁶⁹⁸ Pro častější používání latiny „mluvilo“ i postavení pacienta, který v konsiliární literatuře – oproti pozdější konzultační – stál mnohem více stranou. Pro autory mohly být tyto sbírky konsilií významným důkazem učenosti, vážnosti i úspěchů, ale jak bylo ukázáno, vydávání konsilií nemělo původ ryze v sebepropagaci a komerci; mělo reálně pomáhat při léčbě a demonstrovat záslužnost lékařského umění. Objevují se zde zárodky skutečností, které byly v následujícím vývoji 17.-18. století již zřetelně ustálené –

⁶⁹⁶ V díle významného holandského lékaře 17. století je například zachycena i cesta žádosti o konsilium z norského přístavu Kristiansand do Amsterdamu, která roku 1697 trvala necelý měsíc. Blíže Stephanus BLANCARDUS, *Opera medica, theoretica, practica et chirurgica...*, Traiecti ad Rhenum 1714, s. 522.

⁶⁹⁷ MACLEAN, *Learning and the Market Place*, s. 61-62.

⁶⁹⁸ Toto je jedna z nejvýraznějších odlišností od konzultační literatury.

například žádací dopisy, ale především pocit sounáležitosti a propojenosti s *res publica iatrica* či *medica*.

5. Seznam pramenů a literatury

5.1. Seznam archivních pramenů

Strahovská knihovna Kláštera premonstrátů, Praha, *Consilia diversorum Medicorum circa nervorum debilitatem Ill. D.D. Guilhelmi a S. Clemente etc.*, sign. D. D. II. 22

Biblioteka Uniwersytecka, Wrocław, Odd. rękopisów, koresp. J. Cratona z Krafftheimu, sign. R 248/51

Biblioteca Oliveriana, Pesaro, MS 429/31, fol. 163r, 164r.

Archivio di Stato, Firenze, Fondo Ducato di Urbino, CL. I, F. 218, fol. 131r-166v.

5.2. Seznam starých tisků

Gulielmus BALLONIUS, *Consiliorum medicinalium liber primus ...*, Parisiis 1635.

Gulielmus BALLONIUS, *Consiliorum medicinalium liber secundus ...*, Parisiis 1636.

Gulielmus BALLONIUS, *Consiliorum medicinalium liber tertius et postremus, item paradigmata et historiae morborum ob raritatem observatione dignissimae ...*, Parisiis 1649.

Stephanus BLANCARDUS, *Opera medica, theoretica, practica et chirurgica ...*, Traiecti ad Rhenum 1714.

Franciscus BLONDEL, *Thermarum Aquisgranensium et Porcetanae descriptio. ...*(?) 1685.

Hieronimus CAPIVACCUS, *Opera omnia ...*, Francofurti 1603.

Diomedes CORNARIUS, *Consiliorum medicinalium habitum in consultationibus... Tractatus*, Lipsiae 1599.

Ioannis CRATO a Krafftheim, *Consiliorum et epistolarum medicinalium... Liber primus*, Francofurti 1591.

Ioannis CRATO a Krafftheim, *Consiliorum et epistolarum medicinalium... liber secundus*, Francofurti 1592.

Ioannis CRATO a Kraftheim, *Consiliorum et epistolarum medicinalium . liber tertius*, Francofurti 1592.

Ioannis CRATO a Kraftheim, *Consiliorum et epistolarum medicinalium ... liber quartus*, Francofurti 1593.

Ioannis CRATO a Kraftheim, *Consiliorum et epistolarum medicinalium ... liber quintus*, Francofurti 1594.

Ioannis CRATO a Kraftheim, *Consiliorum et epistolarum medicinalium ... liber sextus*, Hanoviae 1611.

Ioannis CRATO a Kraftheim, *Consiliorum et epistolarum medicinalium ... liber septimus*, Hanoviae 1611.

Ioannis FERNELIUS, *Consiliorum liber, cui accesserunt responsa quaedam clarorum medicorum Parisiensium*, Parisiis 1585.

Jean FERNELIUS, *Consiliorum medicinalium liber...*, Francofurti 1584.

Jean FERNELIUS, *Consiliorum medicinalium liber...*, Francofurti 1585.

Ioannis FERNELIUS, *Consiliorum medicinalium liber... quadringentarum consultationum selectus...* Taurini 1589.

Petrus FORESTUS, *Observationum et curationum medicinalium libri ...*, Lugduni Batavorum 1597.

Raymundus Ioannis FORTIS, *Consultationum et responsionum medicinalium centuriae quatuor. Accesserunt eiusdem consilia de febribus et de morbis mulierum*, Genevae 1677.

Girolamo FRACASTORO, *Siphilis sive morbus gallicus*, Basileae 1536.

Paschalis GALLUS, *Bibliotheca medica. Sive catalogus illorum, qui ex professo artem medicam in hunc usque annum scriptis illustraruntur...*, Basileae 1590.

Christophorus GUARINONIUS, *Consilia medicinalia, in quibus universa praxis medica exacte pertractatur...*, Venetiis 1610.

Christophorus GUARINONIUS, *Sententiarum Aristotelis de anima seu mente humana interpretatio*, Francofurti 1601.

Ioannes Antonides van der LINDEN, *De scriptis medicis libri duo...*, Amstelredami 1637.

Ioannes MATTHEUS, *Consilia medica diversorum auctorum.....*, Francofurti 1608.

Thomas MERMANNUS, *Consultationes ac responsiones medicae.....*, Ingolstadii 1675.

Ioannes Baptista MONTANUS, *Consultationum medicarum opus absolutissimum...*, Basileae 1565.

Ioannes Georgius SCHENCKIUS, *Biblia iatrica sive bibliotheca medica macta, continuata, consummata....*, Francofurti 1609.

Laurentius SCHOLZIUS, *Consiliorum medicinalium, conscriptorum a praestantissimis atque exercitatissimis nostrorum temporum medicis liber singularis*, Francofurti ad Moenum 1598.

Israel SPACHIUS, *Nomenclator scriptorum medicorum. Hoc est: Elenchus eorum, qui artem medicam suis scriptis illustrarunt ...*, Francofurti 1591.

Reinerus SOLENANDER, *Consiliorum medicinalium sectiones quinque ...*, Francofurti 1596.

Victor TRINCAVELLIUS, *Consiliorum medicinalium libri tres; Epistolarum medicinalium libri tres ...*, Venetiis 1586.

Victor TRINCAVELLIUS, *Consilia medica post editionem Venetam et Lugdunensem ...*, Basileae 1587.

Antonius Maria VENUSTUS, *Consilia medica ...*, Venetiis 1571.

Benedictus VICTORIUS, *Consilia medicinalia, ad varia morborum genera ...*, Venetiis 1561.

Iohannes WITTICHIUS, *Nobilissimorum ac Doctissimorum Germaniae Medicorum consilia, observationes atque epistolae medicae*, Lipsiae 1606.

5.3. Seznam sekundární literatury:

-, *Allgemine Deutsche Biographie*⁶⁹⁹

-, *Dizionario biografico degli Italiani*⁷⁰⁰

Horst R. ABE, *Die Erfurter medizinische Fakultät in den Jahren 1392-1524*, Leipzig 1974.

Jole AGRIMI – Chiara CRISCIANI, *Les consilia medicaux*, Louvain 1994.

David M. D'ANDREA, *Civic Christianity in Renaissance Italy. The Hospital of Treviso 1400-1530*, Rochester 2007.

Jon ARRIZABALAGA – Montserrat CABRÉ – Lluís CIFUENTES – Fernando SALMÓN (eds.), *Galen and Galenism. Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*, Aldershot-Burlington, 2002.

⁶⁹⁹ <http://www.deutsche-biographie.de> (1.10.2015)

⁷⁰⁰ <http://www.treccani.it/Portale/recherche/searchBiografie.html> (1.10.2015)

Jon ARRIZABALAGA – John HANDERSON – Roger FRENCH, *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*, New Haven-London 1997.

Jon ARRIZABALAGA, *Problematizing Retrospective Diagnosis in the History of Disease*, *Asclepio*, 54, 2002, č. 1, s. 51-70.

Gerhard BAADER, *Anatomie, Konsilienliteratur und der neue Naturalismus in Italien im Spätmittelalter und Frühhumanismus*, in: Wolfram PRINZ – Andreas BEYER – Gerhard BAADER (edd.), *Die Kunst und das Studium der Natur vom 14. zum 16. Jahrhundert*, Köln 1987, s. 127-141.

Gerhard BAADER, *Medizinisches Reformdenken und Arabismus im Deutschland des 16. Jahrhunderts*, *Sudhoffs Archiv*, 63, 1979, s. 261-296.

Werner BAUMANN, *Ernst Friedrich von Baden-Durlach*, Stuttgart, 1962.

Werner BAUMANN, *Ernst Friedrich von Baden-Durlach, Felix Platter und Poland*, *Theologische Zeitschrift*, 59, 2003, č. 4, s. 335- 341.

Ingrid BAUMGÄRTNER(ed.), *Consilia im späten Mittelalter: Zum historischen Aussagewert einer Quellengattung*, Sigmaringen 1995.

Iwan BLOCH, *Der Ursprung der Syphilis*, Jena 1901.

Laurence BROCKLISS, *Consultation by Letter in Early Eighteenth-Century Paris: The Medical Practice of Etienne-Francois Geoffroy*, in: Ann LA BERGE – Mordechai FEINGOLD (eds.), *French Medical Culture in the Nineteenth Century*, Amsterdam-Rodopi 1994.

Laurence BROCKLISS – Colin JONES, *The Medical World of Early Modern France*, Oxford 1997.

Estelle BRODMAN, *The Development of Medical Bibliography*, Baltimore 1954.

Kevin BROWN, *The Pox. The Life and Near Death of a Very Social Disease*, Thrupp-Stroud 2006.

Bohdana BURŠÍKOVÁ, *Sbírka konsilií císařského lékaře Christophora Guarinoniho*, *Dějiny věd a techniky*, 34, č.1, 2001, s. 23-38.

Václav BŮŽEK – Pavel MAREK, *Smrt Rudolfa II.*, Praha 2015.

Jerome J. BYLEBYL, *The School of Padua: humanistic medicine in the sixteenth century*, in: Charles WEBSTER (ed.), *Health, medicine, and mortality in the sixteenth century*, Cambridge 1979, s. 335-370.

Thomas DA COSTA KAUFMANN, *Empiricism and Community in Early Modern Sciences and Art: Some Comments on Baths, Plants, and Courts*, s. 401-418.

Chiara CRISCIANI, *Consilia, responsi, consulti. I pareri del medico tra insegnamento e professione*, in: Carla CASAGRANDE – Chiara CRISCIANI- Silvana VECCHIO (edd.) *Consilium. Teorie e pratiche del consigliare nella cultura medievale*, Firenze 2004, s. 259-279.

Andrew CUNNINGHAM – Ole Peter GRELL, *The Four Horsemen of the Apokalypse. Religion, War, Famine and Death in Reformation Europe*. Cambridge 2000.

Karel ČERNÝ, *Mezi Fracastorem, Fernelem a Helmontem: původ a dynamika vývoje epidemie syfilis v lékařské literatuře 16. a 17. století*, Česká dermatovenerologie, 2/1, 2012, s. 28-30.

Karel ČERNÝ, *Mor 1480-1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014.

Karel ČERNÝ, *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*, Dějiny věd a techniky, 3, 2008, s. 145-154.

Linda DEER RICHARDSON, *The generation of disease: occult causes and diseases of the total substance*, in: Andrew WEAR–Roger FRENCH – Iain LONIE(eds.), *The Renaissance of the Sixteenth Century*, Cambridge-London-New York etc. 1985, s.175-194.

Martin DINGES – Vincent BARRAS (edd.), *Krankheit in Breifen im deutschen und französischen Sprachraum 17.-21. Jahrhundert* Stuttgart 2007.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Ärzte mit den Nachnamen Guarinoni – Alle die Kaiserlichen Guarinoni*, Studia Rudolphina 11, Praha 2011, s. 89-101.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Dobré rady pro zdraví. Lékařská konsilia rudolfínské doby*, Dějiny a současnost 1, 2004, s. 15-18.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Krátká zpráva Ottaviana Roveretiho (1556-1626), lékaře Rudolfa II.*, Dějiny věd a techniky, 48, 2015, 3, s. 151-173.

Bohdana DIVIŠOVÁ, *Problematika syfilis očima lékaře Christophora Guarinoniho (1534-1604)*, Dějiny věd a techniky, 46, 2013, č. 2, s. 94-112.

Wolfgang U. ECKART – Robert JÜTTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Köln-Weimar-Wien 2007.

William EAMON, *Cannibalism and contagion: framing syphilis in Counter-Reformation Italy*, Early Science and Medicine, 3, 1998, s. 1-31.

William EAMON, *The Professor of Secrets. Mystery, Medicine, and Alchemy in Renaissance Italy*, Washington 2010.

Peter ELMER (ed.), *The Healing Arts: Health, Disease and Society in Europe 1500-1800*, Manchester 2004.

Robert John W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576-1612*, Praha 1997.

Paula FINDLEN, *The Formation of a Scientific Community: Natural History in Sixteenth-Century Italy*, in: Antony GRAFTON – Nancy SIRAIŠI, *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*, Masehuttsets 1999, s. 369-400.

Hana FLORIANOVÁ (ed.), *Křišťan z Prachatic: De sanguinis minucione. O pouštění krve*, Praha 1999.

Roger FRENCH, *Canonical Medicine. Gentile da Foligno and Scholasticism*, Leiden-Boston-Köln 2001.

Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři čeští od konce doby jagellovské*, Praha 1935.

Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938.

Benedino GEMELLI, *Die Sprache der Krankheit in der Korrespondenz von Antonio Vallisneri*, in: Martin DINGES – Vincent BARRAS (edd.), *Krankheit in Breifen im deutschen und französischen Sprachraum 17.-21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007, s. 67 – 77.

David GENTILCORE, *Charlatans, the Regulated Marketplace and the Treatment of Venereal Disease in Italy*, in: Kevin SIENA (ed.), *Sins of the Flesh. Responing to Sexual Disease in Early Modern Europe*, Toronto 2005, s. 57-80.

Anthony GRAFTON – April SHELFORD – Nancy SIRAIŠI, *New World, Ancient Texts. The Power of Tradition and the Shock of Discovery*, Cambridge-London 1992.

Paul F. GRENDLER, *The Universities of the Italian Renaissance*, Baltimor-London 2011.

Charles D. GUNNOE Jr. – Jole SHACKELFORD, *Johannes Crato von Krafftheim (1519-1585): Imperial Physician, Irenicist, and Anti-Paracelsian*, in: Elisabeth PLUMMER – Robin B. BARNES (eds.), *Ideas and Cultural Margins in Early Modern Germany*, Farnham-Burlington 2009, s. 201-216.

Charles D. GUNNOE, Jr., *Thomas Erastus and the Palatinate*, Leiden-Boston 2011.

Jaroslava HAUSENBLÁSOVÁ, *Der Hof Kaisers Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576-1612*, Prag 2002.

Jaroslava HAUSENBLÁSOVÁ – Michal ŠRONĚK, *Urbs Aurea. Praha císaře Rudolfa II.* Praha 1997.

Darin HAYTON, *Joseph Grünpeck's Astrological Explanation of the French Disease*, in: Kevin SIENA (ed.), *Sins of the Flesh. Responing to Sexual Disease in Early Modern Europe*, Toronto 2005, s. 81-108.

John HENDERSON, *The Renaissance Hospital. Healing the Body and Healing the Soul*, New Haven-London 2006.

August HIRSCH, *Biographisches Lexikon de hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, 1-6, Wien-Leipzig 1884-1888.

Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ a kol., *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348 – 1939*, 1-2, Praha 1988, 1993.

Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

Ladislava HORÁČKOVÁ – Eugen STROUHAL – Lenka VARGOVÁ, *Základy paleopatologie*, Brno 2004.

Filip HRBEK, *Lékaři, „preláti“ a humanisté – morová nákaza v traktátech předbělohorské doby*. Diplomová práce FF UJEP 2013.

Karel HÜBSCHMANN, *Historie nebezpečí sexu*, Praha 1970.

Mark JACKSON (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Medicine*, Oxford 2012.

Danielle JACQUART, *Medical Practice in Paris in the First Half of the Fourteenth Century*, in: Lluís García BALLESTER – Roger FRENCH – Jon ARRIZABALAGA – Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge 1994, s. 186-210.

Robert JÜTTE, *„Ein Wunder wie der goldene Zahn“*. *Eine unerhörte Begebenheit aus dem Jahre 1593 macht Geschichte(n)*, Ostfildern 2004.

Robert JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2013.

Robert JÜTTE, *Syphilis and confinement: hospitals in early modern Germany*, in: Norbert FINZSCH – Robert JÜTTE (eds.), *Institutions of Confinement: Hospitals, Asylums, and Prisons in Western Europe and North America, 1500-1950*, Cambridge 1996, s. 97-115.

Axel KARENBERG, *Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography*, Prague Medical Report, 2, 2009, s. 140-145.

Gundolf KEIL, *Konsilium*, in: Robert H. BAUTIER – Robert AUTY (edd.), *Lexikon des Mittelalters*, 5., München-Zürich 1991, s. 1370-1371.

Cynthia KLESTINEC, *Medical Education in Padua: Students, Faculty And Facilities*, in: Ole Peter GRELL – Andrew CUNNINGHAM – Jon ARRIZABALAGA, *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789*, Farnham-Burlington, 2010, s. 193-220.

Zuzana KRUŽICOVÁ, *Dějiny dermatovenerologie na pražských lékařských fakultách v letech 1790-1945*. Dizertační práce 1. LF UK 2013.

Werner Friedrich KÜMMEL, *De morbis Aulicis: on diseases found at court*, in: Vivian NUTTON (ed.), *Medicine at the courts of Europe, 1500-1837*, London 1990, s. 15-48.

- Mary LINDEMANN, *Medicine and Society in Early Modern Europe*, Cambridge 1999.
- Dean P. LOCKWOOD, *A medieval consilium: Ugo Benzi (1376-1439)*, in: Peter ELMER – Ole Peter GRELL (eds.), *Health, disease and society in Europe 1500-1800. A source book*, Manchester 2007, s. 5-8.
- Iain M. LONIE, *The „Paris Hippocratics“: teaching and research in Paris in the second half of the sixteenth century*, in: Andrew WEAR–Roger FRENCH – Iain LONIE(eds.), *The Renaissance of the Sixteenth Century*, Cambridge-London-New York etc. 1985, s.155-174.
- Ian MACLEAN, *Learning and the Market Place. Essays in the History of the early Modern Book*, Boston 2009.
- Ian MACLEAN, *Logic, Signs and Nature in the Renaissance. The Case of Learned Medicine*. Cambridge 2002.
- Ian MACLEAN, *The Medical Republic of Letters before the Thirty Years War*, *Intellectual History Review*, 18/1, 2008, s. 15-30.
- Ian MACLEAN, *Scholarship, Commerce, Religion:the Learned Book in the Age of Confessions, 1560-1630*, Cambridge-Harvard 2012.
- Laura J. McGOUGH, *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice: the Disease that Came to Stay*, Basingstoke-New York 2010.
- Erich MEUTHEN, *Kölner Universitäts Geschichte. Die alte Universität*, I., Köln 1988.
- Peter MURRAY JONES, *John of Arderne and the Mediterranean tradition of scholastic surgery*, in: Luis García BALLESTER – Roger FRENCH – Jon ARRIZABALAGA – Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge 1994, s. 289-321.
- Tomáš NEJESCHLEBA, *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*, Praha 2008.
- Vivian NUTTON, *The Reception of Fracastoro's Theory of Contagion: The Seeds That Fell among Thorns?*, *Osiris*, 6, 1990, s. 196-243.
- Donald J. ORTNER, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Amsterdam-Boston-London-NY etc. 2003.
- Katharine PARK, *Doctors and Medicine in Early Renaissance Florence*, Princeton 1985.
- Hermann PETERS, *Der Arzt und die Heilung in alten Zeiten*, Düsseldorf-Köln 1973.
- Andrew PETTEGREE, *French Books at the Frankfurt Fair*, in: Bridget HEAL – Ole Peter GRELL (eds.), *The Impact of the European Reformation. Princes, Clergy and People*, Aldershot-Burlington 2008, s. 251-293.

Gianna POMATA, *Contracting a Cure. Patients, Healers, and the Law in Early Modern Bologna*, Baltimor-London 1998.

Gianna POMATA – Nancy SIRAIŠI (eds.) *Historia. Empiricism and erudition in early Modern Europe*, Cambridge-London 2005.

Gianna POMATA, *Praxis Historialis: The Uses of Historia in Early Modern Medicine*, in: Gianna POMATA – Nancy G. SIRAIŠI (eds), *Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, Cambridge – London 2005, s. 105-146.

Roy PORTER, *Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001.

Loris PREMUDA, *Il termalismo euganeo: aspetti storici*, Acta medicae historiae Patavina, 25-26, 1990, s. 46-59.

Ivo PURŠ, *Tadeáš Hájek z Hájku a jeho alchymistický okruh*, in: Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (edd.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha 2011, s. 423-457.

Claude QUETEL, *The History of Syphylis*, Baltimore 1990.

Ortrun RIHA, „*Meister Alexanders Monatsregeln*“, Würzburge medizinhistorische Forschungen, Bd. 30, Würzburg 1985.

Ortrun RIHA, *Wissenorganisation in medizinischen Sammelhandschriften. Klassifikationskriterien und Kombinationsprinzipien bei Texten ohne Werkcharakter*, Wiesbaden 1992.

Hilde DE RYDER SYMOENS, *The Mobility of Medical Students from the Fifteenth to the Eighteenth Centuries: The Institutional Context*, in: Ole Peter GRELL – Andrew CUNNINGHAM– Jon ARRIZABALAGA, *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789*, Farnham-Burlington, 2010, s. 47-89.

Milada ŘÍHOVÁ, *Albík z Uničova. Vybrané problémy života a díla*, Dizertační kandidátská práce, Praha, 1992.

Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999.

Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Kapitoly z dějin lékařství*, Praha 2005.

Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha-Litomyšl, 2010.

Milada ŘÍHOVÁ, *Regimen sanitatis pro krále Václava*, Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis, 35, 1995, s. 13-28.

Milada ŘÍHOVÁ, *Středověká pražská regimina*, Sborník lékařský, 98, 1997, č.1, s. 39-43.

Sabine SALLOCH, *Das hessische Medizinalwesen unter den Landgrafen Wilhelm IV. und Moritz dem Gelehrten. Rolle und Wirken der fürstlichen Leibärzte*, Marburg, 2006. <http://archiv.ub.uni-marburg.de/diss/z2006/0697/pdf/dss.pdf> (12.4.2014)

Catrien SANTING, *Pieter van Foreest and the Acquisition and Travelling of Medical Knowledge in the Sixteenth Century*, in: Ole Peter GRELL – Andrew CUNNINGHAM– Jon ARRIZABALAGA (eds.), *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500-1789*, Farnham-Burlington, 2010, s.149-169.

Charles SHERRINGTON, *The Endeavour of Jean Fernel*, Cambridge 1946.

Heinrich SCHIPPERGES, *Homo Patiens*, München – Zürich 1985.

Heinrich SCHIPPERGES, *Regiment der Gesundheit*, Bild des Wissenschaft 9, 1972, s. 1309-1315.

Heinz SCHOTT (ed.), *Kronika medicíny*. Praha 1994.

Ludwig SCHUBA, *Die medizinische Fakultät im 15. Jahrhundert*, in: Eike WOLGAST (ed.) *Sechshundertjahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386-1986*, Bd. I. (Mittelalter und frühe Neuzeit 1386-1803), Heidelberg 1985, s. 162-187.

Nancy G. SIRAISSI, *Avicenna in Renaissance Italy. The Canon and Medical Teaching in Italian Universities after 1500*, Princeton-New Jersey 1987.

Nancy G. SIRAISSI, *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*, Baltimore 2013.

Nancy G. SIRAISSI, *Medicine and the Italian Universities, 1250-1600*, Leiden-Boston-Köln 2001.

Nancy G. SIRAISSI, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*, Chicago-London 1990.

Nancy G. SIRAISSI, *Taddeo Alderotti and His Pupils*, Princeton 1981.

Josef SMOLKA, *Hájkův přítel a korespondent Andreas Dudith (1533-1589)*, *Práce z dějin techniky a přírodních věd*, 1., 2000, s. 125-168.

Claudia STEIN, *Negotiating the French Pox in Early Modern Germany*, Aldershot-Burlington 2009.

Michael STOLBERG, *Homo patiens. Krankheits-und Körpererfahrung in der frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2003.

Petr SVOBODNÝ, *Lékařská fakulta*, in: Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I., Praha 1995, s. 183-202.

Lucie ŠTORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha 2011.

Lynn THORNDIKE „*Consilia*“ and more works in manuscripts by G. da Foligno, *Medical History*, 3, 1959, s. 8-19.

Lynn THORNDIKE, *The Debate for Precedence between Medicine and Law*, *Romanic Review*, 27, 1936, s.185-190.

Zdena TICHÁ, *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic*, Praha 1975.

Paul UIBLEIN *Beziehungen der Wiener Medizin zur Universität Padua im Mittelalter. Mit einem Konsilium des Stadtarztes von Udine Jeremias de Simeonibus für Herzog Albrecht VI. von Österreich (1418-1463)*, in: Kurt Mühlberger – Karl Kadletz (edd.) *Die Universität Wien im Mittelalter: Beiträge und Forschungen*, Wien 1999, s. 143-178.

Hans J. VERMEER, *Johann Lochners „Reisekonsilia“*, *Sudhoffs Archiv*, 56., 1972, s. 145-196.

Emanuel VLČEK, *Syphilis v Čechách*, *Vesmír*, 75, 1996, č. 2, s. 78-87.

Andrew WEAR, *Explorations in renaissance writings on the practice of medicine*, in: Andrew WEAR–Roger FRENCH – Iain LONIE(eds.), *The Renaissance of the Sixteenth Century*, Cambridge-London-New York etc. 1985, s. 118-145.

Robert WESTON, *Medical Consulting by Letter in France, 1665-1789*, Furnham-Burlington, 2013.

Čeněk ZÍBRT, *Staročeská tělověda a zdravotvída*, Praha, 1924.

